

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

БУРМАКА Марина Петрівна

УДК 323:061.22(477)(043.3)

**РЕГІОНАЛЬНІ ЗЕМЛЯЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИК
ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:
ЛУКАШЕВИЧ Микола Павлович
доктор філософських наук, професор

Київ – 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ	11
1.1. Основні концептуальні підходи до вивчення громадянської культури.....	11
1.2. Громадянське суспільство: сутність, структура, функції – політико-культурологічний аспект.....	43
1.3. Громадянська культура як предмет політологічного аналізу: методологічний інструментарій.....	70
Висновки до першого розділу.....	89
РОЗДІЛ 2 РОЛЬ ТА МІСЦЕ РЕГІОНАЛЬНИХ ЗЕМЛЯЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ	91
2.1. Соціокультурні спільноти та організації: їх сутність і роль у сучасних суспільствах.....	91
2.2. Політико-правові засади діяльності соціокультурних спільнот та організацій у процесі розвитку громадянського суспільства.....	118
2.3. Тенденції та специфіка впливу регіональних земляцьких організацій на формування громадянської культури в Україні.....	141
Висновки до другого розділу	166
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172
ДОДАТКИ	195

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема формування громадянської культури зумовлена, насамперед, демократизацією суспільних процесів, що утверджується в Україні все з більшою активністю і перспективою. Адже будь-які зміни і реформи в суспільстві можуть бути успішними лише за умови їх відповідності світогляду і цінностям сучасної демократії. Саме громадянська культура, яка виникає і розвивається разом із громадянським суспільством і продукується його соціальними суб'єктами – громадянами, їх спільнотами, об'єднаннями та організаціями – істотно впливає на формування політичної системи, особливості політичного режиму, на політичну і громадянську поведінку людей та їхніх громадсько-політичних організацій. Тому важливо розглядати громадянську культуру не просто як показник чи індикатор наявного рівня демократії в суспільстві, а й як чинник та детермінанту її становлення.

У процесі формування громадянського суспільства утворюються нові суб'єкти, вплив яких на формування громадянської культури ще практично не досліджений у вітчизняній політичній науці. До таких суб'єктів належать регіональні земляцькі організації, саморозвиток яких свідчить про значний потенціал утвердження цінностей громадянського суспільства. Аналіз місця, ролі та специфіки впливу цих організацій на формування громадянської культури дає можливість визначити ступінь ефективної діяльності демократичних інститутів, окреслити перспективи розвитку громадянського суспільства, вказати на ті проблемні моменти, від розв'язання яких залежить політичне майбутнє України.

Найбільш помітний вплив на визначення теоретико-методологічних підходів даного дисертаційного дослідження справили праці зарубіжних теоретиків громадянської культури Г. Алмонда, А. Брауна, С. Верби, Є. Вятра, Й. Гердера, К. Опалека, І. Макліна, А. Макмілана та інших. Слід

вказати, що проблема громадянської культури досить активно обговорюється і в сучасній вітчизняній науковій літературі. Демократичну модель політичної культури, ціннісні характеристики, освітні, загальнокультурні, моральні пріоритети громадянського суспільства досліджують О. Бабкіна, В. Бебик, Є. Бистрицький, В. Бурдяк, Є. Головаха, В. Денисенко, М. Дмитренко, І. Жадан, А. Карнаух, Н. Кононенко, Ю. Кравченко, І. Кресіна, В. Лісовий, О. Ліщинська, Л. Нагорна, М. Остапенко, Н. Паніна, Ю. Пахомов, В. Полохало, М. Попович, В. Ребкало, О. Рудакевич, С. Рябов, Т. Семигіна, М. Хилько, М. Ходаківський, О. Шахтемірова, Л. Шкляр, М. Шульга та інші.

Грунтовні дослідження соціокультурних спільнот і організацій, їх ролі у суспільстві здійснюють Л. Аза, О. Антонюк, О. Ануфрієв, Б. Білик, О. Власюк, І. Гавриленко, В. Городяненко, В. Євтух, В. Колісник, Л. Кормич, В. Крисаченко, Л. Лойко, М. Лукашевич, В. Мадіссон, П. Макарів, С. Макеєв, П. Орлова, Г. Осипова, Ю. Римаренко, Т. Рудницька, І. Рущенко, Л. Хижняк, Д. Шелест, В. Шинкарук та інші.

Разом з тим, існує ряд теоретичних прогалин, які потребують наукового опрацювання. Серед них – більш глибоке визначення історичної генези і сутності опорного поняття – «громадянська культура», особливостей її формування в сучасній Україні та взаємозалежності зі становленням громадянського суспільства. Поза увагою науковців лишається питання сутності регіональних земляцьких організацій та їх ролі у сучасній Україні, залучення їх до становлення громадянського суспільства, а також політико-правові засади діяльності цих організацій, специфіка і тенденції їх впливу на формування громадянської культури. Актуальність та недостатнє теоретичне осмислення цієї проблематики обумовили вибір теми дисертаційного дослідження, окреслення його мети і завдань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної науково-

дослідницької теми «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії» кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, що входить до Тематичного плану НДР НПУ імені М.П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затвердженого Вченою Радою (протокол № 5 від 29 січня 2009 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої Ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 9 від 28 квітня 2009 року).

Мета дослідження – виявлення особливостей та тенденцій впливу регіональних земляцьких організацій на формування громадянської культури в Україні.

Завдання дисертаційної роботи:

1) визначити теоретико-методологічні засади дослідження громадянської культури та сутнісні характеристики і особливості її формування в сучасній Україні;

2) дослідити в політико-культурологічному аспекті сутність, структуру та функції громадянського суспільства, з'ясувати взаємозалежність його становлення та формування громадянської культури;

3) визначити принципи, методи та понятійно-категоріальний апарат дослідження громадянської культури;

4) виявити сутнісні ознаки та роль регіональних земляцтв у сучасному суспільстві як різновиду соціокультурних організацій громадянського суспільства, а також спільні характеристики і відмінності регіональних земляцтв від діаспорних спільнот;

5) дослідити основні політико-правові засади діяльності регіональних земляцьких організацій у механізмі розвитку громадянського суспільства;

6) розкрити специфіку та дослідити тенденції впливу регіональних земляцтв на формування громадянської культури в Україні, з'ясувати

нагальні проблеми розширення такого впливу та запропонувати шляхи їх вирішення.

Об'єкт дослідження – громадянська культура та її прояви у механізмі розвитку громадянського суспільства.

Предмет дослідження – регіональні земляцькі організації та специфіка їх впливу на формування громадянської культури в Україні.

Методологічну основу дослідження становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що забезпечують єдність гносеологічного, соціально-філософського і політологічного аналізу феномена громадянської культури у зв'язку з іншими компонентами політичного життя соціуму.

Загальнонаукові методи використані у дослідженні з метою: порівняльного аналізу існуючих концепцій дослідження культури та синтезу розглянутих теоретичних концептів при розробці парадигми громадянської культури; системного аналізу взаємодії громадянського суспільства і громадянської культури; типологізації політичної культури сучасного суспільства та суб'єктів, що впливають на формування громадянської культури в сучасній Україні.

Гносеологічний підхід дозволив дослідити специфічну форму відображення і пізнання об'єкта, що вивчається, а соціально-філософський і політологічний – спрямували на розкриття його місця та ролі в житті суспільства, у взаємодії соціально-політичних об'єктів.

На основі цивілізаційного підходу розглянуто основні параметри взаємодії суспільства і особистості, можливості реалізації її свободи, співвідношення понять «соціально-правова держава», «політична культура», «громадянське суспільство», «громадянська культура». Використання порівняльно-історичного методу дало змогу дослідити генезу поняття «громадянська культура».

Емпіричною базою роботи є дані соціологічних досліджень, які проводились Інститутом соціології НАН України та Українським центром економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в роботі реалізовано концепцію, в якій засобами політичної науки обґрунтовано ціннісні детермінанти діяльності регіональних земляцьких організацій як чинника формування громадянської культури в Україні. На цій основі аргументуються положення, які виносяться на захист:

– уперше класифіковано регіональні земляцтва як різновид соціокультурних організацій на основі детального аналізу їх сутнісних ознак та соціокультурної ролі; на основі функціонального аналізу доведено належність земляцтв до «третього сектору» громадянського суспільства, а також прослідковано реалії та потенційні можливості їх впливу на розвиток громадянської культури; визначено спільні риси діаспорних спільнот та регіональних земляцтв, що полягають у принципах утворення і тотожності соціокультурних функцій, та основні відмінності, спричинені їх масштабами, наявністю ознак формалізації, різницею соціальних механізмів утворення та ієрархії ідентичностей;

– уперше регіональні земляцькі організації визначені в якості суб'єктів формування громадянської культури, специфіка яких полягає у консолідаційному впливі земляцьких спільнот на розвиток компонентів громадянської культури щодо національних цінностей, сприяння соціальному, економічному, культурному розвитку та збереженню традицій регіонів України; висунуто й обґрунтовано тезу про те, що потенціал регіональних земляцтв реалізується не в повній мірі через теоретичну нерозробленість даної проблематики, недостатню увагу з боку держави до їх діяльності та низьку активність самих земляцтв; запропоновано напрямки діяльності регіональних земляцьких організацій для посилення їх ролі у формуванні громадянської культури та становленні громадянського суспільства;

– уперше здійснено системний аналіз основ державної політики щодо функціонування регіональних земляцьких організацій, механізмів їх створення та діяльності як юридичних осіб, особливостей їх системи управління та обґрунтовано відмінність регіональних земляцтв від політичних партій (відсутність права брати участь у формуванні органів влади, особливий характер мети та напрямів діяльності, взаємопов’язаність прав та обов’язків);

– поглиблено теоретичні засади дослідження громадянської культури на основі концептуального осмислення культури як загальносоціального феномена та розробки поняття «політична культура»; з’ясовано, що оновлення нормативно-ціннісної системи в Україні повинно відбуватися на засадах всебічного розвитку української національної культури, кращих духовних і моральних традицій локальних спільнот;

– дістав подальший розвиток понятійно-категоріальний апарат, комплекс принципів і методів політологічного дослідження громадянської культури через розгляд її в якості складної нелінійної системи, що характеризується самоорганізацією та інтенсифікацією некоординованої міжкультурної, міжрелігійної і міжетнічної взаємодії;

– уточнено положення про вплив історичних і культурних рис конкретного народу на формування громадянського суспільства, на його структуру, функції та про різномірні впливи Східних і Західних глобальних культурних матриць, які ускладнюють соціокультурну ідентифікацію України і становлення громадянського суспільства; удосконалено теорію про залежність стійкості громадянського суспільства від ступеня відповідності його засад цінностям громадянської культури.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для соціального управління процесом формування громадянської культури в Україні шляхом залучення до нього регіональних земляцьких організацій.

Матеріали дослідження можуть також бути використані у підготовці навчальних курсів з політології, політичної культури, теорії і практики громадянського суспільства, соціології політики.

Основні висновки дослідження цілком або частково можуть бути покладені в основу програм та планів діяльності регіональних земляцтв.

Особистий внесок здобувача у статтях, опублікованих у співавторстві, полягає у визначенні ролі земляцьких організацій у структурі громадянського суспільства в Україні та у виявленні і характеристиці можливостей земляцтв у консолідації українського суспільства та складає 0,7 д.а. (загальний обсяг статей, опублікованих у співавторстві – 0,9 д.а.).

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також доповідались на науково-теоретичних та науково-практичних конференціях, зокрема: Науково-практичній конференції «Роль і місце наукової спадщини Федора Вовка в процесі становлення та розвитку національної самосвідомості українського народу» (Пирятин, 2007); Міжнародній конференції молодих учених і студентів «Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Тернопіль, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Четверті юридичні читання» (Київ, 2008); VI Міжнародній науково-теоретичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть» (Тернопіль, 2008).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 10 наукових праць, з них 6 – у фахових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України, та 4 – у тезах наукових конференцій.

Структура дослідження. Дисертація складається із вступу, двох розділів, кожен з яких має по три підрозділи, висновків, списку використаних джерел (224 позиції) та додатків. Обсяг роботи – 203 с., у т.ч. основної частини – 171 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ

1.1. Основні концептуальні підходи до вивчення громадянської культури

Політологічне дослідження громадянської культури потребує теоретико-методологічного підґрунтя, тобто цілісного уявлення про культуру та її прояви у суспільстві, застосування відповідного методологічного інструментарію для з'ясування природи та характеру феномену громадянської культури, його співвідношення з іншими соціальними явищами та процесами, у тому числі з громадянським суспільством.

Для дослідження теоретико-методологічних засад громадянської культури, як суспільно-політичного феномену, у цьому підрозділі доцільно, перш за все, уточнити саме поняття феномену.

У деяких джерелах під феноменом (від грецької «те, що з'являється») розуміють явище, єдине у своєму роді, взяте в цілісності, в єдності з його сутністю. Поняття «феномен» близьке за змістом до поняття «явище», проте вони не тотожні [203, с. 714].

Філософський енциклопедичний словник визначає «феномен» як будь-які підлеглі спостереженню предмет, факт, подія чи процес, що виступають об'єктами чуттєвого споглядання (наприклад, кольори, звуки, запахи), на противагу усьому тому, що сприймається завдяки роздумів, розуму, інтелекту, тобто є умосяжним [202, с. 665].

У повсякденному значенні це поняття означає «незвичайний, виключний факт чи явище».

Використовуючи таке визначення феномену, ми маємо у громадянській культурі знайти ознаки саме феномену. Так, громадянська культура – це унікальне явище, яке не має аналогів, цілісне в сукупності його складових частин (які ми розглянемо нижче).

У той же час, громадянська культура є суспільно-політичним феноменом, тому що вона відображає стан соціуму і відповідає ознакам політичного, тобто є невід’ємним елементом державних і суспільних справ.

Отже, громадянська культура має всі ознаки суспільно-політичного феномену, проявляється у суспільстві, досліджується різними методами, що буде показано нижче, і далі буде розглядатися саме як суспільно-політичний феномен.

Громадянська культура є різновидом існування загального явища культури, значення якого окреслимо у стислому вигляді.

Розглядаючи значення терміну «культура» (від лат. *cultura* – вирощування, виховання, освіта), з’ясуємо, що це – сукупність матеріальних і духовних надбань, що виражають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини, втілених у результатах продуктивної діяльності [201, с. 37].

Це історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, у їх взаємовідносинах, а також у матеріальних і духовних цінностях, які вони створюють [105, с. 450].

Сучасне розуміння культури, вбираючи в себе історично сформовані характеристики, має своїм змістом систему матеріальних і духовних цінностей, засобів їх створення, формування людини, спроможність освоювати досвід попередніх поколінь і сучасників та використовувати його для створення нових цінностей.

На думку О. Галкіна, культуру належить розглядати як спресований у суспільній свідомості національний або груповий історичний досвід і як форму поведінки [55, с. 77].

Проте, вона є не лише концентрованим досвідом попередніх поколінь. Кожна сучасна людина має можливість засвоїти цей досвід, розвинути його і примножити новими надбаннями.

Узагальнюючи приведені визначення, можна зазначити, що культура: набувається и передається шляхом обліку, спостереження і накопичення досвіду; являється загальним надбанням індивідів, що належать до груп, сімей та суспільства; передається з покоління в покоління; формує поведінку і визначає сприйняття індивідом світу; адаптивна і базується на здатності людини змінюватися і адаптуватися. Культурна орієнтація суспільства відображає взаємодію перерахованих п'яти моментів [57, с. 55].

Можна констатувати, що всі визначення культури та її інтерпретації об'єднують те, що вони в тій чи іншій мірі презентують культуру у вигляді універсального способу відношення людини до світу чи способу людського буття у світі [194, с. 218].

Фундаментальні основи вивчення культури являються базою для визначення концептуальних підходів громадянської культури. Визначивши базові культурологічні концепції, зафіксуємо особливості досліджуваного суспільно-політичного феномену. З цією метою звернемося до змісту категорії «концепція».

Концепція (лат. *conceptio* – розуміння, єдиний задум, провідна думка) означає систему поглядів на ті чи інші явища або процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ і подій, основна ідея певної теорії [151, с. 377]. Вона відображає певну «точку зору» і презентує провідну ідею і конструктивний принцип, що реалізують певний задум в тій чи іншій теорії чи практиці [50; с. 509].

У науковій джерельній базі визначення категорії «концепція» певною мірою збігаються з вищенаведеними, тому саме ці визначення ми будемо використовувати у даній роботі.

Під культурологічними концепціями розуміють певну систему поглядів, а також спосіб розгляду і пояснення культури як специфічного феномену або будь-якого культурного явища чи процесу. В основі культурологічної концепції знаходиться певна керівна ідея, конструктивний принцип вивчення артефактів культури та організації дослідницької діяльності.

У системі дослідження культури виокремлюють такі концептуальні підходи:

- 1) еволюціоністський;
- 2) цивілізаційний;
- 3) функціоналістський;
- 4) соціологічний;
- 5) теологічний;
- 6) структуралістський та інші.

Розглянемо більш детально кожен з вищеназваних підходів.

1. Еволюціоністські концепції культури почали набувати широкого розповсюдження у другій половині XIX – початку XX століття і були представлені в працях О. Конта, Л. Моргана, Г. Спенсера, Е. Тайлора, Дж. Фрейзера. Вони репрезентують перший етап у розвитку цього напрямку дослідження суспільства і культури, який дістав назву класичного еволюціонізму та спирався на ідею особливого типу незворотних змін у культурі.

Розвиток культури розглядався як закономірний процес – усі народи і культури проходять однакові стадії еволюційного розвитку. Культура розглядалася як сукупність процесів адаптації людей, цілих етносів до нових умов.

Одним з головних представників еволюціонізму вважається Г. Спенсер, що обґрунтував універсальний характер закону еволюції, згідно з яким виникнення різних форм культури обумовлюється природними потребами людей та особливими умовами життєдіяльності. Тільки після того, як будуть задоволені потреби в їжі, захисті від ворогів, у житлі, одязі, писав дослідник, зокрема в роботі «Синтетична філософія», виникають політичні потреби, політичні інститути та література, наука і мистецтво [184].

Е. Тайлор у дослідженні «Міф і обряд у первісній культурі» більше уваги приділяв дослідженню духовної культури, одним з перших запропонував визначення культури як сукупності духовних явищ (знань, вірувань, мистецтва, моралі, звичаїв, засвоєних людиною певної спільноти) [196].

Другим етапом розвитку еволюціонізму став новоеволюціонізм, який формувався в 60-х роках ХХ століття завдяки ідеям, викладеним у працях А. Вайди, Р. Карнейро, Р. Раппопорта, Л. Уайта, М. Харріса. Важливим здобутком новоеволюціонізму є концепція модернізації, яка обґрунтовує необхідність та переваги нових моделей розвитку суспільств, основаних на науковому знанні, технологіях, демократичних цінностях, раціоналізації соціокультурного життя.

2. Цивілізаційні концепції інколи ототожнюють з концепціями циклічності у розвитку культури. У них здійснюється осмислення культурно-історичного процесу в контексті плюралістичної історичної моделі, основаної на аналогії з органічним життям.

Основоположником концепції циклічного розвитку культури вважається Дж. Віко. У своїх «Основах нової науки про загальну природу націй» він досліджує два світи – «світ стародавніх народів» та «світ християнських народів». Своє коло історія вершить вже не тільки в рамках життєдіяльності одного народу, а й у рамках того чи іншого світу в цілому.

На думку Віко, кожен народ проходить три стадії або віки – богів, героїв та вік людини. Кожен вік має свої етапи виродження, деградації тощо [46].

Пізніше цей напрямок дослідження знаходить своє втілення у культурологічних системах М. Данилевського, А. Тойнбі, О. Шпенглера та інших вчених.

Так, М. Данилевський у праці «Росія і Європа» розробив концепцію локальних культурно-історичних типів, що послідовно проходять стадії народження, розвитку, занепаду і загибелі [64].

Проте, одним з перших прибічників коловоротного тлумачення історичного процесу був Н. Макіавеллі, який розглядав історію того чи іншого народу як своєрідний коловорот, окремий життєвий цикл якого вичерпується трьома основним різновидами урядів – монархією, аристократією та демократією.

У роботі «Державник» Н. Макіавеллі розглядає перехід від однієї форми влади до іншої, що відбувається внаслідок виродження позитивної іпостасі кожної з них у свій антипод (монархії – в тиранію, аристократії – в олігархію, народного правління – в цілковиту розпущеність) [119].

3. Функціоналістські концепції культури ґрунтуються на одному з поширених уявлень, згідно з яким розгляд суспільства і культури потрібно починати з визначення їх функцій, оскільки вони дозволяють виявити специфічні особливості кожного елемента цієї чи іншої системи (суспільства, культури, соціальних інститутів тощо), та їх роль в інтеграції елементів у рамках цілого. Значний внесок у розробку функціоналістського підходу зробили Е. Дюркгейм, Е. Еванс-Прічард, Б. Малиновський, А. Радкліфф-Браун та інші. Подальший розвиток функціонального підходу відбувався у рамках структурного функціоналізму, представниками якого є Т. Парсонс та Р. Мертон.

Е. Дюркгейм у роботі «Про розподіл суспільної праці» прагнув обґрунтувати ідею суспільної солідарності. Він вважав, що потрібно

досліджувати соціальні факти об'єктивними методами, протиставляв свій підхід психологізму в соціології з його соціальним атомізмом [73].

Б. Малиновський розглядав культуру як інтегровану систему, усі елементи якої зв'язані між собою.

Наприклад, у роботі «Магія, наука і релігія» він зазначав, що усі культури принципово порівнювальні, і для їх вивчення потрібно: а) зібрати якомога більше фактичних даних за допомогою спостереження; б) систематизувати ці спостереження за допомогою функціонального підходу. Таким чином, функціональний підхід до вивчення явищ культури визнавався як головний, оскільки Б. Малиновський був переконаний, що кожний звичай, матеріальний предмет, ідея або вірування мають певну задачу в рамках культури як цілого [123].

4. Соціологічні концепції культури представлені працями М. Вебера, П. Сорокіна, Т. Адорно, Г. Маркузе та інших. Особливістю соціологічних концепцій є те, що культура у них розглядається як цілісне утворення, складна ієрархічна система і соціальний феномен.

Культура, як це впливає із праць представників даної концепції, – це одна з фундаментальних загально-соціологічних категорій. Специфічний культурний вимір властивий людській діяльності у будь-якій із сфер – економічній, політичній, правовій, сфері дозвілля і побуту тощо [179, с. 114].

М. Вебер у роботах «Повна добірка з соціальної і наукової історії», «Історія господарства» та «Протестантська етика і дух капіталізму» дослідив багато проблем з філософії, історії, соціології, релігії і культурології. Особливе значення для подальшого розвитку культурологічних і соціологічних знань мали розроблені ним концепція вчення про ідеальний тип та постулат свободи від ціннісних суджень як основи будь-якої наукової методології [45].

Соціолог П. Сорокін вважав, що культурний фактор здійснює визначальний вплив на появу, існування і структуру соціальних груп. У

роботі «Соціальна і культурна динаміка» він сформулював теорію суперсистем культури та пояснив принцип їх історичного коловороту. Кожна культура розглядається П. Сорокіним як цілісне утворення, об'єднане на основі певного способу інтеграції. Разом з тим, кожна культурна система самобутня, обумовлена пануючим способом пізнання дійсності, ментальністю людей, уявленнями про добро, красу та справедливість [224].

5. Теологічні концепції розглядають релігію основою розвитку культури, вони ґрунтуються на ідеї Бога, а людська діяльність стає культуротворчою у тій мірі, в якій вона наближає людину до Бога. Таке розуміння культури було започатковано основоположниками і провідними богословами християнства. Вагомий внесок в обґрунтування такого розуміння культури зробили А. Августин, Ж. Маритен, Е. Вінтер, П. Тіллих, В. Розанов, П. Флоренський.

У православній культурології теж обґрунтовується ідея єднання релігії і культури. Так, у дослідженні «Царство Духа і Царство Кесаря» філософ М. Бердяєв стверджував, що сенс історії полягає у звільненні від об'єктивації. Досягнення цього можливе тільки через кінець історії і перехід у світ вільного духу, який ототожнюється з царством Божим. Він заперечував розуміння прогресу як лінійного й неухильного поступального руху суспільства [31].

6. У структуралістичних концепціях культури, представниками яких є Ф. де Сосюр, К. Леві-Стросс, М. Фуко, Ж. Лакан, Р. Барт, У. Еко та інші, основна увага зосереджена на дослідженні інваріантних відношень (структур) у динаміці різних культурних систем.

Виникнення структуралізму відбулося в 50 – 60-х рр. ХХ століття. Його основою є уявлення про культуру як сукупність знакових систем і культурних текстів, можливість вивчення різних культур шляхом порівняльного аналізу і наукового пізнання знакових систем культури.

Слід зазначити, що структуралізм сформувався як антитеза суб'єктивістськи орієнтованої філософії екзистенціалізму.

Так, родоначальник структуралізму К. Леві-Стросс у своїх працях спирався на тезу про єдність людської природи, наявність у ній структурно організованої основи позасвідомого. В якості базису роботи «Структурна антропологія» покладено положення, що соціальні структури можна дослідити за допомогою вивчення міфів, ритуалів [111].

На відміну від етико-гуманістичного підходу, структуралізм критично ставиться до «споконвічних» очевидностей людської природи й прагне привести їх відповідно до новітніх даних гуманітарних наук [81, с. 83].

Досліджуючи генезу української культурологічної думки, що тісно пов'язана із загальним розвитком знань про культуру, то науковці О. Бабкіна та В. Горбатенко зазначають, що вона формувалася під впливом відомих західноєвропейських культурологічних концепцій та на основі самобутніх ідей [154].

Загалом, українська культурологічна наука зароджувалася як історія культури. На думку О. Кокарської, В. Кокарського, В. Лісового, Б. Цимбалістого, це спричинено несприятливими суспільно-політичними умовами, які вимагали боротьби за національну незалежність та збереження основних чинників самоусвідомлення нації: мови, літератури, історії, етнографії тощо. Однією з найхарактерніших її рис була демократичність та гуманістична спрямованість, віра в історичне майбутнє українського народу [93; 114; 212].

Закономірним наслідком розвитку української соціально-політичної думки в XVI – XVIII столітті стала своєрідна філософська концепція Г. Сковороди.

У творах Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка, Лесі Українки, М. Грушевського, М. Коцюбинського сформульовані основні риси ментальності українців, зокрема – прагнення до волі, демократичність, віротерпимість, відкритість у спілкуванні.

Вагомим внеском у розвиток української соціально-політичної науки і культури відзначився М. Костомаров.

Отже, визначивши основні культурологічні концепції, звернемося до дослідження політичної культури, яка віддзеркалює досягнутий рівень входження культури в політичну діяльність та є базовим поняттям для визначення громадянської культури.

Для цього слід зауважити, що, залежно від сфери суспільного життя, науковці В. Андрущенко і Г. Зеленько виділяють основні види культури: економічну, соціальну, політичну й духовну [22; 80].

Політика і культура у політичній сфері життєдіяльності суспільства відображають єдиний об'єкт – політичні відносини і види політичної діяльності суб'єктів [97, с. 159].

У цивілізованому суспільстві політика не існує поза культурою і навпаки. Наприклад, культура, що виявляється в окремих формах, видах антидемократичних політичних режимів, опиняється в жорстких рамках ідеологічних постулатів або стає підпільною. Створити відповідні умови для взаємодії політики і культури означає залучити до них маси людей, сформувавши їх політично культурними [44, с. 41–42].

Політична культура є відносно самостійним видом культури поруч з матеріальною і духовною. Її специфіка визначається особливостями сфери функціонування – політика і політична влада, та елементами, які складають структуру даного виду культури – політичні цінності, установки, орієнтації, поведінка та діяльність [191, с. 142].

У політику люди (суб'єкти політики – особистості, соціальні групи, верстви, класи, народності, нації) завжди привносять частину свого внутрішнього світу, надій, сподівань, інтересів тощо. Це виявляється в їх політичних поглядах, ідеях, теоріях, політичних платформах і програмах, у політичних рішеннях, у політичній поведінці. Від того, які політичні й моральні принципи, ціннісні орієнтації вибирає особистість у процесі

політичної діяльності, залежить ефективність політики, а отже й життя суспільства в цілому, його прогрес [24, с. 10].

Культура, як спосіб історично зумовленого політичного життя, є структуруючим елементом політичного простору, передумовою політичного життя, метою політичних процесів, середовищем здійснення їх найрізноманітніших форм [211, с. 10].

Поняття «політична культура» вперше ввів у науку відомий мислитель епохи Просвітництва І. Гердер [56], але предметне дослідження й концептуальне осмислення цього поняття розпочалося лише в 50-ті роки ХХ століття.

Першим поштовхом до вивчення політичної культури стали дискусії щодо причин загибелі Веймарської республіки і перемоги націонал-соціалізму. В рамках існуючих на той час наукових методів пояснити «несподіваний» хід історії – перемогу Гітлера – було неможливо.

Чому в країні, що зробила вагомий внесок у європейську культуру, має один з найвищих рівнів освіти, перемогли цінності ненависті та абсолютної покори? У центрі уваги науковців опинилися питання про ірраціональну поведінку людей, роль суб'єктивного в політиці.

Другий імпульс був породжений ситуацією, що виникла на початку 50-х років ХХ століття з появою нових держав Азії та Африки. Дослідники не могли пояснити, чому в цих країнах (у регіонах несвропейської культури):

- 1) не приживаються західні політичні моделі;
- 2) якщо і приживаються, то лише за формою, а по суті наповнюються принципово іншим змістом;
- 3) при цьому не виникають стабільні політичні системи?

Отже, саме в 1950-ті роки зароджується концепція «політичної культури» [101, с. 316].

У західній політології ґрунтовна розробка як самого поняття, так і концепції політичної культури пов'язана з іменами американських

політологів Габріеля Алмонда та Сіднея Верби. Визначення, сформульоване Г. Алмондом та С. Вербою, вважається класичним: політична культура є сукупністю індивідуальних позицій і орієнтацій учасників даної системи, суб'єктивною сферою, що лежить в основі політичних дій і надає їм певного значення [19].

Згодом термін «політична культура» отримав інші тлумачення, як то: «сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, що стосуються взаємовідносин влади і громадян» (Є. Вятр) [51]; «модель орієнтації і поведінки в політиці» (В. Розенбаум) [223]; «ідеологічне, надбудовне явище, особливий різновид культури, якість, спосіб духовно-практичної діяльності і відносин, що забезпечують відображення, закріплення та реалізацію докорінних класових і суспільних інтересів» (М. Кейзеров) [89].

Вчені М. Доган та Д. Пелассі вважають, що небагато понять так широко вживаються, як термін «політична культура» і, водночас, викликають розбіжності серед політологів з приводу меж його застосування. Втім, їхній висновок однозначний: саме культура, що визначає позиції людей, відчутно впливає на форми політичної та громадянської активності, є сутнісним елементом політичного життя народу [70].

Польський політолог К. Опалек зробив спробу класифікувати численні концепції політичної культури, згрупувавши їх за чотирма основними напрямками:

1) «суб'єктивні» або «психологічні», до яких належать визначення політичної культури, названі Г. Алмондом та його послідовниками;

2) об'єктивні, які розглядають політичну культуру як систему владних зразків, «стандартів» поведінки суб'єктів політичної системи, відхилення від яких призводить до втручання органів влади;

3) «евристичні», які визначають політичну культуру як вибір певних зразків політичних орієнтацій, що сприяють стабільності або правильному функціонуванню політичної системи;

4) «всеохоплюючі», тобто такі, що визначають цю культуру через самий тільки перелік її об'єктів та елементів без узагальнюючих характеристик з причини надзвичайної складності даного феномену [42, с. 209].

Г.Алмонд і С.Верба виділили три «чистих» типи політичної культури:

1. Патріархальний (прихідський) тип, для якого характерна відсутність інтересу громадян до політичного життя. Члени суспільства не очікують жодних змін з боку політичної влади, тим більше не виявляють власної ініціативи, щоб ці зміни мали місце. Аполітичність, замкнення на місцевій або етнічній солідарності, характерні для цього типу політичної культури. Така культура може відразу стати панівною у молодих державах, але вона зберігається і в значно розвинених, коли кругозір більшості громадян обмежений прихильністю до своїх коренів, свого місця проживання.

2. Підданський тип, де присутня сильна орієнтація на політичні інститути, поєднана з низькою індивідуальною активністю громадян. Державна влада уявляється, в основному, в плані спускання зверху норм, яких необхідно дотримуватися, регламенту, якому потрібно підкорятися. Людьми керує або побоювання покарання, або очікування благ.

3. Активістський тип, або «партиципаторна політична культура», тобто політична культура участі, для якої характерна зацікавленість громадян у політичній участі і прояв на практиці такої активності.

Автори даної типологізації підкреслюють, що ці три типи на практиці взаємодіють між собою, утворюючи змішані форми з перевагою тих або інших компонентів: патріархально-підданський (характерний для переходу від провінціалізму до централізованої влади, відзначається лояльністю до центрального уряду, відходом від орієнтації на місцеві центри влади); піддансько-партиципаторний (сполучає в собі появу активної самоорієнтації у значної частини населення і політичну пасивність у іншій); патріархально-партиципаторний (характерний для країн, що

розвиваються, на етапі переходу до буржуазної демократії) [42, с. 217–218].

В українській політичній думці поняття «політична культура» одним з перших застосував В. Липинський. У його розумінні воно означало «хотіння і вміння» національної еліти використовувати у своїй діяльності «дані політичної науки». Рівень політичної культури, за В. Липинським, є показником інтелігентності даної нації, її здатності «спокійно і правдиво» аналізувати суспільні явища і передбачати наслідки подій [112].

Українські політологи, розуміючи необхідність трансформації політичної культури в Україні, з початку 90-х років починають більш ґрунтовно звертатися до розробки теоретичних аспектів даного явища. Так, авторським колективом Інституту соціології НАН України (Є. Головаха, Н. Паніна, Ю. Пахомов та ін.) у 1991 році було досліджено політичну культуру населення України. Дослідники підкреслюють специфіку українського індивідуалізму, що впродовж багатьох віків української історії виявлялася у різних формах відцентрового прагнення до особистої свободи [155].

На сьогодні можна стверджувати, що в концепції політичної культури, якою оперує українська політична наука, сформувалося два теоретичні напрямки.

Для першого з них характерним є уявлення про політичну культуру як про сукупність знань, цінностей, політичного досвіду та традицій, принципів і способів політичної діяльності та функціонування політичних інститутів. Вищенаведені ознаки політичної культури не ототожнюються із загальними характеристиками тієї політичної системи, складовою якої вона є. Серед дослідників, котрі підтримують даний напрямок у трактуванні політичної культури, – відомі політологи В. Матусевич, Л. Нагорна, В. Полохало, В. Потульницький, П. Сас, О. Семків, В. Цимбалістий та інші. Зазначений підхід до політичної культури дозволяє врахувати особливу роль історичного і політичного досвіду,

політичних традицій, звичаїв, міфів, символів, які визначально впливають на формування політичної свідомості як на індивідуальному, так і на масовому рівні, та досліджуються в якості історичної передумови становлення сучасної західної моделі демократії в Україні. Звернення до історичного минулого також дозволяє проводити ретроспективні дослідження політичної культури.

Другий напрямок у розумінні політичної культури визначає та аналізує її під кутом зору узагальнюючих політико-психологічних характеристик індивіда, ступеня його політичної розвиненості, вміння реалізувати власні політичні знання в межах функціонуючої політичної системи. Тут у процесі аналізу політичної культури першочерговим є звернення до понять «національна культура», «національний характер та менталітет», які пов'язуються з базовим національним психологічним типом, сприяють формуванню певних політичних орієнтацій та реалізуються в політичній поведінці. Серед досліджень, у яких підтримується даний підхід, можна визначити праці В. Бебика, Є. Головахи, В. Лісового, Ю. Пахомова, О. Рудакевича В. Сергєєва, В. Яніва та інших.

Слід підкреслити, що у значній частині з них політична культура аналізується поза зв'язком з іншими політологічними категоріями. Так, науковці М. Дмитренко, В. Лісовий, М. Обушинський, О. Рудакевич, М. Степико, О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко та М. Хилько аналізують політичну культуру як різновид духовної культури [68; 113; 162; 185; 188; 208].

Українські політологи значну увагу приділяють дослідженню політичних орієнтацій населення стосовно основних політичних інститутів, насамперед держави, та політичних лідерів. Ключовим поняттям аналізу тут виступають базові політичні цінності, що підпорядковані визначальному ідеалу української нації, який сформувався у процесі становлення української державності і має назву «незалежність».

Навіть сьогодні, коли українці відновили власну державу, в політичній культурі зберігається орієнтація на «незалежність від», яка спрямовує її носіїв у напрямку долання та руйнації існуючого стану речей і значно гальмує процеси державотворення [131, с.128].

Отже, сучасна політична наука, звертаючись до проблем політичної культури, намагається з'ясувати якісну суть українського суспільства, визначити функціонуючі політичні цінності та орієнтації населення України, розробити механізми формування демократичних моделей поведінки, які забезпечуються процесом політичної соціалізації [43, с. 17–18].

До цього слід додати, що політична соціалізація може бути під впливом як соціальних явищ (загального стану суспільства, рівня життя та загальної культури того мікосередовища, в якому відбувається формування людини як особистості, пануючих політичних, морально-етичних, релігійних та інших настанов), так і внутрішньоіндивідуальної життєвої програми людини [83, с. 147].

Політична культура визначає і якість політичних відносин, і діяльність у суспільстві, а також розкриває ступінь соціально-культурного розвитку людини в міру її активності у перетворюючій політичній діяльності. Вона виступає важливою складовою духовного життя суспільства, знаходить відображення у політичній свідомості, в тому числі і в ідеології [168, с. 116].

У залежності від того, яких сфер, інститутів, етапів політичного процесу стосуються ціннісні орієнтації суб'єктів політики, політичну культуру в можна подати у вигляді таких основних змістових блоків:

- 1) культури політичної свідомості (політичні знання, уявлення, переконання, цінності, звичаї, традиції, норми, настанови);
- 2) культури політичної поведінки (участь у політичному житті, політична діяльність);

3) культури функціонування політичних інститутів (культури електорального процесу, культури прийняття та реалізації політичних рішень, культури врегулювання політичних конфліктів).

Розглянута вище категорія «політична культура» не вичерпує всіх можливих культурних взаємовідносин у сучасному суспільстві. Відносини всередині громадянського суспільства вже за самим визначенням (як сукупність неполітичних відносин) не можуть бути об'єктом власне політичної культури. В такому випадку дослідники звертаються до поняття «громадянська культура».

Як найвищий щабель політичної культури, за визначенням Г. Алмонда і С. Верби, «громадянська культура» властива суб'єктам політичного процесу, які у своїй діяльності надають перевагу інтересам всього суспільства, а не приватним або корпоративним потребам. Діяльність таких суб'єктів, як правило, спрямована на забезпечення громадянського консенсусу через дотримання принципу верховенства права [153, с. 73].

У сучасних політологічних дослідженнях є кілька визначень громадянської культури, що пояснюється переважно складністю і недостатньою розробкою цього поняття. Громадянську культуру можна визначити як ціннісно-нормативну систему, яку поділяє більшість населення – суб'єкт політичного співтовариства. Вона включає базові переконання, установки, орієнтації, символи, звернені на політичну систему. Громадянська культура – це історична система поширених фундаментальних цінностей, зразків поведінки, що їх дотримуються члени цієї суспільно-політичної системи.

При цьому можна поглянути на громадянську культуру як на загальне явище, що об'єднує в собі ідеології, правила, мораль, архетипи, традиції, поведінку людини у суспільстві тощо. Якщо говорити про громадянську культуру особистості, то її можна визначити, як глибоке усвідомлення своєї належності до певної держави, почуття громадянської гідності,

відповідальності й обов'язку, здатність рішуче відстоювати суспільно-державні цілі в складних ситуаціях.

Британські науковці І. Маклін та А. Макмілан стверджують, що громадянська культура – це політична культура громадянського суспільства, яка має такі характерні риси:

- 1) більшість громадян визнають авторитет держави;
- 2) існує загальна переконаність у необхідності виконувати громадянські обов'язки.

Громадянську культуру трактують як лояльну політичну культуру, за якою участь у політичному житті поєднана з пасивністю, довірою й повагою до влади. Прихильність до традицій і місцевих вартостей вважають за чинники, які врівноважують участь у загальнодержавному політичному житті [98, с. 144].

Характер і стан громадянської культури справляють істотний вплив на формування політичної системи, особливості політичного режиму, політичну і громадянську поведінку людей та їхніх громадсько-політичних організацій. Тому важливо розглядати політичну свідомість та громадянську культуру не просто як показники чи індикатори наявного рівня демократії в суспільстві, а й як чинники та детермінанти процесу її становлення [144, с. 42].

У кожній суспільно-політичній системі існує особлива громадянська культура, що визначає поведінку людей у суспільстві, надаючи їй того або іншого змісту і напрямку. Механічне запозичення ефективних у певних умовах соціально-політичних стратегій не завжди дає позитивні результати, оскільки на формування громадянської культури впливає багато специфічних чинників: історичних передумов, рівня загальної культури народу, соціально-економічного розвитку, ідеології тощо [146, с. 128].

Закономірним є висновок, що громадянська культура не може бути однаковою для всіх країн; вона визначається співвідношенням у ній елементів патріархальної, підданської та активістської культур.

У праці «Громадянська культура» Г. Алмонд і С. Верба виокремлюють чотири головних типи новочасних соціально-політичних культур: англо-американський, континентально-європейський, передіндустріальний і тоталітарний.

На їхню думку, англо-американська громадянська культура являє собою прагматичну систему, переважна більшість суб'єктів якої визнає за мету сукупність таких вартостей, як свобода, загальний добробут і безпека.

Континентальна європейська культура, за Г.Алмондом та С.Вербою, властива для таких країн, як Німеччина, Франція та Італія. Цей тип не є однорідно цілісним, а являє собою не зовсім органічне фрагментарне об'єднання різних субкультур та культурних компонентів. Перш за все, таких як католицький компонент, феномен середнього класу, індустріальне суспільство. Громадяни цього типу культури, як вважають автори праці «Громадянська культура», орієнтуються скоріше на вартості віри, ніж на раціональні чинники чи вартості доцільної діяльності.

Передіндустріальна, чи частково індустріальна культура за своєю сутністю є еkleктичною і функціонує як суміш субкультур (племінних, релігійних, етнічних) та елементів модерних культур. У країнах такого типу культури можуть мати місце інституції, що створені за нормами демократичної системи, але справжню владу у них має не суспільство, а певні клани, традиційні корпорації, племінні об'єднання тощо.

Для політичної культури тоталітарних систем властивим є відсутність у влади волі до консенсусу, повна апатія народних мас, панування олігархів, котрі монополізують контроль над усіма засобами масової інформації і комунікації [222].

Вітчизняні науковці Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко, В. Іова, Т. Люріна, А. Карнаух, М. Остапенко та інші вважають

запропоновану Г. Алмондом і С. Вербою типологію культур методологічно ефективною та інструментально продуктивною для використання дослідження історії європейського громадянського суспільства [63; 77; 87; 88; 140].

Громадянська культура – більш широке поняття, ніж політична культура, воно охоплює різноманітність інтересів різних соціальних груп громадянської сфери суспільного життя.

Не може бути громадянської культури без наголосу на універсальності прав людини, пріоритету громадянських прав над національними правами та інтересами, точніше, без наголосу на людську особистість, громадянина. Рівень громадянської культури багато в чому визначає загальнокультурний рівень розвитку людини, громадянина, без чого, за тієї ролі, яку він відіграє в розвиненому громадянському суспільстві, неможливе його нормальне функціонування. Тобто, громадянська культура визначає фундаментальні цінності громадянського суспільства.

До основних рис громадянської культури належать:

- переконаність громадян у тому, що вони повинні брати участь у політиці, їх віра у свою здатність впливати на уряд і достатня для цього компетентність;
- потенційна політична активність громадян, готовність у разі потреби брати участь у політиці, яка поєднується з відносною політичною пасивністю і неперіоритетністю політичної сфери у їх житті;
- віра політичних еліт, котрі приймають політичні рішення, в силу та впливовість громадської думки та громадської участі;
- прихильне ставлення громадян до існуючої політичної системи (культура підтримки);
- панування відносин взаємної довіри та співробітництва між громадянами, поміркованості й здатності йти на компроміс і кооперацію.

Громадянська культура є особливим різновидом культури, що репрезентує відносини, які відображають, закріплюють та реалізують головні суспільні цінності та інтереси, формують суспільні погляди, знання та форми участі громадян у суспільному житті держави.

На думку О. Дергачова, І. Жадана, С. Кисельова, О. Кисельової, С. Рябова, В. Артеменка, характерною прикметою демократизації політичного життя є зростання громадянської свідомості людей, встановлення громадянської гідності і прав особистості у повному обсязі. Громадянськість у різноманітних своїх виявах (свідомість, культура, життєва позиція, інтереси, пріоритети, цінності та ін.) – це багатогранне поняття, в якому віддзеркалюються ключові проблеми створення повноцінного громадянського суспільства, забезпечення громадянського миру і громадянської політичної консолідації [65; 147; 206].

Громадянськість – це світоглядно-психологічний стан людини, що характеризується відчуттям себе громадянином конкретної держави, лояльним ставленням до її інституцій та законів, почуттям власної гідності у стосунках з представниками держави, знанням і поважанням прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовністю і вмінням домагатися дотримання власних прав, вимагати від держави виконання її функцій, відповідальним ставленням до своїх обов'язків перед державою, патріотизмом [154, с. 145].

Громадянськість трактують як результат тривалого виховного впливу, громадянської соціалізації особи – інтегрування її в суспільне життя на відповідних засадах (за демократії – це поважання прав, рівноправ'я та взаємна відповідальність).

Ознакою громадянськості, громадянською чеснотою є здатність особи гречно ставитися до існуючих у суспільстві норм, дотримуватися їх, визнавати й шанувати суспільні авторитети, виконувати обов'язки перед

громадою. Цю ознаку громадянської культури називають законослухняністю.

Іншою ознакою громадянської культури є лояльність – визнання й доброзичливе ставлення до чинних законів, установленної влади, згода перебувати у «правовому полі», дотримуватися вимог законів. Лояльність громадянина – це його здатність до обмеження власної свободи через підпорядкування своєї діяльності чинним законам держави. Тому культура громадянства визначається рівнем правосвідомості людей – їхніми уявленнями про те, що є законним, а що незаконним, знанням законів.

Своєрідним втіленням цього аспекту громадянської культури на вітчизняних теренах був общинний селянський побут, здійснюваний на засадах громадського самоврядування. Взаємодія людей між собою ґрунтувалася в ньому на народному (звичаєвому) праві, сила дії якого була тотожною силі юридичних законів.

Общинність, законослухняність, лояльність були першими ознаками громадянської культури, які формувалися в античному державному середовищі. Особистість, індивід для античної держави були ніщо. Тільки в державі, згідно з тодішнім ученням, людина ставала людиною, тільки завдяки своїй причетності до цієї форми співжиття вона, вправляючись у громадянських чеснотах, могла досягти досконалості.

Але законослухняність не може бути безмежною, цілковитою (адже бувають закони правові й неправові), некритичною, перетворюватися на конформну слухняність. Суттєва ознака культури громадянства полягає у здатності особи дистанціювати себе від того, що є «казеним», розрізняти державне (формальне) та безпосередньо людське, цінувати вартості громадянського суспільства, чинити опір зазіханню апаратного бюрократизму на них; у стосунках з державою берегти власну гідність і шанувати гідність інших.

Суспільства, нації різняться не тільки за суспільно-політичним ладом, технічними і виробничими досягненнями, рівнем життя людей, а ще й за

тим, наскільки розвинута в них особистісна самосвідомість, якою є потреба громадян у власних правах, свободах. Відповідно, розрізняють типи культури громадянства, які відзначаються характером взаємодії держави і громадянського суспільства, мірою «проникнення» держави у суспільство. А з культурою громадянства пов'язане існування певних політичних режимів.

Культура тоталітаризму, наприклад, є добровільною відмовою від демократії. Тоталітарні політичні порядки виникають там, де поділяють світ, людей на «наших» і «ворогів», нетерпимо ставляться до незалежної думки і некритично до власної, відмовляються від діалогу з інакодумцями, виявляють агресивність у всьому, що стосується власних симпатій та антипатій; де домінує потреба або панувати або підкорятися. Тому надзвичайно важкими, а інколи марними є спроби встановити демократичний лад у суспільстві, культура громадянства в якому далека від демократичної. Там, де людність байдужа до цінностей і норм демократії, не володіє навичками користування власними правами і свободами, боротьби за них, формується пристосовництво до атмосфери всездозволеності, породжуваної тоталітаристським зневаженням людських прав.

За авторитарного режиму визначальною ознакою громадянської культури є суперечність між наріканням на суворий, часто неправовий, закон та необхідністю дотримуватися його, боротьба за його зміну. Авторитаризм здійснює місію громадянської соціалізації індивідів, формує необхідну для демократичного життя культуру дотримання законів, не перешкоджаючи структурованості суспільства, а отже, розгортанню легальних, на конституційних засадах, змагань за прийняття законів і задоволення інтересів [154, с. 143–144].

Освічене громадянство, якому властиве почуття власної гідності, знання своїх прав і обов'язків, згода і вміння їх дотримуватися, є передумовою встановлення демократичного суспільства. Для цього

недостатньо тільки здобуття влади прогресивною й відповідальною політичною силою, тільки справедливих законів. Адже дотримуватися їх належить пересічним громадянам. Тому від їхнього ставлення до існуючого порядку, чинних правил і норм, від знання й визнання цих норм і залежить дієвість цих порядків, правил і норм, здійснення ідеалів справедливості.

Ознаками громадянської культури демократичного типу є законослухняне, лояльне і водночас вимогливе, критичне ставлення до інституцій влади та їх настанов, цінування власних інтересів і позицій, здатність захищати і реалізовувати їх.

Ще один аспект культури громадянства пов'язаний із сутністю держави як територіально організованого населення, країни. Щодо цього, громадянство – це належність особи до певної країни, підданство. Наслідком такої належності є поширення на людину прав, наданих цією державою, та обов'язків, визначених її законами. Громадянськими чеснотами є патріотизм, шанування історії країни, здатність перейматися її проблемами, долею співвітчизників.

Патріотизм є позаполітичною цінністю. Справжній патріот шанує й любить свою вітчизну не тільки за її розквіту, а й у скруті. Патріот любить країну, а не державу чи владу. Влада має бути об'єктом шанобливого, але критичного й вимогливого ставлення. Патріотичність вважається ознакою високої культури громадянина, доки вона не перетворюється на шовінізм, доки людина здатна цінувати таку саму любов до своєї країни інших людей, поважати їх патріотичні почуття.

Як члени громадянського суспільства, люди змагаються між собою за задоволення власних прагнень, вдаючись до політичних засобів, намагаючись оволодіти державою чи окремими її важелями й використати їх у своїх цілях. Державний апарат для них – знаряддя задоволення особистих інтересів, об'єкт впливу, предмет політичних змагань. Саме у

цій площині існування держави й громадян люди стають учасниками політичного процесу [154, с. 145–146].

У своїх дослідженнях С. Рябов стверджує, що культура громадянськості, громадянської участі має бути визначена через ставлення людей до існуючого порядку як спільних умов існування, загальних для всіх «правил гри», через сприйняття інституцій держави й настанов влади, через міру лояльності і критичності індивідів щодо влади. Вона передбачає знання й визнання громадянами суспільних норм і законів, готовність дотримуватися їх, усвідомлення власних прав і здатність ставати на їх захист (навіть, якщо доводиться їх відстоювати від зазіхань державної влади), здатність відповідати за використання своїх прав і свобод, готовність і вміння вимагати від держави виконання її функцій.

Сюди можна віднести освіченість людей з питань влаштування держави, існуючої політичної системи, головних конституційних і законодавчих регламентів та процедур політичного, зокрема виборчого, процесу.

Культура громадянськості пов'язана вже не з протистоянням окремих верств між собою, стосунками суспільної групи з таким самим корпоративним візаві, а виражає взаємодію населення, з одного боку, та держави – з іншого, коли владу розглядають не з позиції її завоювання, а в контексті задоволення інтересів громад, захисту прав і свобод громадян; до неї апелюють як до одного з агентів реалізації інтересів і прав, як до інституції, відповідальної за дотримання існуючого порядку, безпеки й стабільності.

Культура громадянськості виражає ставлення індивідів до продукованих владою законів, існуючого порядку в цілому, до суспільних норм і необхідності їх дотримання, передбачає протиставлення владі їхніх прав і можливостей, готовність і вміння вимагати від влади виконання її функцій. Індикатором вкоріненості цього виду культури можуть бути, зокрема, міра лояльності у ставленні людей до нормативів існуючої

політичної системи як визнання ними чинних законів, установленної влади, згода перебувати у діючому «правовому полі» чи, навпаки, готовність вдатися до форм опору владі й захисту власних інтересів, або схильність до нелегітимних дій [168, с. 116–117].

У цьому дослідженні слід також звернутися до поняття «демократична політична культура». Це зумовлено тим, що саме у межах громадянського суспільства здійснюється становлення плюралізму, тобто поєднання і врахування інтересів найрізноманітніших політичних сил. Тільки у розвинутому громадянському суспільстві може сформуватися культура, що відповідає демократичному режиму.

Дослідники В. Бебик, А. Карась вважають мобілізацію громадянського суспільства безпосередньою причиною розпаду авторитарного політичного режиму [28; 85].

Дуже рідко зміна політичного режиму здійснюється завдяки зусиллям членів громадянського суспільства, але у подальшому стабільність демократії багато в чому залежить від того, в якій мірі політичні інститути відображають потреби громадянського суспільства, своєчасно реагують на процеси, що відбуваються в ньому.

Перехід до демократичної політичної культури – це налагодження постійного зворотнього зв'язку в системі «політика – громадська думка». Розвинені демократичні країни приділяють велику увагу отриманню достовірної інформації про думки і настрої людей, їх реакції на певні політичні події. Особливого значення громадська думка набуває у процесі вироблення політичних та економічних рішень, які суттєво стосуються інтересів великих груп населення [168, с. 118].

Складовими демократичної політичної культури є сформовані у процесі життєдіяльності багатьох поколінь політичні традиції, практики, ідеї, концепції, переконання про взаємовідносини між різними елементами системи. Те, що демократична політична культура вбирає в себе певні вподобання та настанови людей щодо демократії загалом, дає можливість

розглядати її як частину загальної культури, яка є певною системою досвіду попередніх поколінь, що допомагає відтворенню соціуму.

Іншими словами, демократична політична культура визначає правила гри в демократичній політичній сфері та надає відчуття компетентності і права брати участь у політичному процесі, тобто творить структуру цінностей і раціональних доводів, які забезпечують єдність, взаємодію інститутів і організацій, цілісність політичної сфери. Зміни у структурі інтересів, що притаманні кожній групі, вибір форми реалізації власних інтересів визначають перетворення соціальної структури і суспільної свідомості. Внаслідок злагодженої взаємодії відбувається процес упорядкування, стабілізації певних структур, їх перетворення та ускладнення.

У сучасних демократичних перетвореннях з новою силою виявилися протиріччя між можливостями вільного життя і різним рівнем політичної культури суспільства.

Недорозвиненість політичних відносин у минулому позначилася в наші дні на відповідному рівні політичної культури. Іноді це навіть гальмує демократичні перетворення, викликає міжнаціональні непорозуміння, заважає встановленню громадянської злагоди.

Однак, діалектичний зв'язок політичної культури і політичних відносин дає змогу стверджувати, що формування демократичної політичної культури забезпечуватиметься розвитком політичних відносин. Створення належних умов для політичного життя, доступ до політичної інформації, гласність діяльності влади, демократичні свободи з одночасним встановленням свободи економічного життя закладають підвалини для формування демократичної політичної культури.

Формування демократичної політичної культури на рівні функціонування політичних інститутів починається зі встановлення плюралізму політичних дій, політичної діяльності.

Плюралізм політичних дій означає право громадян об'єднуватися у політичні партії, суспільні організації, передбачає вільну і рівноправну діяльність політичних партій і громадських організацій у рамках багатопартійної політичної системи, надає кожній політичній партії, громадській організації, діючих у межах закону, можливість брати участь у політичному житті країни, впливати через існуючий у суспільстві правовий механізм на діяльність органів влади і управління. Це, по суті, перехід від системи «партія-держава» до багатопартійної системи.

Сьогодні демократична культура в Україні формується і розвивається під впливом діяльності численних політичних партій. Зауважимо, що останнє не стільки є досягненням, скільки свідченням слабкості розвитку політичного процесу в Україні. Нині майже не існує країн, де б існувала така кількість партій, що майже не відрізняються одна від одної не лише назвами, а й політичними платформами. Так, партії відображають інтереси певних груп, діячів, але аж ніяк не суспільні інтереси. Деякі науковці вбачають у цьому інерцію формування соціального середовища посткомуністичної України, коли демократія фактично удержавлюється [65, с. 4].

Сучасні процеси формування демократичної політичної культури є складовою частиною національного відродження України. Існує двосторонній взаємозв'язок між зростанням національної та історичної свідомості і політичної культури народу.

Національна свідомість, так само, як і національний характер, значною мірою формуються під впливом політичних відносин минулого. Тривале панування тоталітаризму настільки деформувало уявлення про демократію, що часто виникає загроза виникнення нового тоталітаризму, поставленого вже на службу національній ідеї.

Необхідний довготривалий досвід успішної діяльності демократичних інститутів, щоб у національному характері утвердились

такі риси демократії, як терпимість, готовність до співробітництва з людьми, що мають інші політичні та ідейні погляди [163, с. 34].

Вітчизняні дослідники наголошують, що громадянська культура постсоціалістичної української нації – це складний феномен, у якому українські національні цінності співіснують з російськими та радянськими, комбінуються з ліберальними, соціал-демократичними та іншими орієнтаціями. У цій культурі є латентні й тіньові структури, вчорашні й сьогоднішні офіційні символи й настанови [39, с. 77].

На думку відомого політолога Л. Нагорної, істотним гальмом на шляху становлення України як демократичної, соціально-правової держави є успадкована від Радянського Союзу етатистська традиція, звичка вимагати від держави регулювання мало не всіх економічних, соціальних та культурних процесів [131].

Переважає більшість громадян України ніколи не створювала громадські організації і мають споживацьке ставлення до них. Всеукраїнські опитування свідчать про невисокий рівень участі громадян у неполітичній громадській діяльності.

Так, за результатами дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» 5-18 грудня 2007 року, лише 8 % громадян мають сподівання щодо впливу на ухвалення певних державних рішень на участь у діяльності громадських організацій [158, с. 22].

Відтак, масову свідомість пострадянського періоду дослідники характеризують як амбівалентну, яка означає подвійність і суперечливість соціальної позиції особистості. До того ж, як свідчить Т. Лобань, українське суспільство розколоте у багатьох вимірах: соціальному, регіональному, економічному, ідейно-політичному, мовному тощо. По суті, це не одне, а кілька соціально-політичних тіл [115].

Типова схема розмежування України заснована на тому факті, що в Україні існують два полюси – Захід та Схід. При цьому вся міжполюсна територія країни є перехідною зоною [79, с. 91].

М. Рябчук вважає, що «східняки» й «західняки» не лише розмовляють різними мовами (російською та українською), а й голосують за цілком інші партії, ходять до інших церков (якщо взагалі – зокрема на сході – ходять), орієнтуються на цілком інші культурні моделі, цивілізаційні й геополітичні центри, сповідують інші, часом принципово непримиренні й непок'єднані між собою, історичні міфи, бачать не тільки минуле, а й майбутнє краю цілком інакше [170].

Важливим є те, що тривале перебування України в складі імперських політичних структур, неуспіх кількох спроб державотворення залишили негативний спадок у громадянській культурі України.

Серед найбільш характерних рис, виділених науковцями, відзначимо моральний, правовий та політичний нігілізм. Переважає успадкований культ сили замість авторитету моральних, релігійних, правових та політичних норм. Залежність, як психічна ознака, є наслідком безправності цілих поколінь людей. Залежність неминуче породжує інертність – пасивне наслідування загальноновживаних способів мислення та поведінки. Звідси – зневоленість, переважання пасивності та конформізму, нездатність утверджувати як особисту, так і національну ідентичність.

Національна свідомість зумовлює дотримання культурних і громадянських прав і свобод інших спільнот. Але сьогодні значна частина українського населення ідентифікує себе як «тутешніх» («Мы не русские и не украинцы, мы одесситы, мы донбасовцы, мы киевляне» – таку відповідь досить часто можна почути в різних регіонах України) [168, с. 132].

Такій людині не властивий погляд на державу і політику, як на свою справу чи спільну справу громадян. Соціологи зазначають, що державу як Батьківщину сприймають лише 18,7 % населення, у той час місце, де народився і виріс – 58,7 % (див. таблицю 1.1).

З національними символами Батьківщина асоціюється у 6,8%, а з особливостями національного характеру – у 6,2%.

Як бачимо з таблиці, за різних історичних періодів змінюється як частка мотиваційних факторів сприйняття образу Батьківщини, його оцінка, зміст і місце у світоглядній картині світу, так і ієрархія ціннісних орієнтацій у процесі його формування.

З результатів трьох замірів, проведених упродовж трьох років, випливає, що коли має місце певна динаміка у розподілі відповідей, вона є незначною.

Варто звернути увагу на послідовне зростання ваги «рідної мови», «національної символіки» та «релігії». Однак, наголосимо, що залишається стійкою перевагою «територіально-географічної орієнтації» у позиціонуванні уявлень про Батьківщину [180, с. 145–146].

Таблиця 1.1

З чим, насамперед, пов'язане Ваше уявлення про Батьківщину, (%)*

Варіанти	Рік, вибірка		
	2001, №=1200	2002, №=1799	2003, №=1800
Місце, де народився і виріс	54,3	63,9	58,7
Рідна природа	26,7	27,4	21,1
Народні звичаї, обряди, пісні	25,8	25,5	27,3
Моя земля, територія	25,1	22,7	19,2
Місце, де я нині проживаю	21,8	31,0	30,3
Рідна мова	20,0	24,4	29,2
Держава, громадянином якої я є	14,1	26,0	18,7
Історичне минуле	12,8	12,0	11,8
Пам'ятні для мене місця	12,3	10,7	10,8

Особливості національного характеру	5,8	6,5	6,2
Релігія (віросповідання)	3,6	4,7	5,6
Прапор, герб, гімн та інші національні символи	3,5	4,6	6,8
Видатні діячі мого народу	1,6	2,1	2,0
Інше	1,0	0,7	0,5
Важко сказати	1,8	-	3,9
Не відповіли	-	0,4	-

* Сума перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати кілька варіантів відповіді.

Ці переконання населення підтверджують дослідження соціологічної служби Центру Разумкова, проведені протягом 20 квітня – 12 травня 2006 року, які засвідчили, що 44,4% громадян ототожнюють себе, у першу чергу, з містом чи селом, де вони проживають [72].

Слід враховувати непорушність цього компоненту у дослідженнях регіональних земляцьких організацій. Крім того, прив'язаність до рідної землі і закоріненість у своїй культурі є сутнісним підґрунтям у дієвості національної ідеї в Україні саме на буттєвому рівні [20, с. 176].

Враховуючи вищесказане, можна визначити таку фундаментальну характеристику моделі демократичної політичної культури, до якої спрямовується українське суспільство:

- толерантність громадян і держави відносно опозиційних сил і опонентів; опозиція визнається як легітимна політична сила, невід'ємний елемент політичної системи;

- орієнтації на плюралізм думок і позицій, визнання багатопартійної системи і різноманітних ідеологій – за виключенням тих, які суперечать принципам гуманізму і чинному законодавству;

- відносно слабка диференційованість класової свідомості і масове тяжіння громадян до політичного та ідеологічного центру; в таких умовах

виявляється орієнтація вирішувати конфліктні питання цивілізованим шляхом, не використовуючи насильницькі методи;

- усвідомлення громадянами принципу «держава для громадянина»;
- дотримання закону усіма громадянами, незалежно від посади та статусу;
- виховання громадянськості, почуття патріотизму, причетності до історичної долі своєї вітчизни та її народу, усвідомлення себе як повноправного громадянина своєї країни тощо.

Зазначені риси більшою чи меншою мірою спостерігаються в політичній культурі українського соціуму.

Проте, перспективи її розвитку і подальшого формування пов'язуються зі становленням громадянського суспільства, сутність якого розглянемо у наступному підрозділі.

1.2. Громадянське суспільство: сутність, структура, функції – політико-культурологічний аспект

Як ми прийшли до висновку у попередньому підрозділі, громадянська культура визначає основні цінності громадянського суспільства і є його якісною характеристикою.

Щоб розкрити сутність громадянського суспільства, перш за все, звернемось до категорії «сутність».

Згідно філософського енциклопедичного словника, категорія сутності виражає головне, основне, визначальне в предметі, таке, що зумовлене глибинними, необхідними внутрішніми зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення. Сутність завжди виступає як внутрішній зміст явищ, прихований від безпосереднього сприйняття [202, с. 679].

«Сутність» – це зміст даної речі, те, чим вона є сама по собі, на відміну від всіх інших речей і на відміну від змін речі під впливом тих чи інших обставин. Сутність має місце не поза речами, а в них і через них, як їх спільна якість, як їх закон [175, с. 550].

Ряд дослідників розуміють під «сутністю» категорію, що означає сукупність істотних властивостей і якостей речі, субстанційне ядро самостійного суцього [136, с. 1008].

У відповідності до двох останніх приведених визначень цього поняття, з'ясуємо сутність громадянського суспільства.

Зміст сутності громадянського суспільства пройшов певну еволюцію. Спочатку термін «громадянське суспільство» (civil society) використовувався для розмежування суспільства і держави.

Тепер він став позначенням організацій та інститутів соціального порядку, що відносно незалежні від держави. Держава ототожнюється з правовим та інституціональним апаратом, у той час як громадянське суспільство являє собою моделі різних об'єднань (групи за інтересами, професійні союзи).

Актуалізація проблем, пов'язаних з поняттям «громадянське суспільство», у сучасній філософській та соціально-політичній думці Заходу припадає на 70 – 80-ті роки ХХ століття. Зростання зацікавленості у цій проблематиці стало особливо помітним у зв'язку з кардинальними змінами, що відбулися у Східній Європі та країнах так званого третього світу. Розповсюдження основних ідей, принципів, вартостей, що асоціюються з уявленням про ліберальну демократію, на нові регіони потребували переосмислення поняття громадянського суспільства, умов та закономірностей його виникнення, формування та розвитку, особливостей становлення у різних культурно-історичних умовах.

Всебічний аналіз громадянського суспільства передбачає поєднання двох аспектів дослідження. З одного боку, громадянське суспільство – це теоретичний концепт, ідеальна модель суспільної організації та

суспільного життя, за допомогою якої виділяються найзагальніші риси, типологічні характеристики економічного, політичного, духовного життя суспільства. Як певний інваріант, це поняття ґрунтується на структурованості всіх сфер соціальної діяльності. Суттєвою передумовою об'єднання структурних елементів у єдине ціле є діяльність суспільних об'єктів, яка детермінується стандартами і вартостями суспільства через існуючу систему права.

Отже, ми можемо виділити такі передумови формування громадянського суспільства:

- 1) чітко визначена структура економічного, політичного, соціального і духовного життя;
- 2) наявність активно діючого соціального суб'єкта;
- 3) наявність комплексу норм і стандартів цієї діяльності, яка виражена у системі чинного права.

Однак, з іншого боку, громадянське суспільство – це історично визначена реальність, феноменологічний прояв цілісності соціокультурного організму, що його породжує. У такому розумінні громадянське суспільство – явище унікальне. Воно є результатом специфічного історичного розвитку, генетично пов'язаного з європейською культурою.

Об'єднання двох аспектів аналізу громадянського суспільства «генералізуючого» та «індивідуалізуючого» дає змогу не лише виявити його сутнісні характеристики, а й дослідити конкретні форми його культурно-історичного втілення, прогнозувати перспективи його розвитку в різних культурно-історичних традиціях.

Сукупність ознак, які ми асоціюємо з поняттям «громадянське суспільство», сформувалася в європейській культурній традиції. Тому витoki його треба шукати у класичній античності.

Саме у Древній Греції склалася система факторів, які зумовлюють диференціацію та інтеграцію суспільного життя, будучи передумовами формування початкових засад громадянського суспільства:

- поява нових політико-правових інститутів (у тому числі демократичних), наслідком узгодження діяльності яких є формування структурованої системи законодавчої та виконавчої влади;

- перетворення політики у сферу діяльності, в якій перетинаються та стикаються правові, ідеологічні, моральні інтереси індивідів та соціальних груп. Політика стає сферою не лише боротьби, а й узгодження інтересів різноспрямованих суспільних сил, основою функціонування держави як цілого;

- формування комплексу ідей, що стосуються прав та обов'язків людини, а саме: права на недоторканність приватного життя та власності, права на вільний вибір способу життя, права на свободу слова, а також їхні державні та юридичні гарантії.

Уся сукупність перелічених факторів будувалася на ідеї свободи, яка є надбанням античної культури [69, с. 122–123].

Ідеї, сформовані в античності, повного розвитку досягають у добу Реформації. Саме у цей час правова ідея набуває релігійно-етичної норми. Мета найбільш видатних її представників (Ж. Бодена, Ж. Кальвіна, М. Лютера, Т. Мюнцера та ін.) полягає у тому, щоб зробити рівноправність і свободу особи атрибутами права.

Визнання формальної рівності людей перед Богом та глибока соціальна нерівність і несвобода – такими були реалії Середньовіччя. Діячі Реформації боролися за право людини на особисте ставлення до Бога, право на індивідуальний пошук релігійного спасіння на засадах усвідомлення власної гріховності, за право вільного вибору життєвого шляху. Це право асоціювалося зі свободою совісті, яку розуміли не тільки як морально-політичну норму, а й як духовну потребу.

Релігійно-моральні принципи, проголошені Реформацією, позбавили державні закони їхнього сакрального характеру. Вони були покладені в основу комплексу державно-правових ідей XVII-XVIII століття, згідно з яким правові норми розумілися як природні, притаманні людському розуму [69, с. 123].

Як зазначає дослідник І. Добропас, філософи Нового часу протиставили природне право християнству, розділяючи істини науки та «відкриття» релігії, виникнення держави пов'язували із розростанням сім'ї, а закони вважали досить часто несправедливими, бо вони виражали інтереси певних суспільних груп [69].

Першим серед філософів Нового часу, хто підготував теорію «суспільного договору» та «природного права», був Ф. Бекон.

Модерний або сучасний підхід до розуміння й інтерпретації громадянського суспільства, розпочинається з праць Т. Гоббса, Дж. Локка, І. Канта та пов'язаний з ідеєю свободи, ідеалом морально-етичних засад соціального порядку, похідним від розуміння і тлумачення свободи.

Серед відомих прихильників такого підходу знайдемо також Ю. Габермаса, Е. Гелнера, Дж. Голла, Дж. Кіна, Дж. Ролза та інших [86, с. 378].

Так, Т. Гоббс та Дж. Локк вбачають основу соціального прогресу у ствердженні права власності та свободи особистості, які ґрунтуються на законах та державній владі, що могла б їх захистити.

Ця проблематика знайшла подальший розвиток у філософії І. Канта. Визнаючи, що зовнішня свобода, тобто незалежність від волі інших – це природне невід'ємне право кожної людини, філософ дійшов висновку, що вона можлива лише в умовах правової держави. Кант проаналізував право привласнення і зробив висновок, що правова основа володіння полягає у колективній волі всіх членів суспільства, обов'язковій для кожного громадянина. Стан суспільства, при якому над індивідом панує загальна, всіма визнана воля, Кант назвав громадянським станом або порядком. Він

наголошував, що тільки сукупна воля індивідів, що утворюють народ, організований у державу, може стати основою та джерелом законів у правовій державі.

У свою чергу, Г. Гегель розглядав громадянське суспільство як комплекс незалежних від держави приватних осіб, класів, груп, інститутів, взаємодію яких регулює громадянське право [69, с. 125].

Отже, у західній соціально-політичній та філософській традиції склалися два підходи до проблеми співвідношення загального (держави) та одиничного (окремих громадян, їхніх груп тощо).

Представники одного підходу обґрунтовували потребу розмежування держави та громадянського суспільства, говорячи про рівність прав людей перед законом.

Інші вбачали у державі, що здійснює контроль за всіма сферами, гаранта існування суспільного організму, подолання егоїстичних антагонізмів. Уявлення про співвідношення державного й індивідуального у західній культурі складалося на засадах принципів індивідуалізму, раціоналізму, свободи, які реалізувалися у всіх сферах суспільного життя. У цьому воно значною мірою відрізняється від моделі та базових принципів організації соціального і культурного життя на Сході.

На відміну від Заходу, соціально-політичне і духовне життя Сходу характеризується неструктурованістю його елементів. Як наслідок, в організації життя суспільства провідними стають колективні форми діяльності людей. В економічній сфері – це так званий азійський спосіб виробництва, що породив кріпацтво у різних його модифікаціях, і при якому значна частина населення працює на громадських роботах. Свобода підприємництва, відокремлення економічних функцій держави від політичних, поліваріантність економічних проектів розвитку були невідомі східному суспільству. У політичному житті Сходу культивувався пріоритет колективного над індивідуальним, підкорення меншості більшості, тобто політичний гегемонізм.

Західна цивілізація орієнтована на динамічний тип особи, на індивідуальну ініціативу, самоствердження і досягнення успіху.

Східна культура відкидає ідею індивідуалізму. Духовним ідеалом масової свідомості на Сході є традиціоналізм, який розуміють як сукупність духовних цінностей інтегративно орієнтованої масової свідомості на всезагальний інтерес, на колективну волю. Традиція, як форма колективного досвіду, має свої переваги над індивідуальною творчістю, колективна єдність над індивідуальною свободою. Духовну свободу розуміють як розчинення в Абсолюті або як підкорення індивідуальності загальному прийнятому етикету. Навіть у християнстві східна традиція орієнтується на соборність, колективну духовність і відповідальність перед Богом, тоді як західне християнство ґрунтується на особистому спілкуванні з Богом та індивідуальній відповідальності перед ним.

У східній культурній традиції на підставі розгалуженої бюрократичної системи державного апарату, психологічної орієнтації масової свідомості на державні структури, які символізують колектив та громадську єдність, формується патерналістське, етатичне ставлення членів суспільства до держави [69, с. 126-127].

У суспільній думці Заходу також є елемент етатичного мислення. Однак, у духовному житті йому протистоїть діалектично з ним пов'язаний автономний ліберально-демократичний підхід. Доповнюючи один одного, вони дають всебічну картину життя суспільства, метою якого є індивід у всій багатоманітності форм його самореалізації.

Практична реалізація ідеї свободи у західній культурі сприяє відокремленню економічної функції держави від політичної, а політичної – від ідеологічної. Результатом розподілу цих функцій є деідеологізація суспільного життя, яка забезпечує вільне самовиявлення як окремих громадян, так і різних груп. Цей простір свободи дає змогу і право бути не тотожним іншим членам спільноти, а також допомагає зрозуміти інших, не

завжди схожих на нас. Політична система західного суспільства склалася не в результаті перемоги однієї групи над іншою, а в результаті їхнього діалогу.

У реальності культурно-історичного життя феномени, які описуються поняттями «Схід» і «Захід», взаємодіють, взаємовпливають і взаємовизначають один одного.

Буття кожного культурного організму реалізується на підставі дії двох взаємопов'язаних процесів: внутрішнього саморозвитку соціально-культурного організму на засадах провідної культурної традиції (парадигми) і зовнішнього впливу інших культурних традицій, який асимілюється, трансформуючись в енергію власного розвитку культури з урахуванням її потреб і специфіки. Обидва процеси і є реальним життям і розвитком культури. Особливо наочно їхня взаємодія виявляється на перетині глобальних культурних матриць.

Історично склалося так, що Україна належить саме до такого типу культури. На її теренах сходилися історичні шляхи Заходу та Сходу, Півночі та Півдня. Ці різномірні впливи визначають неklasичний характер українського менталітету, поєднання в ньому різних культурних традицій. Тому соціокультурна ідентифікація України, яка означає усвідомлення своєї тотожності з певною культурною моделлю, переживання психологічної належності до певної соціокультурної традиції та її вартостей, є надзвичайно важливою проблемою.

Зважаючи на ці загальні міркування, актуальним здається питання про доцільність та фактичну можливість перенесення і трансплантацію реалій західноєвропейського соціально-політичного життя (в тому числі і громадянського суспільства) на ґрунт України.

Перспективним напрямком розвитку України науковці вважають перехід до демократії, який реалізується на основі національної ідеї. У політичній ситуації сучасної України саме національна ідея могла б бути фактором консолідації українського суспільства, яке за своїми вартісними

орієнтаціями є неоднорідним, розшарованим.

Формування української нації, яка б розумілась не як етно-національне, а як політично-культурне утворення, могло б стати надзвичайно важливим для об'єднання українського народу на засадах єдиної системи загальнонаціональних вартостей, для перетворення його в суб'єкт громадянського суспільства.

Виникає питання щодо характеру головних вартостей, які б могли стати основою нової демократичної України. На етапі індустріального розвитку Заходу була вирішена проблема формування національних держав, обґрунтування їхньої національної єдності. Проте, сьогодні актуальними для розвинутих країн Європи і Америки є завдання постіндустріального суспільства, які полягають у розвитку соціального самоврядування (у тому числі і місцевого), у формуванні екологічної свідомості, у перетворенні толерантності і плюралізму у норму соціального життя, в орієнтації на самоорганізацію особистості, у виробленні універсальної етики.

В Україні історично ситуація склалася так, що з традиційного суспільства з неструктурованими суспільними відносинами вона штучно була перетворена в суспільство індустріальне. Вартості останнього були трансформовані, спотворені, ототожнені з вартостями тоталітарної держави.

В історії України можна знайти ідеї лібералізму, поваги до особистості, свободи. Однак, вони не стали домінуючими, не перетворилися у консолідуючий фактор української історії.

Тому завдання, які стоять перед Україною, різнопланові:

- поновлення зв'язку з культурною традицією, вартості якої (переосмислені з урахуванням потреб часу) можуть стати духовною основою об'єднання нації;

- вирішення завдань індустріального суспільства (завершення процесу створення держави з паралельним формуванням структур

громадянського суспільства, зміцнення системи права як гаранта свободи і захищеності прав кожного громадянина;

– формування завдань, пов'язаних з розвитком демократичних інститутів, створення нових вартісних орієнтирів, на яких могло б ґрунтуватися українське суспільство у ХХІ столітті [69, с. 128-130].

Проблематику громадянського суспільства в Україні досліджують представники вітчизняної науки В. Андрущенко, В. Бабкін, Р. Балабан, В. Бебик, Г. Берченко, Н. Боржеллі, І. Галактіонова, А. Галич, Ю. Галустенко, М. Галушко, Ю. Ганжуров, О. Гарань, М. Головатий, М. Головенько, В. Горбатенко, Л. Губерський, О. Дергачов, І. Добропас, Т. Довгунь, Г. Зеленько, А. Карась, С. Кириченко, В. Князєв, В. Клик, А. Колодій, Л. Кормич, В. Кратюк, В. Крисаченко, С. Куц, М. Лукашевич, В. Луговий, Т. Ляшенко, А. Мазак, Г. Матвієва, М. Михальченко, В. Новак, І. Пасько, Я. Пасько, О. Резнік, В. Рубцов, Ф. Рудич, С. Рябов, В. Степаненко, О. Тарахонич, Т. Тарахонич, А. Ткачук, Ю. Тищенко, Г. Філіпчук, М. Ходаківський, О. Чувардинський, В. Черепанова, Ю. Шайгородський, Г. Щедрова, М. Якоб та інші.

Визначаючи поняття «громадянське суспільство», науковці Ф. Рудич, М. Ходаківський, Г. Щедрова висувають на перший план такі його сутнісні риси, як «сукупність індивідів», «неодержавлені суспільні відносини», «реалізація прав та свобод людини» тощо [149; 211; 218; 219].

Однак, при визначенні політико-культурологічного аспекту громадянського суспільства найбільш обґрунтовано ми будемо наголошувати на його інституціональній характеристиці.

За визначеннями науковців В. Бабкіна, В. Горбатенка, Ю. Шемшученка, громадянське суспільство – це суспільство громадян з високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. Громадянське

суспільство є базисом держави, ініціює в ній необхідні зміни, захищає принципи самоврядування всіх недержавних організацій, які формують громадянське суспільство [152, с. 119].

Вітчизняні політологи І. Підлуська, Г. Усатенко, О. Бронь, А. Кудряченко, В. Бебик, В. Бортніков визначають, що громадянське суспільство складає сукупність громадських інститутів, які сформовані на добровільній основі, діють на самоврядних засадах у межах Конституції та законів, за посередництвом яких індивіди вільно реалізують свої основні природні права і свободи [96; 148].

Опираючись на праці відомого дослідника А. Карася, можна визначити кілька основних інтерпретацій поняття громадянського суспільства:

1. Найпоширенішою є інтерпретація громадянського суспільства через виокремлення сукупності неурядових, громадських організацій (або «третього сектора»), які визнаються його активним ядром.

2. Громадянське суспільство інтерпретується як відносно самостійна і незалежна від державного втручання соціальна структура.

3. Громадянське суспільство визначається як система інститутів, асоціацій і взаємодій неполітичного ґатунку, що здатні впливати на політичний процес у державі.

4. Громадянське суспільство ототожнюється з усією позаполітичною чи позадержавною сферою суспільного життя.

5. Громадянське суспільство розглядається як система горизонтальних зв'язків між індивідами, які створюють солідарні і субсидіарні норми суспільної дійсності, що є підставою антикорупційної ідентифікації населення і перетворення його на свідомих громадян.

6. Громадянське суспільство – це сукупність свідомих та активних громадян з високими моральними нормами і громадською відповідальністю.

7. Громадянське суспільство інтерпретується як така суспільна форма

дискурсивних практик (або «символічного світу»), в основі якої нарощуються значення громадянської культури населення та демократичні цінності.

8. Спільним для всіх інтерпретацій є визнання того, що громадянське суспільство складається як простір здійснення свободи [86, с. 426–427].

Поступальний розвиток соціуму приводить до його диференціації, відокремлення сфери управління як окремої галузі суспільної діяльності. Держава поступово передає, а інститути громадянського суспільства, відповідно, перебирають на себе повноваження у контролі над людинотворчими сферами соціальної життєдіяльності. У результаті, завдяки розвитку інститутів громадянського суспільства, позбавляється державного втручання і сфера виробництва, що відтепер значною мірою засновується на приватній власності та комерційних інтересах.

Ідейному забезпеченню зазначеного процесу підпорядковані:

а) концепція індивідуалізму, у якій людина розглядається як першооснова суспільного та політичного устрою, найвища соціальна цінність;

б) принцип непорушності права приватної власності;

в) ідея місцевого самоврядування, що передбачає диференціацію й відносну автономію організації та здійснення різних форм публічної влади.

Саме на цих засадах можна відокремити державу від суспільства, розглядати її як специфічне соціальне явище або особливий інститут, котрий виконує функції інструменту життєзабезпечення громади. І це дозволяє визначити реальні можливості державно-владного впливу на суспільні відносини та ступінь його ефективності, забезпечити підконтрольність державних інститутів суспільству [199, с. 615–616].

Мету існування громадянського суспільства можна визначити як будівництво громади, здатної забезпечувати людський добробут, вирішувати критичні людські проблеми [54, с. 148].

Відсторонення життя людей від державного офіціозу є суттєвою ознакою громадянського суспільства, адже воно є альтернативою державного врядування. Це не структурна одиниця держави, а, насамперед, спосіб життя людей, сфера людської свободи, життєдіяльність особистостей поза офіційною регламентацією, властива кожній людині частка неказенного, цивільного, у її житті [164, с. 86].

Громадянське суспільство формується під впливом історичних та соціокультурних рис конкретного народу, і, відповідно, поєднання трьох основних компонентів: соціогенетичних, культурно-історичних та політико-економічних особливостей.

Темпи розвитку громадянського суспільства визначаються культурними традиціями та ступенем суспільної самоорганізації. Зазвичай, культурні традиції, засновані на визнанні авторитету, в яких відносини підпорядкування, родинні та кланові зв'язки визначають соціальні мережі взаємодії, перешкоджають створенню і функціонуванню демократичних державних структур [80, с. 20].

Громадянське суспільство вкрай необхідне для утвердження демократичного врядування, бо, як пише Дж. Кін, там, «де немає громадянського суспільства, не може бути взаємодії й обміну думками між громадянами, здатними публічно обирати свої ідентичності, шанувати свої обов'язки в рамках політично-правової структури, яка забезпечує мир між громадянами, добре функціонування уряду, соціальну справедливість та, перш за все, діє відповідно до принципу, що влада має бути підзвітна суспільству» [90, с.78].

З'ясована нами сутність громадянського суспільства найкраще розкривається у його структурі. Уточнимо саме поняття «структура».

Структура (від лат. *structura* – будова, розміщення, порядок) – це сукупність стійких зв'язків об'єкта, які забезпечують збереження його основних властивостей при різних зовнішніх та внутрішніх змінах [205, с. 629].

Поширене визначення структури як «розміщення і зв'язок частин, що складають одне ціле, внутрішня будова чого-небудь» [220, с. 774].

На нашу думку, ці визначення є досить вдалимими для застосування у даній роботі.

У дослідженні структури громадянського суспільства доцільно також використовувати визначення терміну «структура суспільства» – тобто, внутрішня будова суспільства, що відтворює багатогранність та взаємодію його складових частин, забезпечує його цілісність та динаміку розвитку [199, с. 605].

Враховуючи ці дефініції, структуру досліджуваного явища в ракурсі горизонтальних відносин можна подати у вигляді п'яти систем, які відповідають певним сферам життєдіяльності суспільства: політичної, економічної, соціальної, духовно-культурної, інформаційної.

Політична система – це сукупність цілісних саморегулюючих елементів:

- а) держава;
- б) політичні партії;
- в) суспільно-політичні рухи та відносини, що між ними виникають.

У політичній сфері громадянське суспільство повинне забезпечувати всім своїм громадянам вільну участь у державних і громадських справах. Держава і громадяни, за наявності закону і рівності перед ним, мають певний спільний інтерес і реалізують його.

Тобто, створюється демократична соціально-правова держава, в якій ці інтереси реалізуються на основі міжнародно визнаних норм. У такій державі недопустима дискримінація за національно-етнічними, політичними, релігійними, статево-віковими ознаками. Забезпечується надійний законодавчий захист особистості й гідності громадянина (недоторканності його житла і майна, вільного вибору професії, визначення місця проживання, пересування країною та за її межами, таємниці листування, телефонних розмов та інших видів сучасного

спілкування, свободи слова, друку та інформації), його вільне самовизначення у світоглядних і духовних інтересах, а також всебічний захист громадянських прав з боку судових органів і громадянських організацій [150, с. 105].

Економічна система – це сукупність економічних інститутів і відносин, у які вступають люди в процесі реалізації права власності, виробництва, обміну, розподілу та споживання сукупного продукту.

Структурними елементами економічної системи є: приватні господарства; акціонерні товариства; кооперативні господарства; фермерські господарства; індивідуальні, приватні підприємства громадян.

Соціальна система – це певна сукупність об'єктивно сформованих спільностей людей та взаємозв'язків між ними, а саме:

- а) інститут сім'ї та відносини, що обумовлюють її існування;
- б) відносини, які відображають соціальну сутність людини (клуби, об'єднання);
- в) відносини, що виникають між соціальними спільнотами (групами, націями, расами тощо) [197, с. 342].

Духовно-культурна система – це відносини між людьми, їх об'єднаннями, державою та суспільством стосовно духовно-культурних благ та різного роду матеріалізованих інституцій, через які реалізуються ці відносини, що пов'язані з освітою, наукою, культурою, релігією [197, с. 343].

У соціальній та духовно-культурній сферах громадянське суспільство спирається на широку соціальну структуру, постійно змінюється й удосконалюється. Встановлюються відносини, пов'язані з індивідуальним вибором, політико-культурними ціннісними орієнтаціями. Завдяки можливості реалізації різних інтересів досягається культурно-політичний плюралізм, важливий для життєздатності громадянського суспільства [150, с. 105].

Інформаційна система – це система, яка складається в результаті

спілкування людей одне з одним та через мас-медіа (підприємства, об'єднання, що здійснюють виробництво та випуск засобів масової інформації) [197, с. 343].

У даній роботі досліджуються регіональні земляцькі організації, що являють собою спільності людей та взаємозв'язків між ними а, отже, є складовою соціальної системи громадянського суспільства. Діяльність регіональних земляцтв пов'язана з освітніми, науковими, культурними програмами, в ході виконання яких реалізуються відносини між людьми, їх об'єднаннями, державою. Тож земляцтва є частиною духовно-культурної системи.

Останнім часом спостерігається тенденція до використання земляцтвами усього спектру мас-медіа для поширення інформації про свою діяльність та висвітлення найбільш значимих подій земляцького руху. Зростає активність використання Інтернет-ресурсів, у земляцтвах розвивається книговидавнича справа, система книгрозповсюдження та заснування земляцтвами власних газет, створюється та поширюється кінопродукція. Тобто, активізується включення земляцьких організацій до інформаційної системи громадянського суспільства.

З погляду розмежування суспільства і держави та окреслення недержавної життєдіяльності населення, громадянське суспільство складається з:

- а) добровільно створених громад, асоціацій та органів;
- б) ринкової конкуренції;
- в) приватної сфери;
- г) публічної сфери.

Громадянське суспільство у ракурсі асоціативної сфери як сфери добровільної активності складається з царин:

- а) повсякденного життя з його спонтанними потребами;
- б) соціально визнаних традицій благодійності;
- в) культурно-освітніх ініціатив;

- г) парapolітичної діяльності рухів та організацій;
- д) міжнародної діяльності усіх типів добровільних організацій.

Окрім того, з огляду на приватну сферу, громадянське суспільство включає інституційні форми організації праці, продукування (виробництва), розподілу, сімейних стосунків, відносин з природою, стандарти раціональності, поступу і громадянського дискурсу [86, с. 427].

Слід зауважити, що в аспекті культури охарактеризована вище підсистема суспільства може називатись громадянським суспільством лише за умови, якщо в ній не тільки наявна певна кількість (мережа) добровільних асоціацій та інших громадських інституцій, але й панують цінності громадянської культури, спілкування відбувається на засадах довіри й толерантності.

Тобто, громадянське суспільство – це не лише сфера, але й тип взаємодії, певна модель соціальної організації, з притаманними їй якісними характеристиками, а саме:

1) суб'єктами взаємодії в громадянському суспільстві є вільні і рівні індивіди, які вірять у свою здатність вирішувати малі і великі справи в суспільстві;

2) їм не чужі суспільні проблеми, і вони зорієнтовані на громадські справи;

3) індивідуалізм та конкурентність у їх діяльності поєднуються з відносинами взаємної довіри та співробітництва, здатністю йти на компроміси, поміркованістю і толерантністю [94, с. 32].

Відносини, які складаються між суб'єктами громадянського суспільства, не підвладні директивному регулюванню і регламентації, а громадські організації формуються і діють на трьох основних рівнях: культурний рівень (рівень цінностей), інституційний рівень і практичний рівень людської взаємодії. Диференціація внутрішньої структури громадянського суспільства, залежно від комбінації цих рівнів, дає підстави виокремити його обов'язкові структурні компоненти:

1) добровільні громадські організації та громадські рухи, групи інтересів, групи тиску, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони не задіяні в механізмах здійснення влади;

2) незалежні ЗМІ, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формують та оприлюднюють громадську думку;

3) громадська думка як соціальний інститут;

4) у певному аспекті – вибори та референдуми, коли вони слугують засобом формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів;

5) залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи (суди присяжних, народні загони з охорони правопорядку) [138, с. 453–454].

Іншими словами, громадянському суспільству властиве органічне співіснування різноманітних соціальних сил, інститутів, організацій, зацікавлених груп, об'єднаних прагненням до спільного життя. Визнання самоцінності прав та свобод особи зумовлює і її відповідальність перед суспільством, іншими його членами [101, с. 106].

Розкривши сутність та структуру громадянського суспільства, уточнимо його функції. Для цього приведемо визначення поняття «функція».

Філософські джерела трактують функцію (від лат. *funktio* – виконання, звершення) як спосіб діяння речі або елемента системи, спрямований на досягнення певного ефекту [136, с. 748].

Це роль, яку певний соціальний інститут (чи соціальний процес) виконує відносно потреб громадської системи більш високого рівня організації чи інтересів тих класів, соціальних груп та індивідів, що становлять її складову [205, с. 719].

На нашу думку, це визначення в повній мірі відповідає даному дослідженню, тому ми застосуємо його при з'ясуванні функцій громадянського суспільства.

Функції, які виконує громадянське суспільство, можна узагальнити наступним чином:

- 1) розбудова демократичних інституцій;
- 2) реалізація свободи слова, об'єднань і поширення інформації;
- 3) підтримка рівноправного доступу до ресурсів;
- 4) контроль ефективності законопроектів;
- 5) зміцнення підзвітності й прозорості держави;
- 6) самоврядування й самозабезпечення [54, с. 149].

Функціональна характеристика вказує на роль громадянського суспільства, на те, чому його розглядають як опору демократії і як вияв свободи. Але громадянське суспільство не зможе повноцінно виконувати названі функції, якщо відсутній хоча б один з його головних атрибутів:

- 1) наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки;
- 2) організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами;
- 3) незалежні від держави добровільні асоціації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні;
- 4) зорієнтована на громадські інтереси та публічну політику діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва [214, с. 131].

Найбільш органічним утворенням громадянського суспільства вважаються неполітичні об'єднання громадян. Адже задля того, щоб бути ефективною, громадська ініціатива має бути об'єднаною і сконцентрованою, завдяки чому і відбувається утворення громадських асоціацій.

Слід звернути увагу на те, що серед західних науковців переважає думка, що нормальний громадянин має займатися політикою якнайменше,

тоді як основа його інтересів має стосуватися питань економічного, соціального й культурного розвитку.

На наш погляд, ця теза є слушною для стабільних демократій, де зміна правлячої еліти означає незначне (неістотне) коригування політичного курсу держави. Розуміючи це, громадяни просто втрачають інтерес до політики.

У транзитних суспільствах, де інтереси політичних еліт можуть бути не просто протилежними, а взаємовиключними, зміна їх при владі здатна суттєво позначитись на характері державної політики. Відтак, інтерес громадян до політики залишається стабільно високим. Це проявляється через постійно високий інтерес до політичних подій, про що засвідчують дані соціологічних досліджень, високі рейтинги політичних телепередач, порівняно високий рівень електоральної активності [80, с. 47].

Різноманітні громадські об'єднання і державний сектор доповнюють одне одного у вирішенні багатьох питань. Очевидно, що у партнерстві можна ефективно розв'язувати соціальні проблеми, які постають перед суспільством. Певні обмеження, котрі існують для однієї сторони, можуть бути компенсовані перевагами іншої.

Наприклад, державні органи, що мають значні фінансові ресурси й соціальну інфраструктуру, традиційно консервативні через існування великої кількості правил. А більшість громадських організацій є гнучкішими, бо вони менше бюрократизовані, їм простіше адаптуватися до суспільних потреб, що постійно змінюються, і бути проміжною ланкою між суспільством в цілому і державними установами [104, с. 15].

Громадські організації є активними контролерами дій влади, і це одна з їх важливих функцій у своєрідному посередництві між владою та суспільством.

Більше того, громадські організації мають виступати лоббістами суспільних інтересів у процесі ухвалення рішень, беручи участь у розробці законодавчих актів та консультиючи представників влади щодо потреб тієї

чи іншої суспільної групи. Фактично, це є одним із дуже важливих елементів тієї політичної системи, яку називають демократією, і без нього ця система навряд чи здатна ефективно функціонувати.

У країнах розвиненої демократії довіра до недержавних громадських організацій значно вища, ніж довіра до засобів масової інформації. Їхніми послугами користується як суспільство, так і сама влада. Адже до неурядових організацій входять і аналітичні центри, які здійснюють аналіз та виробляють практичні рекомендації щодо ухвалення державних рішень [195].

На сьогодні одним із індикаторів, за яким оцінюється розвиток громадянського суспільства в окремій державі, є залучення його членів до діяльності неурядових організацій. Це і волонтерська діяльність, обсяги економіки якої, за оцінками фахівців, в провідних індустріальних країнах можна порівняти з бюджетоутворюючими галузями, і фінансування громадянами неурядових організацій за рахунок пожертв.

Можна сказати, що в Україні громадські організації досить активно розвиваються і зараз відзначаються значною кількістю, розвинутими видами діяльності, професійним складом, досвідом громадської роботи та активними відносинами з партнерами з інших країн. Крім того, вони надають можливості для самореалізації, обстоюють гнучкість та новаторство, виступають за реформи та швидко пристосовуються до змін. Разом з тим, «третій сектор» України ще перебуває у перехідному періоді розвитку, характеризується недостатньою інституційною оформленістю та фінансовою нестабільністю.

Якість громадянського суспільства визначається не тільки кількістю громадських об'єднань, а й їхньою дієвістю, можливістю впливати на прийняття рішень у державі. У цьому контексті слід зазначити, що саме громадянин, його позиція та активність формують сутнісні ознаки громадянського суспільства як такого.

Виходячи з цієї тези, дослідники наголошують, що громадянське

суспільство – це самоорганізована добровільна соціальна активність та взаємодія громадян у публічній сфері, повсякденна практика їх соціальної взаємодії, або певні особливості «фабрик соціальності», що дають змогу оцінювати суспільство як громадянське.

Серед проявів громадянської солідарності – такі базові характеристики людського цивілізованого буття, як довіра до ближнього, солідарність, взаємодопомога, толерантність, такт, ввічливість та інші повсякденні індикатори – все те, що позначається терміном «соціальний капітал» [187, с. 115].

Слід враховувати, що соціальний капітал є стрижнем громадянського суспільства, оскільки його розвиненість дозволяє виявити найкращі якості особи як суспільного створіння. З іншого боку, рівень розвиненості самого громадянина залежить від індексу дієвості, тобто прагнень громадянина, його активності у відстоюванні політичних, економічних, духовних інтересів.

На думку З. Грищенко, питання саме політичної дієвості громадян є основою демократичних перетворень. Відчуття громадянином своєї спроможності впливати на політичні процеси є однією з найважливіших рис демократичної політичної культури [59].

Громадянські знання та вміння їх застосовувати не дають змоги владним органам діяти в супротив інтересам громадян. Тому вагомим механізмом у формуванні демократичної політичної культури служить громадянська освіта. Будучи важливим чинником політичної соціалізації особистості, громадянська освіта повинна культивувати вартісні показники права, свободи, людської гідності, професійної компетентності, демократичних цінностей. Така спрямованість громадянської освіти, як виховання патріотизму, національної свідомості в деякій мірі забезпечить стабільність, толерантність у міжлюдських відносинах і у відносинах громадян з владними органами [215, с. 100].

Чим більш розвинуте громадянське суспільство, тим легше громадянам захищати свої інтереси, тим більші їхні можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя і тим меншою є небезпека узурпації політичної влади.

Відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей, громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак держави правової [94, с. 24].

На думку І. Кресіної, О. Скрипнюка, А. Коваленка, рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, а її порушення веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості і політичного безсилля народу [66].

Але, з іншого боку, громадянське суспільство залежить від держави і не може набути розвинених форм в умовах політичного насильства й тиранії. Тому дуже важливий зворотній зв'язок у стосунках громадянського суспільства і соціально-правової держави.

Визнаючи автономність громадянського суспільства, соціально-правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та слідкувати за їх виконанням, іншими словами, вона повинна створити ситуацію правової захищеності громадян, сформуванню сприятливого правового поля для діяльності створюваних ними громадських інститутів [94, с. 24].

Соціально-правова держава – один з основних елементів громадянського суспільства, так як серед факторів, що стримує його розвиток, є недотримання принципу верховенства права та декларативність правових норм [80, с. 47].

Особливості формування соціально-правової держави в сучасній Україні зумовлені політичними та економічними змінами. В Україні поступово створюється нормативно-правова база для становлення

громадянського суспільства. Врегульовані питання діяльності партій та громадських організацій: ліквідована однопартійність, прийнято Закон про громадські об'єднання; про відносини держави і Церкви; діє низка законів про пресу та інші ЗМІ; про вибори, органи місцевого самоврядування та багато інших.

Щодо критерію невтручання держави у сферу, де панує громадянське суспільство, то сфери, в яких цементуються засади громадянського суспільства, ще не набули того обсягу, який є на Заході. Проте, суспільство бореться за сфери впливу, що також дає підстави зарахувати даний критерій у якості такого, що перебуває в процесі становлення.

Критерій інституційності присутній в Україні: сформовано цілий комплекс різних організацій та асоціацій, об'єднаних спільністю інтересів, до яких відносяться і регіональні земляцтва.

В українському суспільстві забезпечуються свобода слова, гласність, доступ до різного роду інформації, право вільного в'їзду і виїзду, широкий обмін інформаційними, освітніми технологіями з іншими країнами, культурне і наукове співробітництво із закордонними державними і громадськими організаціями, сприяння діяльності міжнародних та іноземних об'єднань відповідно до принципів і норм міжнародного права.

Плюралізм виявляється у всіх сферах суспільної системи: в економічній – це різноманіття форм власності; у соціальній і політичній – наявність широкої і розвинутої мережі суспільних утворень, у яких індивід може виявити і захистити себе; у культурно-духовній – забезпечення світоглядної свободи, виключення дискримінації з ідеологічних мотивів, терпиме відношення до різних релігій.

Тобто, є підстави для висновку, що в Україні уже набуті основні ознаки громадянського суспільства, і лише незначна їх частина перебуває у стадії формування, на перебіг якого і має бути спрямований вплив досліджуваних земляцьких організацій [117, с. 375].

Як було зазначено, громадянське суспільство може сформуватися лише у процесі діалогу з державою. Як права людини мають своє джерело у їх порушенні і загрозі, так і громадянське суспільство може виникнути лише як реакція на певні погрози (утиски) з боку держави або ж для артикуляції інтересів громадян, але знову ж таки перед державою [84, с. 116].

Для даного дослідження доречно сформулювати універсальні характеристики ролі держави у створенні передумов для становлення громадянського суспільства:

1) створення державою умов для формування в країні міцної соціальної бази громадянського суспільства – стійкого і самодостатнього середнього класу з відповідною свідомістю, політичною поведінкою, самоорганізацією і типом політичної культури;

2) формування нормативно-правової бази для діяльності громадських організацій;

3) чітке дотримання державою принципу «рівності усіх перед законом», який би виключав або обмежував розвиток корупційних процесів;

4) утвердження в суспільстві базових цінностей демократії, незалежної і справедливої судової системи, чітке дотримання норм виборчого законодавства;

5) проведення в країні державної молодіжної політики, що розглядала б молодь як стратегічний резерв демократичних перетворень;

6) культивування в суспільстві переваг толерантної поведінки – основи створення морального середовища для формування громадянського суспільства.

Тобто, при визначенні ролі держави йдеться про систему опосередкованих впливів та засобів, запроваджуваних державою, які б активізували процеси самоорганізації суспільства [36, с. 39].

Альтернативність ознак та цінностей держави і громадянського суспільства не означає їх взаємовиключної антагоністичності, а, навпаки, зумовлює їхню потребу одне в одному. Без держави неможливе громадянське суспільство, без громадянського суспільства неможлива повноцінна соціально-правова держава. Саме взаємодія держави з громадянським суспільством визначає тип існуючого політичного режиму: тоталітарного, авторитарного, демократичного [135].

При цьому, на думку В. Рубцова, держава має виконати притаманну їй роль провідного партнера у парі «держава – громадянське суспільство» й створити системні умови для розвитку громадянського суспільства, перш за все, у локальних спільнотах за місцем роботи чи навчання та місцем проживання, де найдовший час перебуває більшість людей і формуються їх найсуттєвіші інтереси, тобто у трудових та навчальних колективах і територіальних громадах [161, с. 88].

Легітимність існування демократичної політичної системи та діючого політичного режиму є одним з найважливіших факторів формування, затвердження та функціонування громадянської культури. Більше того, у системі цінностей, орієнтацій, установок, стереотипів, які є складовими громадянської культури, центральне місце займають елементи, які сприяють формуванню громадянського суспільства. Стійкість і життєздатність громадянського суспільства залежить від ступеня відповідності його цінностей цінностям громадянської культури [43, с. 44–45].

При розгляді проблеми співвідношення громадянське суспільство – громадянська культура приходимо до висновку, що в сучасних умовах було б передчасно говорити про переважання громадянської культури в українському суспільстві.

Історія суспільного розвитку свідчить, що на етапах трансформації суспільства проблема цінностей стає ключовою. Так, динаміка суспільних процесів, що відбуваються в Україні з часу незалежності, призвели до

кардинальної переоцінки цінностей. Існуюча впродовж десятиліть ціннісна система руйнується, а нова формується в складних умовах. Триває хворобливий, часто суперечливий процес докорінної переоцінки всієї сукупності вартостей. Цим, значною мірою, зумовлені труднощі адаптації особистості до вимог нового часу, проблеми її соціалізації.

Ключем до розуміння чинників, форм і наслідків такої переоцінки є процес демократизації та формування громадянського суспільства. Змінюється вся система не тільки економічних, а й соціальних відносин, яка, у свою чергу, впливає на моральне життя суспільства. Зрештою, перегляд моральних цінностей означає не лише зміни вартостей, а й довготривалий всебічний і важкий процес оновлення нормативно-ціннісної системи, накопичення позитивних тенденцій, з якими пов'язується майбутнє українського суспільства [157, с. 11–12].

Сучасний стан громадянської культури в Україні можна кваліфікувати як шанс її набуття на шляху побудови демократичної соціально-правової держави, громадянського суспільства. Відновлення довіри громадян до органів влади – неодмінна передумова розвитку ціннісних орієнтацій, на підставі яких формується політична культура суспільства [165, с. 194–195].

У галузі духовного життя має бути подальше піднесення культури у всіх сферах буття – в діяльності держави та її інститутів, на рівні суспільства і людини; всебічний розвиток правової та української національної культури на ґрунті відродження кращих духовних і моральних традицій, виховання на цій основі поваги і любові до української мови, літератури, духовних цінностей при одночасному формуванні атмосфери поваги до культури всіх народів, що населяють територію України.

Важливе значення для створення внутрішніх культурних і морально-психологічних передумов громадянського суспільства України має виховання культури відношення людей до права, до держави, до власності,

культури побуту, подолання умов, що породжують злочинність і різні загрози відхилення поведінки [62, с. 89–90].

Поряд із вже визнаними науковцями шляхами становлення громадянського суспільства в Україні, такими як розвиток демократичного механізму політичної влади, визнання верховенства права, досягнення необхідного рівня громадянської культури, реалії сучасності потребують доповнити їх наступним: виховання індивіда в дусі пріоритету загальнолюдських цінностей, толерантності в умовах етнічного, регіонального, політичного, релігійного, мовного розмаїття [21, с. 167].

Значною мірою ці функції у суспільстві виконують соціокультурні організації, про що піде мова у другому розділі дисертаційного дослідження.

1.3. Громадянська культура як предмет політологічного аналізу: методологічний інструментарій

Метою даного підрозділу є обґрунтування способу організації дослідження і вибір інструменту для політологічного аналізу громадянської культури. Необхідність його уточнення зумовлена виваженим підходом до вивчення цього суспільно-політичного феномену.

У даній роботі культура розглядається як генеральний простір людської життєдіяльності, особливий рівень, або «зріз» соціального простору, коли саме культура створює те поле і спосіб спілкування, де формується кожне окреме суспільство зі своєю внутрішньою структурою, і яке відрізняється цим від інших суспільств.

Це дозволяє вбачати у культурі складну і багатогранну систему позабіологічно вироблених механізмів і відповідного «вміння» їх

актуалізувати, завдяки яким стимулюється, програмується, координується і реалізується активність людей у суспільстві.

Загалом, дослідження громадянської культури дозволяють вийти за межі нормативного опису політичних процесів, тому що традиційний підхід до політики з використанням термінів «політична система», «ідеологія», «державно-правові інститути» та інших традиційних понять не дає можливості з'ясувати, чому однакові за формою політичні інститути діють по-різному у різних країнах і по-різному виконують провідні функції.

Тому головною метою громадянської культури як наукової концепції є відокремлення політичних аспектів, формальних і неформальних компонентів, установок, стереотипів, орієнтацій, норм, цінностей з комплексу загальнонаціональної культури.

Однакові політичні установки, ціннісно-нормативні орієнтації та ідейно-політичні принципи у різних людей та соціальних спільнот у конкретній політичній поведінці мають різний прояв. Категорія «громадянської культури» дозволяє зрозуміти, що в подібних типах політичних структур можуть мати місце різні форми політичної поведінки і громадянської активності.

З'ясування змісту цього феномена має вирішальне значення для визначення сутності і механізмів функціонування та впливу громадянської культури на політичні процеси, у тому числі на становлення громадянського суспільства.

Науковці М. Бойко, О. Грива, В. Нагорний, В. Штанько вважають, що концепція політичної культури громадянського суспільства тоді набуває змісту і тільки тоді можна говорити про обґрунтованість висновків та про можливість їх використання у політичній науці та практиці, коли її основні поняття операціоналізовані, коли знайдені індикатори, якими можна вимірювати громадянські установки та орієнтації, коли розроблені відповідні надійні методи дослідження [37; 58; 132; 217].

Для подальшого дослідження методологічного інструментарію вивчення громадянської культури уточнимо значення терміну «метод».

У найзагальнішому визначенні метод – це правильний шлях, засіб досягнення будь-якої мети, вирішення будь-якого завдання, сукупність певних правил, прийомів, норм пізнання, оцінки або дії.

З позиції теорії діяльності метод наукового пізнання є сукупністю пізнавальних процедур.

Головне призначення методу полягає в отриманні та обробці інформації. Метод виступає також формою зв'язку дослідника з об'єктом дослідження. Він дає змогу отримати знання про ті чи інші сторони об'єкта [192, с. 120–121].

Це визначення є цілком вичерпним для даної роботи, тому саме ним ми будемо оперувати надалі.

Оскільки громадянської культура найбільш повно діє в умовах громадянського суспільства, то ці два явища, а також їх взаємодію, слід аналізувати на основі законів синергетики та діалектики.

Синергетика досліджує нестійкі, перехідні та складні системи. До основних понять синергетики, що мають бути використані як інструментарій даного дослідження, ми відносимо: нелінійність, відкритість, нерівноважність, дисипацію, спонтанність, біфуркацію, атрактор, флуктуацію, саморганізацію, саморегуляцію, ентропію, параметри порядку тощо. Саме вони обслуговують загальний теоретичний конструкт, крізь призму якого синергетика дивиться на породження і динаміку складних систем, до яких ми відносимо і громадянське суспільство, і громадянську культуру [91, с. 128].

Згідно з сучасними уявленнями, громадянська культура є складною нелінійною системою, властивістю якої є самоорганізація як результат двох протилежних тенденцій поведінки її складових – непередбачуваності і взаємозалежності.

Таке розуміння громадянської культури з позицій синергетики дозволяє синтезувати уявлення класичної і неklasичної наукових парадигм і вивчати цей суспільно-культурний феномен під кутом зору законів (загального, повторювального) і подій (випадкового, індивідуального), визнати роль детермінізму і випадкове у процесах, що у ній протікають, вивчати її еволюцію як багатоваріантний і нелінійний процес.

Синергетика може охоплювати елементи інших концепцій і методів, отримуючи в них підтвердження своїх головних ідей: нелінійності, випадковості, непередбачуваності, недетермінованості вибору системою того чи іншого шляху розвитку в період біфуркації, законів функціонування складних структур у періоді спокою, еволюції та уявлень про характер еволюції систем.

Саме слово «синергетика» означає взаємодію, і є однією з найважливіших характеристик сучасної громадянської культури. Економічна глобалізація, розвиток інформаційних технологій, формування відкритого суспільства, в якому з різних причин (від культурного туризму до включення у сферу міжнародної освіти з наступним виходом на міжнародний ринок праці) збільшується мобільність населення, його міграція.

Як наслідок, збереження зв'язків з батьківщиною завдяки розвитку транспорту і телекомунікаційних мереж, а також деякі інші факти обумовлюють активну взаємодію культур, конфесій та етносів. Громадянська культура, таким чином, характеризується, перш за все, інтенсифікацією некоординованої, іноді спонтанної міжкультурної, міжрелігійної і міжетнічної взаємодії на всіх рівнях – від глобального до локального.

На основі усвідомлення глобальних цінностей виживання і розвитку людства, формування глобальної інформаційної мережі комунікації, вироблення нових соціально-економічних критеріїв коригування потреб,

інтересів, мотивів діяльності та ідеалів виникає феномен синергетичної діяльності груп, соціумів, світового співтовариства загалом.

Феномен синергетики означає, що енергія потреб, мотивів, інтересів, цінностей, правил, яка спонукає індивідів до спільної діяльності, узгоджується, інтегрується, синтезується. Внаслідок такої інтеграції діяльності великих груп людей виникає явище резонансу, що у багато разів посилює ефект цієї діяльності [100, с. 64–65].

Якщо застосувати закономірності синергетики до вивчення формування громадянської культури та взаємозалежності цього процесу зі становленням громадянського суспільства, то тут треба виділяти атрактори, що утворюють різні її види і підвиди в просторі родового життя людини; знаходити точки біфуркації, коли навіть малий вплив може привести до непередбачуваного, стрімкого формування громадянської культури; прояви активності (флуктації) приватної ініціативи.

При цьому, залучення принципів синергетики до вивчення взаємодії громадянської культури з громадянським суспільством зумовлене тим, що вона базується на визнанні єдності світу і структурного одноманіття різних його форм.

А це призводить, по-перше, до пошуку універсальних закономірностей формування та функціонування громадянської культури у громадянському суспільстві, а по-друге, спонукає до пошуку ізоморфізму або подібності, яка є наслідком загальних властивостей систем різної природи. Останнє для нашого дослідження принципово важливе, оскільки в даному випадку громадянське суспільство являє собою продукт природного процесу, а формування громадянської культури є результатом цілеспрямованої дії людей [82, с. 71–72].

Відомо, що сукупний стан різних видів і форм людської діяльності, а отже й загальний стан суспільства, значною мірою зумовлений управлінською діяльністю владних структур.

У кінцевому рахунку, саме від суб'єктивного фактора залежить, яким буде суспільство: стійким чи кризовим (звичайно, велику роль відіграють також об'єктивні умови його існування). А загальний стан суспільства адекватно відображається на життєдіяльності людей: їх думках, почуттях і настроях, формах поведінки, міжіндивідуальних стосунках, тобто на загальному рівні громадянської культури.

У синергетичному визначенні суспільство – це нерівноважна система особливого типу, стійкість якої забезпечується штучним опосередкуванням зовнішніх і внутрішніх відносин, а громадянська культура – це весь комплекс опосередкованих механізмів: мова, міфологія, мораль, право, архетипи, традиції тощо. Як сукупний антиентропійний механізм, громадянська культура повинна змінюватися у відповідності з потребами нерівноважної системи.

Крім того, існує й така закономірність: чим розвиненіша соціальна система, тим меншою мірою вона потребує невідворотності, неминучості, детермінованості. І навпаки, у стані рівноваги, кризи, дестабілізації виникають гострі соціальні суперечності і навіть конфлікти, особливо в точках біфуркації (в «гарячих» точках соціуму), які супроводжуються масовим невдоволенням людей своїм становищем.

За цих умов суттєві зміни є гострою необхідністю і мають певну множину варіантів, які однозначно не визначаються. Роль особистості в цей момент історичного процесу надзвичайно велика. Саме рівень її громадянської культури та професійних умінь можуть бути вирішальними в кардинальних змінах прогресивного характеру.

Приступаючи до розгляду інструментарію морфологічного аналізу громадянської культури, слід зауважити, що завдяки застосуванню категорії «морфологія», можна не тільки обґрунтувати специфіку «матеріалу», з якого складається громадянська культура, але й послідовно уявити, завдяки евристичним можливостям ідеї морфогенезу,

параметричний опис її органів і, нарешті, відтворити процес самоорганізації структури громадянської культури.

Дослідження морфології громадянської культури як цілісного явища слід розпочати з її найменшої складової – елемента.

Під «елементом» у даному дослідженні розуміється така мінімальна об'єктивна або суб'єктивна частка політологічної реальності, сукупність яких складається прямо або опосередковано в органічну систему – громадянську культуру [82, с. 76].

Елементами громадянської культури є певні правила, моральні устої, архетипи, традиції, стереотипи поведінки людей у суспільстві тощо.

Принципову відмінність між елементами і підсистемами, що складаються з елементів, у складі соціально-політичного цілого ми проводимо на підставі поняття функції.

Під «функцією» у даному випадку ми розуміємо те, що повинно зробити певне соціальне утворення для того, щоб уся система громадянської культури зберігала цілісність і життєздатність.

Уявлення про можливість взаємодії елементів між собою породжується завдяки наявності в них «функції», а конкретизується через поняття «зв'язок».

Зв'язок – це взаємообумовленість існування явищ, роз'єднаних у просторі або часі. Поняття «зв'язок» – одне з найбільш важливих у науці: з виявлення стійких необхідних зв'язків починається пізнання складових громадянської культури. Тому вихідними зв'язками у даному дослідженні визнаються такі: структурування, взаємодії, конфліктування, породження, перетворення, функціонування, розвитку, управління і корекції [82, с. 77].

За наявності морфологічних одиниць з функціями і зв'язками, що вже розвинені або розвиваються, у суспільно-політичному явищі відбувається процес самоскладання структур, пояснити характер і властивості яких практично неможливо без включення в арсенал поняття «самоорганізація».

Під самоорганізацією розуміється процес встановлення у системі порядку, що відбувається винятково за рахунок кооперативної дії і зв'язків її компонентів, відповідно до її попередньої історії, що приводить до зміни її просторової, тимчасової чи функціональної структури. Фактично, самоорганізація являє собою встановлення організованості, порядку за рахунок погодженої взаємодії компонентів усередині системи при відсутності упорядкованих впливів з боку середовища [210, с. 43].

Множина елементів, які взаємодіють між собою, має здатність до самоорганізації у тому випадку, якщо ця множина утворює так звану відкриту систему, здатну обмінюватися енергією, масою та інформацією з навколишнім середовищем. У даному випадку відбувається постійний обмін структуроутворюючими елементами громадянської культури і держави. Якщо система має вищезазвані якості, здатна еволюціонувати, то її називають дисипативною системою. Іноді таку систему називають нелінійною.

Крім того, як вважають вітчизняні науковці Л. Бевзенко, О. Донченко, Ю. Романенко, С. Стеценко, повинна бути сформована сучасна світоглядна картина самоорганізації соціального світу, сутність якої має полягати у визнанні світогляду як ціннісно-ментальної структури, що включає в себе картину світу (онтологічний аспект), систему цінностей (аксіологічний аспект), систему правил або алгоритмів поведінки (нормативний аспект), погляд на людину (антропологічний аспект) та стратегіями поведінки, які забезпечують виживання (праксіологічний аспект) [29; 71; 190].

Викладені вище вихідні поняття для розробки проблеми громадянської культури дозволяють нам підійти до визначення заключного терміна даного роду – поняття «системи», причому такої, яка сама себе розвиває.

У даному випадку найбільш доречним є визначення системи як сукупності елементів, що перебувають у відношеннях і зв'язках одне з одним, яка утворює певну цілісність, єдність. Перевага цього визначення у

тому, що тут зафіксовані два основних моменти, які характеризують систему: це не одиничний об'єкт, а множинність; це не будь-яка множинність, а неодмінно пов'язана, саме в силу цього зв'язку вона володіє внутрішньою цілісністю [82, с. 79].

До комплексу пізнавально-інструментальних засобів дослідження громадянської культури також необхідно включити поняття «саморегулювання». Властивість саморегуляції притаманна громадянській культурі як своєму прояву. Власне, і суспільство може бути системою тільки тоді, коли в його структурі з'являються регулятивні (саморегулятивні) процеси. Завдяки їм воно здатне зберігати цілісною свою структуру й спрямованість свого руху – як зворотного, так і незворотного.

З цього випливає мета саморегуляції – виконання стабілізуючої, інтегруючої та еволюціонуючої (відтворювальної) функції.

Таким чином, саморегуляцію можна визначити як сукупність впорядкованих відносно один одного в просторі та циклізованих у часі процесів стихійної або свідомої локалізації змін, що відтворюють здатність системи до еволюції в результаті дії зовнішніх та внутрішніх впливів [82, с. 82].

Одним з основних понять теорії саморегуляції є інформація. Головною характеристикою її є те, що, по-перше, на емпіричному рівні вона розглядається не взагалі, а тільки стосовно певної системи (наприклад, громадянського суспільства). По-друге, інформація – це те, що змінює систему.

У широкому розумінні інформація – усе те, що трансформує, у вузькому – це те, що трансформує інфологічну підсистему системи [82, с. 83-84].

До цього слід додати термін «точка біфуркації» – значення параметрів системи, при яких порушується стійкість стаціонарних станів системи.

У складних системах у різних часових рамках і масштабах існують основні змінні, характеристики, параметри, до яких, як правило, прилаштовуються всі параметри порядку.

Наприклад, байдуже відношення основного населення країни до падіння виробництва, згасання науки, культури, освіти є основним параметром лівого боку біфуркації.

Не менш важлива складова категоріального апарату дослідження – поняття «ентропія», що вказує на ступінь упорядкованості системи, описує міру стабільності суспільства і його близькості до кризових станів, визначається через заданий на рівні переживання ступінь зв'язку людини і суспільства, є найбільш адекватним для опису процесів соціальної самоорганізації.

Оскільки культура проявляється у просторі громадянського суспільства як спонтанне явище, то у даному випадку слід навести поняття «системний атрактор» – стан системи, до якого вона закономірно еволюціонує, виявившись на траєкторії, що притягається атрактором. Форма атрактора задається внутрішніми властивостями самої системи, а рух до атрактора являє собою особливий тип зміни системних станів [82, с. 84].

Для даного дослідження буде доречним короткий розгляд загальних особливостей та принципів соціокультурної еволюції, та з'ясування, як вони виглядають у дзеркалі синергетики:

1. Еволюційний хронотоп культури має біфуркаційний характер, який проявляється у чергуванні і послідовному ускладненні циклів розвитку, а також у зростанні їх масштабів. Еволюційні кризи, що настають у зоні біфуркації, можуть розвиватися згідно двох різних моделей – структурної і системної.

Зняття кризи першого типу відбувається шляхом структурної перебудови системи, зняття другого призводить до радикальної зміни базових принципів системи.

Прикладом системної кризи являється сучасна глобальна криза.

2. Принцип стійкої нерівноваги, завдяки якому забезпечується вихід на оптимальні паттерни в постбіфуркаційному просторі еволюції.

Дотримання цього принципу передбачає дотримання кількох постулатів:

а) про коеволюцію підсистем, що утворюють культуру та ієрархічно більш високі по відношенню до культури систем (наприклад, «Природа – Суспільство»);

б) про необхідне різноманіття: достатній рівень різноманітності структурних елементів системи як необхідна умова їх стійкості;

в) про детермінацію еволюції з майбутнього: апріорне моделювання альтернативних сценаріїв забезпечує визначення правил заборони безвихідних паттернів.

3. Принцип конструктивної ролі хаосу.

Різноманітність і розшарованість елементів структурних підсистем при зміні умов можуть привести до виявлення нових перспективних рішень. Граничне впорядкування може привести до занепаду системи, втрати імпульсів розвитку.

Добре відомий аналог дисипативного хаосу в соціокультурній сфері – ринок.

Можна мати на увазі різні форми ринку – ринок ідей, послуг, технологій, художніх стилів і т.п. Проте, з точки зору синергетики, все прекрасне обов'язково несе в собі елементи хаосу, краса і гармонія асиметричні.

4. Принцип керманіча також передбачає прийняття кількох постулатів, які забезпечують оптимальне управління процесами соціокультурної динаміки:

а) про заборону управління на базі традиційних лінійних і однопараметричних моделей, відмови від бінарної логіки;

б) про оптимальні темпи еволюції і матричного дублювання управляючих факторів (приклад порушення цього постулату – «шокова терапія» неліберальних реформ в Україні у 1990-х рр.). Цей постулат означає також узгодженість темпів еволюції структурних елементів системи;

в) про детальний аналіз можливої ролі «другорядних» факторів, які в зоні біфуркації можуть відігравати другорядну роль.

5. Принцип «віддалення від природності». У процесі соціокультурної еволюції закономірно підвищується питома вага штучного середовища проживання людини, що тягне за собою відповідну зміну ціннісно-нормативних устоїв і традицій.

З одного боку, цей процес може виводити систему на кордони її стійкості (наприклад, сучасна екологічна криза). Але разом з тим, надія повернутися до першопочаткової рівноваги з природою вважається утопією.

Тут слід зауважити, що, згідно принципів синергетики, соціальна система, що опинилася у режимі кризи, може бути виведена з неї на основі базисних структур, цінностей і норм поведінки. Перехід соціуму в новий, динамічний режим функціонування відбувається тому, що старий атрактор уже вичерпав свої внутрішні можливості для історичного розвитку. Це супроводжується системною кризою.

Стабілізація стану соціуму здійснюється за допомогою конструювання нових інститутів, цінностей і правил поведінки, що означає вибір нового шляху соціокультурної еволюції.

Цей вибір обумовлений багатьма факторами, проте вирішальними є елементи громадянської культури, а перш за все – ціннісні орієнтації, які домінують у масовій свідомості [128, с. 13–14].

У цьому дослідженні, як ми вже зазначали, нам необхідно звернутися до діалектичного методу, його принципів і законів, що, на думку Ю. Сурміна, являють собою сукупність об'єктивних закономірностей

розвитку, процесів, які діють у природі, суспільстві та людському мисленні незалежно від свідомості людини.

Це обумовлено наявністю в цій площині сталих причинно-наслідкових зв'язків, які ефективно розкриваються завдяки принципам матеріалістичної діалектики.

Маються на увазі, передусім, принципи об'єктивності, єдності логічного та історичного, системності, цілісності, розвитку, загального зв'язку, причинності, які проявляють себе як: єдність і боротьба протилежностей; взаємний перехід кількісних і якісних змін; заперечення заперечення; сутність і явище; зміст і форма; структура і елемент; ціле і частина; необхідність і випадковість; можливість і дійсність; причина і наслідок; одиничне, загальне і особливе [192].

Крім того, у даній роботі використані методологічні принципи, які визначають суспільно-політичну специфіку дослідження феномена громадянської культури:

1. Принцип історизму, відповідно до вимог якого феномен громадянської культури повинен розглядатися у закономірному історичному розвитку, у тісному зв'язку з конкретно-історичними умовами його існування в соціумі, у взаємозв'язку та взаємозумовленості, з урахуванням розстановки та політичної орієнтації соціальних, національних груп, верств населення, громадських організацій.

Оцінюючи політичні системи, важливо брати до уваги генезу, зміст їх компонентів, еволюцію і тенденції розвитку. Принцип історизму вимагає також підходити до розгляду суспільних явищ із конкретно-історичних позицій, розглядати події, факти не тільки в їх розвитку, але й у тісному взаємозв'язку із сукупністю різновекторних економічних, політичних, ідеологічних факторів, з урахуванням досвіду та уроків історії [40, с. 8].

Додержання принципів історизму дозволило дослідити основні складові процесу зародження та становлення громадянського суспільства, визначити своєрідні риси його розвитку, характер і сутність змін, на які

впливає стан громадянської культури.

2. Принцип об'єктивності орієнтує на вивчення об'єктивних закономірностей, які визначають процеси розвитку громадянської культури. Кожне явище розглядають як багатогранне й суперечливе.

При цьому вивчають всю систему чинників – позитивних і негативних. Об'єктивність політичних знань передбачає, що процес їх здобуття відповідає реальній дійсності, незалежним від людини законам пізнання. Об'єктивність наукових висновків базується на доказовості наукових фактів [40, с. 9].

3. Принцип соціального детермінізму, який орієнтує на розгляд цілісних соціальних ситуацій, дій мас, макроскопічних закономірностей при дослідженні громадянської культури, спираючись при цьому на причинне мислення в усіх суспільних процесах.

4. Принцип комплексності, що націлює на дослідження феномена громадянської культури з позицій усіх гуманітарних наук.

5. Принцип діалектичної єдності соціальної теорії і практики, який вказує на надійний критерій перевірки істинності теоретичних положень, що стосуються феномена культури в її громадянському і політичному вимірі [192, с. 43].

Застосування даних методологічних принципів дозволяє розглянути феномен культури в контексті історичного розвитку всього людства, визначити функціональну роль всього досліджуваного явища у політичному організмі країни, виявити основну закономірність культури, детермінанти оптимізації культурних відносин у сучасному соціумі, зокрема в громадянському суспільстві.

Крім синергетичного та діалектичного, найбільш розповсюдженими методами дослідження громадянської культури розповсюджені також такі:

– метод опитування, який має суттєві переваги, як то масовість, оперативність, можливість встановлення розподілу орієнтацій серед різних

груп населення, з'ясування найбільш розповсюджених кліше та стереотипів;

– порівняльний аналіз, який дає можливість для узагальнень більш високого рівня у порівнянні з узагальненнями на прикладі політичної культури одного суспільства;

– оглядові дослідження, які є основним інструментом прикладного аналізу з використанням методології опитувань громадської думки;

– контент-аналіз, суть якого полягає у системному відборі та вивченні інформації про життя суспільства, що міститься у різних джерелах. Цей метод є досить продуктивним під час вивчення впливу політичних подій та криз на політичні орієнтації, політичну поведінку і громадянську активність населення;

– метод проєктивних тестів – використовується для вивчення поведінки громадян на предмет наявності (чи відсутності) тенденцій до авторитарності, ворожості, агресивності, довіри до своїх співгромадян. Це складний метод, який потребує великих трудових ресурсів та передбачає активність респондента і його згоду на участь у тестуванні;

– метод включеного спостереження. За його допомогою отримується інформація безпосередньо у момент події. Бажання або готовність людей, за якими спостерігають, не враховується. Це надійний метод, але сфера його використання досить обмежена.

Дослідження громадянської культури передбачають також застосування одного з широко використовуваних та ефективних методів збирання й аналізу первинної інформації – методу аналізу документів.

У документах містяться відомості про процеси і результати діяльності людини, через що документальна інформація становить великий інтерес для політологічної науки.

Цей метод характеризується тим, що він оперує вже готовою інформацією. Так, політологічний аналіз громадянської культури проводиться на основі правових, історичних та статистичних документів.

При політологічному аналізі громадянської культури важливим є застосування порівняльного методу.

Порівняльний аналіз сприяє усвідомленню проблем цілісного, взаємопов'язаного й суперечливого світу, орієнтує на пошук не лише відмінностей, а й спільних рис.

Так, у даній роботі приведено сутнісні відмінності між культурою Заходу та моделлю і базовими принципами організації соціального і культурного життя на Сході, визначальні впливи різних культур на характер українського менталітету і поєднання в ньому різних культурних традицій, на демократизацію суспільних процесів.

До спеціальних методів дослідження громадянської культури у політології належить група методів, що ґрунтуються на різних варіантах дослідження структури, функцій політичних процесів та інститутів – методи, запозичені політологією з інших наук.

Широко використовують методи емпіричних соціальних досліджень, соціальної психології, статистики, моделювання. Об'єктом цих досліджень є функціонування політичних інститутів, дії політичних суб'єктів, динаміка громадської думки та ціннісних пріоритетів, стиль діяльності учасників політичних процесів, ефективність політичних рішень, рівень політичної свідомості й культури різних груп населення.

При цьому використовують аналіз статистичних даних, зміст політичних рішень, усні методи (інтерв'ювання), письмові опитування (анкетування), безпосереднє спостереження за досліджуваним об'єктом, соціально-політичний експеримент.

До групи загальнонаукових методів належать також історичний, логічний та метод класифікації.

Історичний метод, який використовується представниками різних наук, розглядає явища з погляду їх виникнення й розвитку у зв'язку з конкретними умовами існування [40, с. 9].

Саме так у даній роботі розглядається формування громадянської культури у взаємозалежності з процесом становлення громадянського суспільства.

За допомогою логічного методу можна простежити послідовність і закономірність становлення громадянської культури у різних соціально-політичних системах, визначити концептуальні схеми пояснення історико-культурної еволюції та своєрідного синтезу загальнолюдської культури, що пов'язується з політикою.

У політологічному аналізі громадянської культури застосовується також один з найпоширеніших наукових методів пізнання – класифікація, тобто розподіл предметів якого-небудь роду на взаємопов'язані класи згідно з найістотнішими ознаками, властивими предметам цього роду, які відрізняють їх від предметів інших родів, при цьому інший клас посідає в отриманій системі певне постійне місце і, в свою чергу, ділиться на підкласи. Класифікація пояснює природу елементів класів через їх належність до класу, що визначає їхні спільні характеристики, пояснює єдність різноманітного, упорядковує, систематизує факти, забезпечує їхню єдність [192, с. 167–168].

Метод класифікації допоміг здійснити розподіл за наявними ознаками різних видів письмових джерел, класифікацію основних видів культури залежно від сфери суспільного життя, типологію новочасних соціально-політичних культур, суб'єктів громадянського суспільства, що впливають на формування громадянської культури в сучасній Україні.

Дослідження громадянської культури передбачає застосування аналізу і синтезу, порівняння та аналогії, узагальнення та абстрагування. Передусім, це стосується процесу інтерпретації наявної в історичних джерелах інформації. Дослідження концептуальних підходів до вивчення громадянської культури передбачає аналіз широкого кола джерел та синтез наявних у них даних. Завдяки їх узагальненню та абстрагуванню, стає можливим дійти висновків як про певний загально-цивілізаційний

конструкт громадянської культури, так і про її особливу українську модель.

Використання цих методів у політологічному аналізі громадянської культури передбачає визначення порядку приведення до технологічного застосування.

На нашу думку, найбільш оптимальним у даному дослідженні є метод сходження від абстрактного до конкретного. Він є фундаментальним засобом теоретичного дослідження громадянської культури як різновиду існування явища культури взагалі, і являє собою розвинену логічну структуру, яка синтезує в собі інші засоби і принципи пізнання.

Звідси випливає, що перехід від родового поняття «культура» до «політичної культури», а потім до поняття «громадянська культура» прямо вказує на те, що в методологічному комплексі інструментальних засобів дослідження, крім вищевказаних, необхідно також мати категорії: рід, вид, підвид, тип, існування, явище, буття, дійсність та деякі інші, які дозволяють упорядкувати множинність видів культури, що спостерігається на практиці. Специфічні ж відмінності, які існують між різними видами культури, необхідно розглядати окремо, кожного разу пояснюючи причину появи цих відмінностей між внутрішньовидовими, підвидовими та іншими формами їхнього існування.

У політологічних дослідженнях громадянської культури істотне значення мають системний підхід і структурно-функціональний аналіз.

Змістом системного підходу є філософські уявлення про цілісність явища громадянської культури, співвідношення цілого і частин, про її взаємодію із середовищем, загальні закономірності розвитку; про структурованість громадянської культури та активний характер діяльності її суб'єктів.

Під час системного аналізу визначають елементи досліджуваного феномена громадянської культури, специфіку їх змісту та функціонального призначення. На цій основі встановлюють системні зв'язки між

елементами, які виражають властиві об'єкту єдність і цілісність.

При цьому громадянську культуру розглядають як складний, відособлений феномен, що має свій склад і структуру, виконує певну функцію у політичній системі.

Системний підхід передбачає представлення досліджуваної громадянської культури як певної системи, що характеризується:

- 1) елементним складом;
- 2) структурою як формою взаємозв'язку елементів;
- 3) функціями елементів і цілого;
- 4) єдністю внутрішнього і зовнішнього середовища цієї системи;
- 5) законами розвитку системи та її складових [192, с. 143].

Системний підхід дає змогу глибше пізнати суть громадянської культури, повніше розкрити й усвідомити роль та функції її компонентів. Важливого методологічного значення набуває характеристика громадянської культури як органічної сукупності елементів, а не їх простої суми.

Усвідомлення взаємозв'язків та взаємозалежності компонентів громадянської культури сприяє розумінню тенденцій політичного розвитку, динамізму політичних процесів, націлює на виділення основної ланки в ланцюзі політичних явищ.

При застосуванні методу структурно-функціонального аналізу об'єкт, що вивчається, розкладається на складові частини, виявляються співвідношення між цими частинами, правила їх поєднання в групи і виведення певних парадигм (стійких визначаючих модулів).

За допомогою методу структурно-функціонального аналізу можуть бути виділені як саме поняття «громадянська культура», так і його різні функціональні компоненти. Розглядаючи сутність громадянської культури у співвідношенні з суспільними процесами, виділяють первинні складові культури – етнічні, національні та вторинні – соціальні, класові, які в певних умовах виступають як співвідношення змісту та форм.

Політологічний аналіз громадянської культури здійснюється також, зважаючи на соціально-психологічний підхід. До речі, національна психологія в офіційній політиці раніше ігнорувалася. Проте, відомо, що одним з елементів соціальної психології є проблема самосвідомості – етнічної, соціальної, групової та індивідуальної [40, с. 9].

Застосування у даній роботі соціально-психологічного підходу передбачає врахування психології, настроїв окремих соціальних груп, що об'єднуються у регіональні земляцькі організації, та вплив яких на формування громадянської культури у сучасному українському суспільстві вивчається цим дослідженням.

Як бачимо, громадянська культура України через складність дослідницьких проблем, множинність інтелектуальних парадоксів, невисвітленість багатьох питань має значну привабливість для вчених. Геополітичні впливи, мінливість кордонів, політичних систем, взаємопроникність культур, актуальність завдань розвитку соціуму роблять громадянську культуру українського суспільства важливою і перспективною сферою наукових інтересів.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Аналіз теоретико-методологічних засад дослідження громадянської культури дає підстави зробити висновок, що це явище набуває всіх ознак суспільно-політичного феномену і саме в такому ракурсі розглядається у даній роботі. Основною передумовою і базовим поняттям для визначення громадянської культури є політична культура. Узагальнено сутність громадянської культури можна визначити як історичну систему поширених фундаментальних цінностей, зразків поведінки, що їх дотримуються члени певної суспільно-політичної системи. Серед цінностей, орієнтацій, установок, стереотипів, які є складовими

громадянської культури, центральне місце займають елементи, які сприяють формуванню громадянського суспільства.

Зміст терміну «громадянське суспільство» пройшов певну еволюцію і зараз означає суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. Різномірні впливи Заходу та Сходу ускладнюють соціокультурну ідентифікацію України і є важливою проблемою на шляху становлення громадянського суспільства. Структуру громадянського суспільства можна подати у вигляді п'яти систем, які відповідають певним сферам його життєдіяльності: соціальної, економічної, політичної, духовно-культурної, інформаційної, кожна з яких являє собою певну сукупність об'єктивно сформованих спільностей людей та взаємозв'язків між ними. Найбільш органічним утворенням громадянського суспільства вважаються неполітичні об'єднання громадян.

Фундаментальним засобом теоретичного дослідження громадянської культури як різновиду існування загального явища культури є метод сходження від абстрактного до конкретного. Її походження, дія в просторі громадянського суспільства підкоряється законам синергетики. На основі морфологічного і функціонального аналізу відтворюється загальний механізм і головна тенденція самоорганізації громадянської культури, виявляється її системний характер і велика складність. Громадянська культура України через складність дослідницьких проблем, невисвітленість багатьох питань, геополітичні впливи, актуальність завдань розвитку соціуму має значну привабливість для вчених світу.

РОЗДІЛ 2

РОЛЬ ТА МІСЦЕ РЕГІОНАЛЬНИХ ЗЕМЛЯЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

2.1. Соціокультурні спільноти та організації: їх сутність і роль у сучасних суспільствах

Соціокультурні спільноти та організації, у тому числі регіональні земляцтва, у сучасній науковій літературі розглядаються як один з найважливіших елементів громадянського суспільства.

Даний розділ присвячений аналізу їх суспільної ролі, політико-правових засад діяльності, специфіки і тенденцій впливу на формування політичної культури громадянського суспільства.

Це дасть можливість визначити ступінь успішної діяльності демократичних інститутів, окреслити перспективи та проблемні місця у розвитку громадянського суспільства.

Для подальшого дослідження, перш за все, наведемо визначення категорії «соціальна спільнота».

Звертаючись до політологічних джерел, можемо стверджувати, що спільнота – це сукупність людей, об'єднаних спільними утворюючими ознаками (чинниками), наприклад – поселення, мова, релігія, професія, розмір прибутку, єдність мети та завдань діяльності тощо.

Спільнота – це будь-яке соціальне утворення, що виконує спільні економічні, політичні, культурні та інші завдання і має певну суспільну організацію. Складні соціальні спільноти формуються в процесі історичного розвитку, і, як наприклад, народ або нація, є невід'ємними характеристиками суспільства та його поступу [201, с. 534].

За визначенням Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка, соціальні спільноти – це частини соціуму, що об'єднують людей за певним економічним станом, умовами побуту, рівнем культури, соціальними інтересами.

Головними умовами, які забезпечують гармонізацію відносин між ними, є: економічний прогрес, без якого неможливий соціальний мир; наявність законів, що регулюють суспільні відносини; висока політична свідомість і політична культура громадян – членів різних соціальних спільнот [152, с. 627].

Ці визначення є досить вичерпними, тому ними будемо оперувати в подальшому дослідженні.

Сукупність людей стає соціальною спільнотою тільки тоді, коли вони можуть усвідомити однаковість умов життя, проявити своє відношення до них.

Однакові умови життя породжують також єдині для соціальної спільноти соціальні норми, формують у членів спільноти загальні риси масової свідомості, культури, способу життя і ціннісного відношення до дійсності, найвищим виразом якого є спільні інтереси [220, с. 480].

Перш, ніж описати ознаки соціальних спільнот, звернемося до визначень поняття «ознака».

Філософські джерела характеризують «ознаку» як особливість предмета або явища, яка визначає подібність свого носія до інших об'єктів пізнання або відмінність від них. Сукупність ознак, яка може зводитися до єдиної ознаки, дозволяє відрізнити даний предмет (чи явище) від інших [202, с. 445].

Також «ознака» – це характеристика (або властивість) предмета аналізу, яка може бути піддана спостереженню і виміру [182, с. 251].

Наведені визначення характеризують поняття «ознака» з різних аспектів, тому в дослідженні будемо враховувати обидва.

Ознаки являються критерієм поділу соціальних спільнот на номінальні та реальні.

Якщо основною відмінністю соціальної спільноти являються зовнішні ознаки (однаковий вік, освіта тощо), і члени спільноти не об'єднані соціальною взаємодією, міцними соціальними зв'язками, спільною життєдіяльністю, спільними інтересами, не утворюють цілісної системи, то така спільнота називається номінальною. Подібні соціальні спільноти є статистичними сукупностями, фіксуються тільки для якихось підрахунків, необхідних для загальної характеристики громадського життя.

Значно більше значення для суспільства мають реальні спільноти.

Це достатньо стійкі сукупності людей, деякі їх цілісності, що характеризуються більш чи менш однаковими рисами (в усіх чи деяких аспектах) умов і способу життя, в тій чи іншій мірі однаковими цінностями, деякими спільними інтересами.

У таких спільнотах виникають специфічні соціальні норми та інші регулятори людської поведінки поряд з дією інших спільних регуляторів.

Реальна соціальна спільнота у повній мірі характеризується ознаками соціальної системи, тому їй, як будь-якій системі, притаманні деякі властивості, яких не мають утворюючі її елементи – ні окремо, ні всі разом, поки вони не об'єднуються соціальними зв'язками, поки не будуть в упорядкованому стані.

Маса людей перетворюється у реальну соціальну спільноту при умові, по-перше, якщо між ними виникають соціальні взаємодії, і, як наслідок, виникають зв'язки і відношення, по-друге, якщо вони усвідомлюють це й ідентифікують себе з нею [183, с. 102].

У досліджуваних нами спільнотах – регіональних земляцьких організаціях – чітко прослідковуються усі ознаки реальних спільнот: це достатньо стійкі групи людей, що мають однакові цінності та об'єдналися задля реалізації спільних інтересів. Вони характеризуються упорядкованими соціальними зв'язками, документально закріпленими

соціальними нормами та регуляторами поведінки всередині спільноти, а також утворюються на основі ідентифікації членів земляцьких спільнот з нею. Отже, досліджувані земляцькі організації – це різновид реальних соціальних спільнот.

Різновидом соціальних спільнот є соціокультурні спільноти, які мають свої особливості. Поняття «соціокультурні спільноти» досить поширене у вітчизняній науковій літературі.

Так, О. Беляєв, А. Бебело, М. Діба використовують його у значенні сукупності етносів, об'єднаних спільними умовами виробничої культури (наприклад, Західна Європа, Північна Америка, Далекий Схід тощо) [33].

Ю. Павленко визначає ці спільноти як цивілізаційні системи, поєднані спільністю територіальної, економічної і культурної складових [141].

Одними з основних ознак соціокультурних спільнот І. Петрова визначає усвідомлений потяг до збереження своєї культурної самобутності, бажання зберегти своє етнічне та національне «обличчя» поза загальнонаціональними і, тим паче, національними межами та інститутами, що підтримується загальним умонастроєм членів спільнот [145].

Розглядаючи соціокультурні спільноти, М. Степико наголошує на обов'язковість таких компонентів, як «національний характер», «національна ідея», «національна самосвідомість», «етнічна ментальність» [189].

Соціологи В. Городяненко та Л. Сокурянська звертають увагу на стійкі уявлення, притаманні членам соціокультурних спільнот, про себе й про групу, до якої вони належать, та самоідентифікацію «я» із групою [181; 177].

Тож, якщо ми порівняємо ці ознаки соціокультурних спільнот з визначеннями «соціальних спільнот», то побачимо, що вони у значній мірі дублюються.

Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що соціокультурна спільнота – це відносно стійка сукупність людей, об'єднаних однаковими рисами (в усіх чи в деяких аспектах життєдіяльності) умов та способу життя, масової свідомості, в тій чи іншій мірі спільністю соціальних норм, ціннісних систем та інтересів, де єдність мети і завдань соціальної та культурної діяльності є основною утворюючою ознакою.

Застосувавши вищезазначені ознаки до регіональних земляцьких організацій, можна сказати, що групи людей об'єднуються у земляцтва на основі усвідомленого визнання єдності їх інтересів, мови, культури, території походження, у порівнянні з іншими спільнотами. Ці спільноти мають єдині соціальні норми, а також мету і завдання, закріплені у відповідних документах.

Тобто, земляцькі організації мають усі ознаки соціокультурних спільнот, і в даному дослідженні будуть розглядатися саме в такому ракурсі.

Щоб описати класифікацію соціокультурних спільнот, доцільно спочатку уточнити саме поняття класифікації.

Класифікація (від лат. *classis* – розряд, група і *fasio* – роблю) – це багатоступінчатий і послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення і отримання нових знань щодо членів поділу [202, с. 283].

Для нашого дослідження більш доцільно використовувати наступне визначення: класифікація – це розподіл предметів будь-якого роду на класи згідно найбільш суттєвих ознак, притаманних предметам даного роду і соціальних форм спілкування; це спроба визначити такі соціальні структури (суспільства, організації, відносини), що зустрічаються регулярно [182, с. 162].

Класифікація соціокультурних спільнот може бути за кількома ознаками.

1. За величиною, масштабом:

- 1) великі – клас, нація, сільське населення і т.п.;
- 2) середні – жителі одного муніципального утворення, персонал великого підприємства;
- 3) маломасштабні – сім'я, невеликий трудовий колектив [169, с. 102].

За цією ознакою класифікації досліджувані земляцькі організації відносяться до середніх спільнот, бо вони об'єднують вихідців з певної області, що проживають у Києві, їх кількість є досить численною.

2. За змістовними ознаками і характеристиками:

- 1) спільнота групова – це сукупність індивідів, яка має органічний характер; визначеність і стійкість меж; здатність здійснювати різні види діяльності; виражену гомогенність складу; входження у більш широкі спільноти в якості їх структурних утворень;

- 2) спільнота масова, що має статичний характер; стохастичну (ймовірнісну) природу; ситуативний спосіб існування; виражену гетерогенність складу; аморфне становище у складі більш широких соціокультурних спільнотей, неспроможність виступати у ролі їх структурних утворень;

- 3) спільнота територіальна – сукупність людей, які належать до окремої економічно освоєної території. Вона характеризується системою економічних, політичних, техніко-технологічних і особливо соціальних зв'язків між людьми, що виділяє її як відносно самостійну одиницю просторової організації життєдіяльності.

Територіальна спільнота об'єднує людей, які мають деякі загальні соціальні і культурні риси, набуті під впливом певних обставин їх формування і розвитку, а також спільні інтереси.

Сукупні характеристики всіх груп населення, які проживають на цій території, дозволяють говорити про рівень соціального розвитку спільноти. Вона забезпечує повсякденний обмін усіма видами діяльності людей для задоволення їх потреб.

Умовою існування територіальної спільноти є відносна самодостатність елементів штучного і природного середовища для здійснення повного циклу соціально-демографічного відтворення [182, с. 369].

Деякими ознаками територіальних спільнот наділені і досліджувані земляцькі організації: критерієм їх утворення є також спільність регіонів походження чи колишнього проживання, в основі яких лежать специфічні стереотипи свідомості та поведінки. Відповідно, ці організації носять назву – згідно назви територій, вихідцями з яких є члени даної спільноти. Наприклад, Житомирське земляцтво, Луганське земляцтво, Полтавське земляцтво;

4) спільнота метаєтнічна – утворення, яке включає кілька етнічних спільнот (сутність яких розглянемо нижче), сукупність етнічних властивостей якої за інтенсивністю менша за кожен з її складових етносів;

5) спільнота етнічна – культурне утворення, яке склалося історично і усвідомлює себе як окреме ціле.

Термін «спільнота етнічна» походить від слова «етнос» і вживається для позначення етнічних одиниць (підрозділів) різного таксономічного рівня, які складають етнічну структуру людства: основних одиниць етнічної класифікації – етносів або народів, що характеризуються найбільшою інтенсивністю етнічних властивостей і виступають самостійними одиницями суспільного розвитку; метаєтнічних спільнот; субетносів, які є складовими частинами основних етнічних одиниць і в яких етнічні властивості виражені з меншою інтенсивністю, ніж в етносів [182, с. 368].

Досліджувані регіональні земляцькі організації мають деякі ознаки цих спільнот, тому розкриємо детальніше сутність етнічних соціокультурних спільнот.

Етнічна спільнота є фундаментальною базою утворення етнокультурної традиції, тобто «архетипу батьківщини». Вона являє собою

найглибшу, найбільш закріплену в кодах норму поведінки людей, свідомість у світосприйманні всесвіту тощо. Існування таких спільнот зумовлене існуванням культури: образи, символи, ритуали, ідеї за своєю природою є засобами інтеграції індивідів [23, с. 17].

Основним етнокультурним визначником вважається етнічна самосвідомість – усвідомлення членами кожного етносу своєї належності до певної етнокультурної спільноти, яке базується на спільності мови, культури, історичної долі, визнанні особливих специфічних рис свого етносу [166, с. 13].

Головною етноутворюючою ознакою виступає ознака культури. На відміну від ранньо-первісних общин, де соціальну спільноту будували на кровно рідних зв'язках, етнос – це перш за все культурне (мовне) співтовариство [34, с. 59].

Інтеграція господарсько-економічного і політико-культурного життя об'єктивно зумовлює два процеси: «розпоршує» великі етноси на групи та прошарки, а вже існуючі етнічні групи консолідує в мегаєдності – надетнічні спільноти або «нації» [156, с. 186].

Для нашого дослідження буде доцільним уточнити ієрархію ідентичностей, серед яких етнічна та місцева посідають важливі місця.

Етнічною ідентичністю називають відчуття належності до певної етнічної спільноти, однаковості з іншими її членами внаслідок спільності історичної пам'яті, спогадів про єдиних предків та емоційних зв'язків з батьківщиною, а також спільності основних компонентів культури, що звичайно виявляється у солідарності з членами цієї спільноти [75, с. 69].

Етнічна ідентичність пов'язується з такими чинниками, як володіння рідною мовою, знання історії та культури свого народу, національність батьків, громадянство, місце проживання, місце народження.

Етнічна ідентичність яскраво виражена у діаспорних спільнотах, що підтверджується назвами діаспорних об'єднань: «Українська громада

Сербії і Чорногорії», «Союз українців Удмуртії», «Товариство української культури Хабаровського краю» тощо.

На відміну від етнічної, місцева ідентичність є різновидом колективної культурної ідентичності, що охоплює населення тієї чи іншої місцевості, виявом своєрідного етнографічного характеру певної місцевості, представники котрого самоототожнюються, самоусвідомлюють себе через історичну індивідуальність, самобутні аборигенні, в тому числі архаїчні, культурно-побутові риси, звичаї, пов'язані з традиційним родом занять, традиційними народними уявленнями, мистецтвом.

Місцева ідентичність має значення як практична проблема соціокультурної та етнічної належності людини до цієї землі, ландшафту, до минулого та сучасного краю, що розв'язується на рівні, насамперед, індивідуальної свідомості особистості [74, с. 245].

Саме місцева ідентичність проявляється у досліджуваних земляцьких організаціях: вони об'єднують вихідців з певної місцевості – області України, – які зберігають культурно-побутові особливості, звичаї, мовні діалекти рідної області, пропагують її історію та сучасність, культурно-мистецьку спадщину. Про це свідчать, як ми вже зазначали, і назви земляцтв, наприклад, Вінницьке земляцтво, Рівненське земляцтво, Харківське земляцтво тощо.

Кожній етнокультурній спільноті притаманна своя унікальна система етнокультури – складне багаторівневе утворення зі своїми елементами і зв'язками взаємодії, система певної етнічної інформації соціального життя цієї спільноти, комплекс її традицій, звичаїв, вірувань, що визначають етнобуття конкретного етносу, яка, незважаючи на певну трансформацію етнічних ознак впродовж історичного розвитку, зберігає більш або менш постійні характеристики [47, с. 193].

Етнокультура та її головні складові (національний менталітет, духовна культура, матеріальна культура, мова) зберігає у своїй пам'яті

етнічні індикатори поведінки, її штампи, шаблони, зразки, вироблені багатовіковим досвідом народу та усталені в його культурі [23, с. 20].

Етнокультурні спільноти як суб'єкти соціально-політичних відносин, носії соціальних інтересів, мають виразну специфіку, що позначається й на характері інституцій, що представляють їхні інтереси.

Добре відомо, що етнокультурні спільноти є традиційною формою існування людського суспільства, при цьому вони постають чи не провідними суб'єктами державотворення упродовж багатьох віків. Разом з тим, етнічність є смислоутворюючим чинником різних недержавних культурно-організаційних інститутів, у яких уособлюється етнічний характер, традиції різних народів [116, с. 161].

Унікальними етнокультурними спільнотами являються діаспорні утворення. Їх детальний розгляд у цьому дослідженні зумовлений певною спільністю із регіональними земляцькими організаціями, за що останніх іноді називають «діаспорою своєї області».

Діаспора (з грецьк. *diaspora* – розсіяння) являє собою розсіяння, розселення значної частини представників народу (етнічних спільнот) за межами країни його походження.

Діаспора утворювалася внаслідок насильницького виселення, загрози геноциду, дії низки соціальних, економічних факторів, або під впливом кліматично-природних катаклізмів.

Поняття «діаспора», застосоване до конкретного народу в процесі історичного розвитку людства, стало вживатися для всіх етнічних груп, які з певних причин були відірвані від власного народу і не лише жили, а й зберігалися як особлива етнокультурна спільнота.

Історія виникнення і становлення кожної діаспори має своєрідний характер, але всім діаспорам притаманні спільні функції:

а) активна участь у підтримці, розвитку і зміцненні духовної культури свого народу, розмовної або писемної мови чи діалекту як найважливішого механізму первинної соціалізації, що відтворює громаду, участь у

культивації національних традицій і звичаїв, у підтримці культурних зв'язків зі своєю історичною батьківщиною [122, с. 61]. Так, вітчизняний дослідник К. Чернова наголошує, що одна з головних соціальних функцій діаспори – підтримка розмовної або писемної мови чи діалекту, як найважливішого механізму первинної соціалізації, що відтворює громаду [213, с. 17];

б) захист соціальних прав представників цього народу, що пов'язано з регулюванням міграційних потоків, зайнятістю, допомогою у професійному самовизначенні, участю в житті як власної держави – батьківщини, так і країни, яка прийняла діаспору;

в) здійснення економічних завдань (розвиток форм економічної діяльності, в яких реалізуються специфічні види виробництва народних ремесел, товарів народного споживання тощо);

г) політична функція, сутність якої полягає в тому, що по-перше, діаспори лобіюють можливість отримання як додаткових, так і особливих гарантій для ефективного розвитку своїх країн, а також у розширенні їх повноважень на міжнародній арені; по-друге, діаспора нерідко виступає опозицією пануючому режиму, організовуючи при цьому всі можливі сили для боротьби із супротивними їй політичними силами; по-третє, діаспори безпосередньо впливають на міжнародні позиції країни проживання [122, с. 61–62].

До того ж, у випадку мотивованої етнічною єдністю поведінки діаспори, її ідейно-політичної єдності та самоорганізації і ресурсного потенціалу, вона спроможна чинити значний вплив як на комплекс двосторонніх міждержавних відносин, так і на процес формування зовнішньої політики країни походження: підтримка уряду чи опозиції, фінансування виборчих компаній, громадських організацій, зростання експортно-імпорتنих операцій, прямих іноземних інвестицій, туристичних потоків тощо [221, с. 161].

Функції, які виконують діаспори для збереження етнокультури свого народу та захисту його представників, що проживають за межами етнічної батьківщини, є тотожними з функціями регіональних земляцьких організацій, які зберігають і популяризують традиції своїх областей, лобіюють їх інтереси в органах вищої законодавчої та виконавчої влади держави, надають допомогу вихідцям з цих областей тощо.

Узагальнено можна привести кілька відмінностей регіональних земляцтв та діаспорних спільнот:

1) за класифікацією діаспора належить до великих за масштабом соціальних спільнот, а земляцькі організації – до середніх, наприклад, значно різняться за кількістю українці за кордоном і полтавці у Києві;

2) їх утворення спричинені різними механізмами етносоціальних процесів: діаспора виникає в результаті зовнішньої міграції і являє собою розселення значної частини представників етнічної спільноти за межами країни походження; а створення земляцьких організацій спричинено урбанізацією та індустріалізацією, тобто внутрішньою міграцією за межі рідної області, але всередині даного етносу;

3) відносно особливостей побудови і структури спільноти діаспора як соціокультурний феномен є неформальною спільнотою, а кожна з 26-ти регіональних земляцьких організацій легалізовані у Києві, згідно чинного законодавства, та вже набули ознак формалізації;

4) за ієрархію ідентичностей: у діаспорних спільнотах більш яскраво виражена етнічна ідентичність, а також спільності основних компонентів культури, що зазвичай виявляється у солідарності з членами цієї спільноти. У регіональних земляцьких організаціях основною об'єднуючою ознакою є місцева ідентичність, яка являється виявом соціокультурної належності та самобутніх рис населення певної області України.

У цілому зазначимо, що, хоча досліджувані нами регіональні земляцтва мають деякі ознаки етнокультурних спільнот, однак, віднесення їх саме до цього типу спільнот потребує додаткових уточнень і досліджень.

Суспільні відносини, які об'єднують людей у сталі спільноти, реалізуються у формі соціальних дій, орієнтованих на минулу, теперішню або очікувану в майбутньому поведінку. Кожна така дія – це результат прагнень індивідів, їхнього бачення та інтерпретації власних потреб, інтересів, стану усвідомлення і врахування соціальної ситуації, яка обмежує можливість їх задоволення.

Але певні суб'єкти продукують правила гри, дотримання яких у певному сенсі робить з автономних індивідів соціальну групу, громаду, спільноту.

Такими суб'єктами є соціальні організації. Саме вони задовольняють соціальні потреби в інтеграції суспільства, підтримують його цілісність, створюючи для цього відповідні умови [182, с. 256].

Для подальшої роботи доцільно розглянути зміст поняття, яке у сучасній науці позначається терміном «організація».

У філософському словнику соціальних термінів зазначено, що слово «організація» походить від французького «organization» та пізньолатинського «organizo», що означає «надаю стрункого вигляду», «облаштовую» [204, с. 480].

Традиційно, поняття «організація» використовують у кількох значеннях:

- 1) елемент соціальної структури;
- 2) тип діяльності;
- 3) ступінь внутрішньої упорядкованості частин цілого;
- 4) система відносин між індивідами, об'єднаними загальною метою.

Тобто, поняття «організація» безпосередньо пов'язане з такими термінами, як «структура» та «система» [120, с. 8].

Для нашого дослідження найбільш вичерпним буде визначення вітчизняних науковців Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка: під організацією розуміється вид соціального утворення, сукупність людей, їх груп, формально чи неформально об'єднаних для сумісної діяльності,

реалізації у межах певної структури відповідної програми або цілей, розв'язання певних завдань на основі спільності інтересів та законодавчо або іншим чином встановлених правил і процедур [152, с. 435].

Існуючі соціальні організації можна поділити на формальні і неформальні.

Формальна організація має спеціальний адміністративний апарат, що забезпечує досягнення її мети і координує дії її членів, які розглядаються під кутом зору виконуваних ними певних соціальних функцій, а не як особистості.

Неформальні соціальні організації не передбачають існування соціальної адміністративної структури, більше ґрунтуються на особистісних відносинах, зберігаючи індивідуальну цілісність її членів. Вони можуть підвищувати ефективність формальних, пом'якшуючи їх внутрішні конфлікти, підвищуючи згуртованість в організації тощо [201, с. 402].

Одним із критеріїв, за якими вітчизняні науковці В. Коваленко, А. Матвійчук, Н. Мішина, Г. Осовська, Й. Ситник та інші відрізняють формальну організацію від неформальної, є принцип легальності: формальним є все, що легальне, встановлене офіційними дозволами, розпорядженнями чи демократичними процедурами волевиявлення [92; 124; 127; 139; 172].

Кожній окремо взятій регіональній земляцькій організації притаманні усі вищенаведені види легалізації та соціальної формалізації зв'язків, статусів, ролей і норм. Тому кожне регіональне земляцтво класифікується як формальна організація.

Натомість, об'єднання, назване «Радою земляцтв Автономної Республіки Крим та областей України» поки що не має цих ознак. Але на даному етапі активізується процес його формалізації: регламентуються правила діяльності шляхом розробки та затвердження відповідних положень, запроваджуються вибори до керівних органів. Тобто,

неформальна організація – об'єднання регіональних земляцтв – перебуває у стадії формалізації.

Надалі у цьому дослідженні ми будемо розглядати формальні організації, які утворюються для досягнення соціальних або культурних цілей, і становлять тип колективу з формалізованою внутрішньою структурою, розподілом праці, обмеженим членством і владними відносинами.

Визначальними ознаками організації вважаються мета, ієрархія, управління. Ці ознаки притаманні досліджуваним земляцьким організаціям і регулюються відповідними установчими документами, більш детально описаними у підрозділі 2.2.

Будучи законним суб'єктом історичної (націленої на соціальну трансформацію суспільства) взаємодії, організації беруть у ній участь тим, що виробляють необхідні для цього ресурси розвитку – науку, культуру, освіту і технології. Цим створюється передумова для змістовної класифікації існуючих організацій [52, с. 21].

Залежно від інституційної приналежності, організації поділяють на економічні, політичні, соціальні, культурні. Кожен з цих типів може бути конкретизований за видом діяльності.

У підрозділі 1.2 ми з'ясували, що регіональні земляцтва, як інститут громадянського суспільства, належать до соціальної та духовно-культурної систем. Отже, ми визначили інституційну приналежність цих організацій та довели їх належність до соціокультурних спільнот, які, у свою чергу, тяжіють до соціокультурних організацій.

У подальшому дослідженні розглянемо більш детально типи соціокультурних організацій та їх роль у сучасних суспільствах.

Спорідненість соціокультурних організацій визначається за кількома ознаками:

1. Залежно від порядку членства, тобто доступності організації до загалу і потенційної можливості для пересічної людини перетворитися на члена організації, вони поділяються на:

– відкриті (членом організації може бути кожен бажаючий, якщо він поділяє цілі об'єднання й ті норми, що визначають внутрішні стосунки, наприклад, політичні партії демократичних суспільств, релігійні конфесії, земляцтва);

– напівзакриті (коли піднесення престижу організації робить її більш закритою для кандидатів на членство, наприклад, приватні підприємства, фонди, різноманітні установи, університети, що оголошують спеціальні конкурси для відбору фахівців);

– закриті (державні спецслужби, неофіційні громадські й політичні об'єднання, що не афішують або приховують свою діяльність, таємні товариства).

2. За показником автономності (самостійності) існують:

– самостійні організації (які користуються власними статутами, виступають як юридичні особи, мають завершену управлінську вертикаль, виникають «знизу» за рішенням певного кола осіб);

– підпорядковані (філії, підрозділи надпотужних і більш широких організаційних структур, або адміністративно чи фінансово залежні від інших організацій) [167, с. 314].

3. За розміром і масштабом діяльності організації поділяються на:

– міжнародні (сприяють об'єднанню держав відповідно до міжнародного права і на основі міжнародних договорів для здійснення співробітництва у політичній, економічній, культурній, науково-технічній, правовій та інших галузях) [26, с. 2];

– національні (державні структури, громадські організації, що діють у масштабах країни, основні релігійні конфесії, благодійні фонди, що мають філії у різних містах і регіонах країни);

– регіональні (діяльність яких поширюється на певну місцевість);

– локальні (школи, бібліотеки, театри, малі й середні підприємства, дрібні установи тощо) [167, с. 315].

4. За призначенням:

- адміністративні;
- громадські;
- асоціативні [120, с. 5–6].

Враховуючи вищенаведену класифікацію, зазначимо, що у регіональних земляцтвах запроваджена система відкритого членства, порядок вступу до організації передбачений її Статутом.

За показником автономності земляцтва – самостійні соціокультурні організації, за призначенням – громадські організації.

Згідно з їх основними регулюючими документами – Статутами – земляцтва є добровільними громадськими об'єднаннями, які створені на основі єдності інтересів громадян.

Класифікація за показником розміру і масштабу діяльності розділяє досліджувані регіональні земляцькі організації, зареєстровані у місті Києві, на міжнародні (13 організацій) та регіональні (13 організацій). Слід зауважити, що Статути регіональних земляцтв установлюють територіальну обмеженість цих організацій. Але земляками вважають себе усі вихідці з певної області, наприклад, з Івано-Франківської: і ті для яких Івано-Франківська область є постійним місцем проживання, і ті, які, народившись тут, свого часу виїхали на проживання до іншої області, у тому числі й місто Київ.

Громадянське суспільство передбачає розширення поля впливу земляцтв, поширення їх організаційної структури на всю територію України, адже вихідці з Івано-Франківської області, наприклад, ідентифікують себе з Івано-Франківським земляцтвом скрізь, де б вони не проживали.

У даний час відбувається своєрідний соціальний експеримент, у якому приймають участь такі регіональні земляцтва, як Житомирське, Львівське,

Сумське, Хмельницьке, Чернівецьке. Відкриваються і успішно діють осередки цих земляцьких організацій в інших областях України. Тобто, відбувається трансформація регіональних соціокультурних організацій у національні, що підтверджує доведену нами приналежність земляцтв до територіальних спільнот. Перші кроки такого досвіду свідчать про доцільність його поширення, після певного узагальнення, на всю територію України, і можливе створення системи земляцтв в Україні як більш укрупнений і впливовий елемент громадянського суспільства.

Усі соціокультурні організації є не лише групами, цілеспрямованими у своїй діяльності, що мають певний набір взаємопов'язаних цілей. Вони також мають спільні для всіх організацій характеристики:

- 1) ресурси (людські ресурси, капітал, матеріали, технологія та інформація);
- 2) залежність від зовнішнього середовища (економічних умов, споживачів, профсоюзів, законодавства, організацій-конкурентів, системи цінностей у суспільстві тощо);
- 3) горизонтальний розподіл праці;
- 4) підрозділи (відділи, служби);
- 5) вертикальний розподіл праці;
- 6) необхідність управління [78, с. 30].

Соціокультурні організації посідають значне місце серед соціальних інститутів, що захищають та реалізують інтереси громадян. Активізацію їх створення співвідносять з розвитком громадянського суспільства, що, у свою чергу, передбачає підйом, активну діяльність, культурне, політичне, економічне життя соціуму.

Вагома роль соціокультурних організацій у розвитку суспільства обумовлена, перш за все, їх основним напрямком діяльності – соціокультурною сферою.

Ці організації сприяють відродженню самобутніх культур, добиваються врахування своїх інтересів у державній політиці України,

здійснюють самостійно та сприяють отриманню державних дотацій на розвиток літератури, мови, живого мовлення, освіти (шкільної і вищої), підготовку кадрів інтелігенції, розвиток мистецтва, книгодрукування, преси, теле-, радіомовлення, релігії.

За ініціативою соціокультурних організацій повертаються національним громадам будинки, культові споруди, побудовані колись на їх кошти, відкриваються школи, факультативні групи, курси, де молодь вивчає національні мови, запроваджуються теле- і радіопередачі на мовах національних груп населення [121, с. 42].

Соціокультурні організації проводять значну роботу з відродження і розвитку історико-культурної спадщини народу України: збереження мовної палітри, національних традицій і звичаїв, відновлення народних промислів, художнього ремесла, декоративно-прикладних видів мистецтв [116, с. 392].

Як відмічають Т. Бойко, Д. Табачник, Г. Попов, В. Воронін, Т. Пилипенко, В. Синицин, В. Солдатенко, поряд з мовно-освітньою і культурно-інформаційною складовою діяльності, соціокультурні організації виконують вкрай важливу для поліетнічного суспільства функцію: забезпечують етнокультурний діалог та формують атмосферу міжетнічної толерантності. Спираючись на світовий досвід, етичні стандарти загальнолюдських цінностей і міжнаціональних відносин, соціокультурні організації сприяють їх вкоріненню у національній свідомості, подальшій демократизації етнонаціональних процесів, утвердженню міжкультурного та міжетнічного діалогу, консолідації як окремих соціокультурних спільнот, так і української нації в цілому, що, в свою чергу, впливає на зміцнення основ громадянської культури [38; 160; 171; 178].

Створення соціокультурних організацій в Україні науковці розділяють на кілька етапів, що тісно пов'язані з процесами демократичного розвитку в Україні.

Перший – з 1985 по 1992 роки, так звана «перебудова». Це період формування мережі організацій, які з самого початку не були зареєстровані чи признані. Вони пропагували демократичні цінності та відстоювали ідею незалежності України. Тоді існувала тільки одна політична партія, що породжувало багато труднощів для функціонування третього сектору.

Другим етапом можна вважати період з 1992-го по 1999 рік, коли соціокультурні організації, у тому числі регіональні земляцтва, почали активно розвиватися, а також долучатися до громадських і політичних процесів.

У 1999 році відбувся перехід організацій на новий рівень розвитку, що пов'язано з побудовою мультипартійної системи в Україні. Так як громадськість вважала, що тільки партії здатні побудувати демократію в Україні, соціокультурні організації були практично виключені зі сфери законотворчості [95, с. 14].

Серед причин виникнення соціокультурних організацій, виділяють:

1) плюралізм і терпимість народу. Це означає, з одного боку, наявність серед народу досить стійких груп людей, що мають спільні інтереси, які можна реалізувати або захистити за умов спільних дій всіх чи більшості зацікавлених у цьому осіб. З іншого боку, терпимість суспільства до думок таких груп людей і можливість дати цим людям право на загальну реалізацію своїх інтересів;

2) невідповідність ринкових механізмів потребам суспільства (наявність ніші суспільного життя, не заповненої державним чи підприємницьким сектором). Ця причина є досить специфічною і, на перший погляд, дещо дивною, адже саме ринок та його механізми, здавалося б, універсально регулюють суспільні відносини «попиту-пропозиції»: якщо є попит – має виникнути пропозиція. Проте, досить часто це не зовсім так. Недостатність соціального чи іншого забезпечення з боку державних служб та невивідність праці приватного підприємства у

соціальної сфері чи сфері культури викликає створення різних благодійних фондів та громадських організацій;

3) національні традиції, схильність народу до колективізму та вирішення справ за участю багатьох людей. Історія нації та її релігія накладає значний відбиток на традиції меценатства та бажання пожертвувати частину свого матеріального благополуччя в інтересах суспільного блага чи інших людей;

4) право на свободу слова, зібрань та демонстрацій. Ці фундаментальні права закріплені в Конституції України, тому вони є також реальними причинами створення соціокультурних організацій, часто дуже чисельних і впливових [125, с. 7].

Відомий український дослідник Я. Пасько прогнозує, що подальший поступ України по створенню демократичної соціально-правової держави стане найголовнішою підставою для гармонійних стосунків між соціокультурними складовими українського суспільства.

Проте, ця майбутність може бути досягнута не лише через впровадження виваженої загальнодержавної та регіональної політики, а й плідну та цілеспрямовану діяльність політичних партій і соціокультурних організацій [143].

Як ми уже зазначали, створення і діяльність соціокультурних організацій пов'язано зі становленням громадянського суспільства, з розвитком різноманітних форм громадської самодіяльності, захищеної від прямого втручання і регламентації з боку органів державної влади.

На думку І. Гавриленка, В. Недбая, А. Ткачука та інших українських науковців, соціокультурні організації мають найбільш аморфну структуру. Об'єднання тут відбувається на основі певної цінності (ідея, програма, художній стиль, загальний смак, світоглядні принципи тощо), але цілі, засоби діяння, внутрішня стратифікація і статуси, роль і престиж, норми, контроль тут не визначені однозначно [53; 102; 134].

Соціокультурні організації нерідко виступають у формі асоціацій, культурних центрів, земляцтв, громад, клубів тощо.

З'ясуємо більш детально сутність досліджуваних земляцьких організацій.

Енциклопедія етнокультурознавства дає наступне визначення терміну «земляцтво»: це об'єднання земляків для взаємодопомоги, належність до однієї області, району, округу, села тощо за народженням або місцем проживання.

Це різновид групового об'єднання людей, пов'язаних спільними інтересами, вихідців з однієї місцевості.

Інтереси, що лежать в основі такого об'єднання, можуть бути різними: зацікавленість у навчанні, набутті професійних навичок, подоланні побутових негараздів, взаємодопомога, конфесійні, культурні, політичні та інші уподобання.

У земляцтвах відтворюються стереотипи поведінки людей, що мають спільну долю.

Основою утворення земляцтв є спільність походження, регіонів колишнього проживання, самоназви, культури (чи окремих її елементів) тощо.

Домінуючою ознакою земляцьких спільнот, об'єднань є взаємодопомога та епізодичність неформальних зібрань, задоволення виникаючих матеріальних (господарських, економічних) чи духовних (мовних, етнічних, культурних, конфесійних) потреб.

Земляками ж називають уродженців якої-небудь однієї місцевості (землі, області, району). Так прийнято називати групи людей, вихідців з певних етнонаціональних територій (земель), в основі яких лежать специфічні стереотипи свідомості та поведінки.

Характерною ознакою земляків є територіальна єдність. Це нестійка група (спільнота), яка протиставляє себе усім іншим подібним групам

усередині даного етносу, а також представникам інших етносів за принципом «ми – не ми», «свої – чужі», «ми – не такі, а решта – інші».

Таке усвідомлене визнання єдності мови, культури, території та самоідентифікація є відображенням компліментарності як підсвідомого почуття взаємної симпатії та спільності людей. Визнання представниками, вихідцями з окремих визначених територій (земель) своєї єдності є головною ознакою земляцтва як системи [74, с. 45].

У приведеному визначенні в однаковій мірі відображені територіальний та соціокультурний критерії утворення земляцької організації, тому воно у повній мірі підходить для даного дослідження.

Земляцтва за своєю суттю тяжіють до типу організацій, побудованих за «цеховою» ознакою, а не за ознакою «інтересу». Територіальна приналежність є не тимчасовою, а постійною, хоча досить часто латентною, отже, формування і реалізація певного інтересу тут є вторинним після ідентифікації.

Інтерес породжується приналежністю до певної соціокультурної групи і формується саме цією приналежністю [116, с. 177].

Проблеми, що вирішують земляцтва, часто виходять за рамки їх статутних положень. Річ у тім, що статутні положення базуються на чинному законодавстві, яке визначає функціональні обов'язки. Однак, на практиці земляцтва вирішують значно більше життєвих питань, пов'язаних з працевлаштуванням, навчанням студентів у вищих навчальних закладах, з консультаціями у різних галузях тощо [129, с. 373].

До найважливіших функцій регіональних земляцьких організацій відносять захисну та адаптаційну. Невелика кількість «своїх» опиняється серед великої кількості «чужих». У цій ситуації «свої» усвідомлюють себе у новому становищі, що примушує їх вишукувати додаткові соціальні ресурси для свого виживання.

Практика свідчить, що у цій ситуації краще за все скористатися допомогою тих, хто має не тільки подібні труднощі, але й близький соціальний досвід і досвід у сфері культури, який полегшує комунікацію.

Земляцтво є найпростішим способом нарощення соціального капіталу, системи неформальних відносин, заснованих на довірі, дефіцит якої відчуває будь-яка людина у чужому середовищі [129, с. 377–378].

Головною перевагою, яка надає земляцтву ефективності і «живучості», є його примітивізм: достатньо задати питання: «Ти звідки?», щоб відкрилась можливість для реалізації земляцьких відносин. Щоправда, широка потреба у цій адаптаційній ролі земляцтва проявляється лише у спеціальних соціальних умовах, що з'являються на кордоні двох соціальних середовищ, які мають різний рівень модернізації.

Наприклад, коли люди традиційної культури потрапляють у велике місто. Місто саме по собі є середовищем, що руйнує традиційні соціальні зв'язки, притаманні сільській громаді, та формує вільного індивіда-міського жителя. Опинившись у цій ситуації, люди, звиклі до традиційного способу життя, намагаються відтворити елементи звичного способу життя, і тяжіють до земляцьких спільнот.

Ступінь консолідації цих груп залежить як від культурної, так і від соціальної дистанції по відношенню до нового середовища: чим більша ця дистанція, тим більша ймовірність утворення земляцтв [129, с. 379].

Згідно Статутів (додаток А), метою створення досліджуваних регіональних земляцьких організацій є об'єднання вихідців зі своїх областей для консолідації зусиль у захисті їх національно-культурних, економічних, соціальних інтересів, використання інтелектуальних та інших можливостей у сприянні будівництву незалежної демократичної, соціальної української держави, соціально-економічному розвитку рідних областей, пропаганді їх історії, культури та традицій. Земляцтва – позапартійні, неприбуткові організації.

Основними завданнями регіональних земляцьких організацій є наступні:

1) сприяння реалізації інтелектуального та творчого потенціалу членів земляцтв та вихідців зі своїх областей;

2) сприяння процесу економічного, соціального, духовного та культурного розвитку областей шляхом розробки програм, проектування, відбудови, реставрації, відновлення і захисту пам'яток культури, традицій своїх регіонів, збереження екології, проведення спортивних та лікувально-оздоровчих заходів;

3) активна участь в освіті підростаючого покоління, виховання у нього патріотизму, національної свідомості, любові до рідної землі;

4) сприяння підвищенню авторитету України на міжнародній арені шляхом поширення інформації та пропаганди історичної, культурної спадщини, сучасних досягнень української держави, у тому числі її невід'ємної культурно-історичної частки – тієї чи іншої області;

5) сприяння зміцненню економічних, соціальних, культурних, освітніх контактів між вихідцями з України, що проживають за межами держави, зв'язків між регіонами України та окремими адміністративними одиницями інших держав.

Усі перераховані ознаки дають додаткові підстави для віднесення регіональних земляцтв до соціокультурних організацій.

Досліджувані нами регіональні земляцтва, як різновид недержавних некомерційних громадських організацій, розширюють систему «третього сектору», з яким, перш за все, пов'язується громадянське суспільство. Існують чіткі обов'язкові критерії, наявність яких дозволяє віднести ту чи іншу структуру до «третього сектору».

У першу чергу, йдеться про самостійну організацію, яка має Статут, організаційні структури, визначені напрямки роботи, цілі тощо.

По-друге, приватний характер, тобто інституціональне відокремлення від держави. Іншими словами, такі організації мають бути у структурному,

управлінському і кадровому відношенні відокремлені від будь-яких державних органів, установ і організацій, і не повинні виконувати функції будь-яких державних органів (які їм, зокрема, могла б делегувати держава).

По-третє, автономність, тобто самостійність в управлінні, непідконтрольність ані державі, ані комерційним структурам.

По-четверте, неприбутковість. Це не означає заборону займатись комерційною діяльністю взагалі, але весь прибуток має інвестуватись на досягнення статутних цілей.

По-п'яте, добровільність членства в організації [116, с. 160–161].

Діяльність земляцьких організацій у повній мірі відповідає усім п'яти критеріям. Тому їх роль у суспільному житті також розкривається через функції, що регіональні земляцтва виконують як інститути громадянського суспільства:

1) інтегративна функція включає в себе процеси згуртування, взаємозалежності і взаємовідповідальності членів земляцьких організацій, що відбуваються під впливом інституціональних норм, правил, санкцій і систем ролей [102, с. 103];

2) функція соціалізації. Як відомо, соціалізація являє собою розвиток і самозміну людини в процесі засвоєння та відтворення культури відносно умов життя на всіх вікових сходинках. Її механізми проявляються у засвоєнні людиною зразків поведінки, стереотипів мислення, які притаманні найближчому середовищу [118, с. 44].

Отже, членство у земляцьких організаціях дає можливість громадянам засвоювати норми і культурні коди, що визначають їх відносини до політики та дії в політичній сфері. Земляцтва також сприяють процесу входження людини в політичне життя суспільства, що передбачає оволодіння певними політичними цінностями, нормами, взірцями поведінки та способами політичної діяльності, а також творчо-активне ставлення до них;

3) регулятивна функція полягає в тому, що існування земляцьких об'єднань забезпечує регулювання взаємовідносин між членами суспільства шляхом вироблення шаблонів поведінки, норм і цінностей. Регіональні земляцтва систематизують, впорядковують, надають регульованості вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер, і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади;

4) функція формування громадянської культури, яку виконують земляцькі організації, полягає у формуванні у громадян моральної, політичної, управлінської, правової культури, національної свідомості, відповідальності за свою справу і свою поведінку; вихованні відносин взаємної довіри та співробітництва між громадянами, поміркованості й здатності йти на компроміс і кооперацію.

Земляцтва також формують одну з основних рис громадянської культури – глибоке усвідомлення своєї належності до певної держави, почуття громадянської гідності, відповідальності й обов'язку, здатність рішуче відстоювати суспільно-державні цілі у складних ситуаціях.

Крім того, метою створення і основою діяльності регіональних земляцьких організацій є збереження та відтворення історичних традицій, національного характеру, менталітету народу, системи духовних цінностей та суспільної моралі, що, у свою чергу, являють собою групу внутрішніх чинників формування громадянської культури;

5) значення трансформативної функції полягає у тому, що суспільство не могло б розвиватися, якби не було можливості передавати соціальний досвід [214, с. 130–131].

Тому природно, що кожна земляцька організація для свого нормального функціонування залучає нових людей. Це відбувається шляхом розширення соціальних кордонів організацій і шляхом зміни поколінь;

б) опозиційна функція полягає у запобіганні надмірній централізації і посиленні влади держави, сприянні прогресивному розвитку громадянського суспільства.

Для досягнення цієї мети земляцькі організації вдаються до різних засобів: підтримки чи незгоди з державними рішеннями, висування альтернативних програм, апеляції до громадської думки, завдяки чому управління «зверху» доповнюється самоврядуванням громадськості «знизу»;

7) захисна функція спрямована на захист інтересів, потреб членів організації через вимоги, заяви до державних органів, а також контроль за виконанням рішень і угод державними установами, органами, переговори з ними тощо.

Чільне місце належить безпосередній допомозі членам земляцтва (моральна, матеріальна тощо), піклуванню про умови праці, побут, дозвілля громадян [154, с. 294].

Отже, досліджувані нами регіональні земляцькі організації належать до соціокультурних організацій, їх функціонування у суспільстві регламентується політико-правовою базою, яку ми з'ясуємо далі.

2.2. Політико-правові засади діяльності соціокультурних спільнот та організацій у процесі розвитку громадянського суспільства

У попередніх підрозділах ми визначили, що соціокультурні спільноти та організації виступають важливим інструментом громадянського суспільства, тією ланкою, яка пов'язує його з державою. Зважаючи на тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні, актуальною постає необхідність теоретичної розробки питань державної політики щодо соціокультурних організацій та їх правосуб'єктності.

Розглядаючи політико-правові засади діяльності соціокультурних спільнот і організацій, Ю. Кононенко приходять до висновку, що сформована в Україні політико-правова база створила підґрунтя для гармонійного поєднання інтересів усіх соціокультурних компонентів українського суспільства, рівних умов для їхньої активної участі у державотворчих процесах, забезпечення балансу і потреб їх розвитку [18].

Державна підтримка функціонування української та культур національних меншин сприяють становленню і розвитку соціокультурних спільнот і організацій, представників усіх соціокультурних груп, об'єднаних у сучасну націю зі спільними інтересами. Це – одна з умов забезпечення поступу громадянського суспільства, національної злагоди і міжнаціонального миру. Саме в такому річищі розвиваються міркування вітчизняних науковців О. Білоусова, О. Горбачової, Ф. Барановського, А. Гараня, В. Головченка [35; 60; 200].

Організаційно-правовими гарантіями прав і свобод громадян є органи державної влади та інші інститути держави. Згідно з дослідженнями О. Скрипнюка, однією з важливих гарантій прав і свобод є діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Комітету Верховної Ради з прав людини, міжнаціональних відносин і національних меншин. Відповідні повноваження здійснюються Кабінетом Міністрів України через центральні органи виконавчої влади, що сприяють забезпеченню прав представників різних соціокультурних спільнот у галузі освіти, мовної політики, культури, соціального захисту, інформації [173].

Для з'ясування політико-правового аспекту досліджуваної проблеми, аналізу українського законодавства та імплементованих норм міжнародного права на предмет конституювання соціокультурних (у тому числі земляцьких) організацій, слід згадати фундаментальні права і свободи людини. Серед них чільне місце посідає свобода об'єднань, котра при цьому не може бути обмежена за релігійними, мовними, етнічними та іншими ознаками приналежності людини. Ці принципи викладені у

засадничих міжнародних документах: Загальній декларації прав людини [2], Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [3], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4].

Відповідно, вони сформульовані і в українському законодавстві, перш за все – Конституції України. Відзначимо, що вперше такі норми було внесено ще до Конституції УРСР у 1990 році, разом з відміною статті 6 про керівну та спрямовуючу роль Комуністичної партії.

Конституція України у статті 36 гарантує право громадян на об'єднання: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення та захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [1].

Інші статті Конституції гарантують право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію у будь-якій формі (ст. 34), право збиратись мирно і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39), свободу творчості та захист інтелектуальної власності (ст. 54).

Уперше в українському правовому полі соціокультурні організації як суб'єкт права з'являються у Декларації прав національностей України, яка гарантує всім національностям право «створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання». Визначаються також їхні цілі та форми діяльності: «Ці організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій» [12].

Отже, з перших днів незалежності регіональні земляцтва, як різновид соціокультурних організацій, стали повноправними правовими суб'єктами, що знайшло відображення і в інших нормативних актах.

Проте, слід зауважити, що більшість нормативних актів, які визначають роль, місце і правосуб'єктність соціокультурних спільнот та організацій в українському суспільстві, стосуються національних меншин, що проживають в Україні.

Так, на підставі Декларації прав національностей України у 1992 році був прийнятий Закон «Про національні меншини в Україні». Хоча він має загальний характер, проте його прийняття було важливим кроком щодо визначення політики України стосовно соціокультурних спільнот.

Головною метою цього закону є захист прав національних меншин в Україні та визначення певних заходів, які, при наявності відповідної ініціативи органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, що представляють інтереси осіб з числа національних меншин, вживатимуться з метою збереження та розвитку самобутніх культур, надання якнайбільших можливостей для створення рівних умов для будь-яких національностей, які історично проживають на території України [8]. Прийняття Закону «Про національні меншини в Україні» дозволило поживавити соціокультурну ініціативу громадян з числа національних меншин.

З часу його прийняття Україна стала учасником низки міжнародних договорів, які стосуються прав та захисту національних меншин, зокрема, ратифікувавши Рамкову конвенцію про захист національних меншин [5], Європейську хартію регіональних мов або мов меншин [6], та уклавши угоди з багатьма державами щодо розбудови відносин у сфері національних меншин.

Великим кроком у легалізації соціокультурних організацій, зокрема досліджуваних регіональних земляцтв, стало прийняття Закону України «Про об'єднання громадян».

Як ми зазначали у попередньому підрозділі, процедура офіційного визнання об'єднання громадян з боку держави називається легалізацією і є обов'язковою. Легалізація соціокультурних організацій здійснюється шляхом реєстрації. Тільки з моменту державної реєстрації ці об'єднання набувають статусу юридичних осіб [61, с. 4].

Тож, згідно із Законом «Про об'єднання громадян», соціокультурні організації вважаються різновидом громадських організацій, що відрізняються від політичних партій відсутністю права брати активну участь у формуванні органів влади та виробленні державної політики, і відмінні від інших громадських організацій за своєю метою та напрямом діяльності, але цілком однакові з ними за своїми правами та обов'язками.

У Законі зазначено, що обмеження діяльності об'єднань громадян може встановлюватися тільки Конституцією і Законами України. Держава забезпечує дотримання прав та законних інтересів об'єднань громадян, легалізованих шляхом, передбаченим даним Законом. Втручання державних органів та посадових осіб у діяльність громадських об'єднань, рівно як і втручання громадських об'єднань у діяльність державних органів, посадових осіб та діяльність інших громадських об'єднань, не допускається, крім випадків, передбачених законом [7].

Закон «Про об'єднання громадян» визначає також, що громадські організації можуть мати міжнародний, всеукраїнський та місцевий статус. Згідно ст. 9, до всеукраїнських належать об'єднання громадян, діяльність яких поширюється на територію всієї України, і які мають осередки у більшості її областей. До місцевих належать об'єднання, діяльність яких поширюється на територію відповідної адміністративно-територіальної одиниці або регіону. Територія діяльності самостійно визначається об'єднанням громадян. Громадська організація є міжнародною, якщо її діяльність поширюється на територію України та хоча б однієї іншої держави [7].

Як уже зазначалося у попередньому підрозділі, з двадцяти шести регіональних земляцьких організацій тринадцять зареєстровані Міністерством юстиції України як міжнародні організації, інші – мають місцевий статус, відповідно зареєстровані Київським міським управлінням юстиції (додаток Б). З відкриттям осередків у інших регіонах спостерігається тенденція до трансформації місцевих організацій у всеукраїнські.

Хоча, так званий «міжнародний статус» організації законом «Про об'єднання громадян» не обґрунтовується. Адже, незалежно від такого статусу, який для організації коштує понад п'ятсот доларів США, ця організація є виключно українською юридичною особою і саме так тлумачиться поза межами України.

Слід зауважити, що у квітні 2008 року Європейський суд визнав український Закон «Про об'єднання громадян» недемократичним та таким, що порушує Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Суд постановив, що українське законодавство і практика його застосування обмежує право громадян на об'єднання.

Узагальнено можна назвати кілька вад чинного Закону України «Про об'єднання громадян», що стосуються безпосередньо соціокультурних організацій:

1. Право захищати виключно інтереси членів організації, пропагувати ідеї, що належать тільки своїм членам.

2. Заборона юридичним особам створювати громадські організації спільно з фізичними особами, що значно гальмує розвиток громадянського суспільства та різних форм самоорганізації населення.

3. Штучне обмеження території дії громадських організацій через існування територіальних статусів, що також не відповідає кращій світовій практиці законодавства для організацій третього сектору.

4. Заборона громадським організаціям займатися господарською діяльністю, що призводить до обмеження джерел фінансування та підриває

фінансову стійкість цих організацій. У розвинених країнах громадські організації мають право здійснювати господарську діяльність за умови, що прибутки направляються на виконання статутної діяльності, і не можуть розподілятися між засновниками [110, с. 4–5].

До набуття чинності Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» реєстрація земляцьких організацій здійснювалася відповідно до Закону «Про об'єднання громадян» та прийнятих у його розвиток постанов Кабінету Міністрів України.

Після набуття чинності Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» слід розрізняти два види реєстрації:

- 1) реєстрація у органах юстиції Статутів земляцьких організацій;
- 2) державна реєстрація земляцьких організацій як юридичних осіб у державного реєстратора [11].

Більш детально питання легалізації регіональних земляцьких організацій регулюються у Положенні про порядок легалізації об'єднань громадян, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України №140 від 26 лютого 1993 року [13].

Проте, окрім «подвійної реєстрації» для отримання статусу юридичної особи та «територіального статусу», що вносить додаткову плутанину щодо реєстрації цих юридичних осіб різними державними органами, ще однією проблемою у реєстрації земляцьких організацій є неузгодженість норм Закону «Про об'єднання громадян» із Законом «Про оподаткування прибутку підприємств» у частині вимог щодо використання майна неприбуткової організації, яка ліквідується. Такі неузгодженості ведуть до проблем із наданням регіональним земляцтвам та іншим соціокультурним організаціям неприбуткового статусу.

Як вважають вітчизняні науковці Б. Бабін, О. Кудлай, В. Бесчастний, О. Філонов, В. Субботін та інші, важливим питанням, яке може бути адресовано при подальшому вдосконаленню некомерційного

законодавства в Україні, є розділення повноважень по нагляду і реєстрації між різними органами.

На даний час Міністерство юстиції та його органи здійснюють легалізацію земляцьких організацій та одночасно нагляд за їх діяльністю. Такі широкі повноваження породжують зайвий бюрократизм у реєстрації у зв'язку із занепокоєнням реєстраційних органів власною відповідальністю за майбутню діяльність осіб, яких вони реєструють.

Відповідно до позитивної міжнародної практики, повноваження державних органів реєстрації обмежуються встановленням правового статусу шляхом формальної перевірки засновницьких документів, видачі Свідоцтва про реєстрацію юридичних осіб та веденням реєстру. Саме тому виглядає доцільним повністю передати реєстрацію земляцтв та інших громадських організацій державним реєстраторам [25; 32].

Варто також спростити вимоги до змісту статутних документів соціокультурних організацій, оскільки сьогодні засновники змушені переписувати у Статут більшість норм закону, які діють незалежно від Статуту, а зміна законодавчих норм веде до необхідності вносити зміни до цього установчого документу.

Не менш важливим є питання реєстру земляцьких організацій.

В українському законодавстві існує кілька реєстрів, у яких ведеться облік громадських організацій. Після включення до Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України, регіональне земляцтво повинне стати на облік в органах Державної податкової адміністрації, де йому присвоюється код платника податків.

Для того, щоб підтвердити пільги на оподаткування прибутку, земляцтво повинне бути занесене до Реєстру неприбуткових організацій, який веде Державна податкова адміністрація на підставі Закону «Про оподаткування прибутку підприємств» [10].

Реєстр здійснюється автоматизовано у складі загальнодержавної Автоматизованої інформаційно-аналітичної системи підсистеми «Податки

юридичних осіб» Державної податкової адміністрації. При включенні неприбуткової організації до бази Реєстру, їй за ідентифікаційним номером ставиться ознака неприбуткової організації, структуру якої також встановлює Державна податкова адміністрація [76, с. 10].

Проте, загальних вимог стосовно ведення реєстрів і доступу громадськості до інформації в них, не встановлено. Лише формально реєстри неприбуткових організацій є відкритими для громадськості.

Кожний орган, який реєструє громадську організацію, веде її реєстр (Управління Міністерства юстиції, місцеві виконавчі комітети та адміністрації, органи державної статистики).

Положення про порядок легалізації об'єднань громадян передбачає публікацію в газеті «Урядовий кур'єр» даних реєстру про всеукраїнські та міжнародні громадські організації, хоча на практиці це Положення не працює.

З набуттям чинності Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб- підприємців» в Україні впроваджено єдиний державний реєстр юридичних осіб. Проте, доступ до цього реєстру визначається самим Законом і не відповідає публічності реєстрів неприбуткових організацій.

Незалежно від того, реєструються соціокультурні організації в одному або в кількох місцях, існує необхідність у єдиному національному реєстрі для всіх неприбуткових організацій, який повинен бути доступний для громадськості (в доповнення до будь-яких існуючих місцевих реєстрів). До такої думки приходять науковці Н. Борщ, М. Менджул, М. Яцков [41; 186].

Крім того, Міністерство статистики присвоює всім юридичним особам код, який відповідає виду їх діяльності та без наявності якого організація не може розпочинати свою діяльність (відкрити банківський рахунок, виготовити печатку тощо). Відповідно до Закону «Про державну статистику в Україні», інформація з державного статистичного реєстру надається громадським організаціям, іншим юридичним і фізичним особам

на платній основі [9]. Статистична інформація надається безкоштовно тільки у випадках, коли громадські організації або інші особи виконують доручення державних органів. Такий порядок обмежує доступ до статистичної інформації.

До того ж, класифікація видів діяльності в органах статистики не має нічого спільного зі справжніми видами діяльності неприбуткових організацій. Наприклад, різновиду соціокультурних організацій – регіональним земляцтвам – присвоєно статистичний код діяльності «обслуговування домашніх господарств».

Отже, недосконалість нормативно-правової бази є одним з чинників, що стримує розвиток соціокультурних організацій. Реформування законодавства стосовно всього некомерційного сектора, до якого належать земляцькі організації, може бути в наступних напрямках:

- 1) спрощення і здешевлення державного регулювання процедур створення та реєстрації громадських організацій;
- 2) надання законодавчо врегульованої можливості фізичним та юридичним особам спільно засновувати об'єднання;
- 3) ліквідацію територіального статусу соціокультурних організацій;
- 4) врегулювання дозволу захищати права громадян, які не є членами цих організацій;
- 5) коригування державних реєстрів громадських та благодійних організацій згідно реальних видів діяльності та спрощення доступу громадськості до них.

Для діяльності соціокультурної організації в якості юридичної особи необхідно відкрити рахунок у банку. А також виготовити печатку, попередньо отримавши дозвіл у дозвільній системі районного, міського управління міліції.

Крім того, громадські організації можуть використовувати власну символіку: прапори, емблеми тощо, які є їх символами і відмітними знаками. Символіка затверджується центральним статутним органом

(Радою чи Правлінням). Реєстрація символіки здійснюється Міністерством юстиції України [186, с. 28].

Крім законодавчих і нормативних актів, діяльність будь-якої організації базується на статутних документах та посадових інструкціях для персоналу.

Поряд зі штатною управлінською діяльністю, в організації відбуваються процеси, пов'язані з появою неформальних лідерів, з несанкціонованим управлінням. Вони називаються самоорганізацією і самоуправлінням та можуть у певних умовах допомагати штатним процесам чи заважати їм [176, с. 77].

До статутів регіональних земляцьких організацій можуть включатися положення, які пов'язані з особливостями діяльності такої організації, і не суперечать чинному законодавству (додаток А): назва організації; мета, завдання та напрямки діяльності; міжнародні зв'язки; умови і порядок прийому в члени земляцтва, вибуття з нього; права та обов'язки членів організації; статутні органи земляцтва; джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна земляцтва; порядок внесення змін і доповнень до статутного документу організації; порядок припинення діяльності земляцтва і вирішення майнових питань, пов'язаних з його ліквідацією.

Вищим органом управління земляцької організації є колегіальний орган – загальні збори, що скликаються, у більшості випадків, не рідше одного разу на два роки. У компетенцію вищого органу управління входить затвердження Статуту, внесення змін і доповнень до нього, обрання Правління, контрольного органу громадської організації, визначення розміру і порядку сплати членських внесків, прийняття рішень про реорганізацію і ліквідацію земляцтва, вирішення інших питань, передбачених Статутом [126, с. 45].

Керівним органом між загальними зборами регіонального земляцтва виступає Правління (або Рада). Його повноваження визначаються

Статутом. Як бачимо в додатку Б, лідери земляцьких об'єднань можуть займати виборні посади Голови земляцтва, Президента земляцтва, Голови Правління чи Голови Ради земляцтва.

Як стверджують дослідники соціокультурних організацій П. Джамалов, В. Курінний, Н. Бугай, статусний характер керівника земляцтва (Голови чи Президента) є важливим для підняття престижності цієї організації [67; 106; 129].

Правління виконує ряд важливих функцій.

По-перше, члени Правління несуть повну відповідальність за визначення і прийняття місії та стратегії організації. Вони погоджують і приймають політику й процедури, що відповідають головній меті діяльності організації і стандартам її роботи (наприклад, як вчинити із невикористаними коштами тощо). Правління також має здійснювати моніторинг діяльності, відповідно до затверджених планів.

По-друге, Правління виконує представницьку функцію. Обов'язок членів Правління – прислухатися до думки всіх людей, зацікавлених у діяльності організації. Сюди входять користувачі послуг, донори, персонал та інші члени громади, які зацікавлені у роботі організації.

По-третє, Правління є відповідальним за організацію. Воно несе відповідальність за ефективне планування діяльності організації, за призначення виконавчого директора, за дотримання законів і етичних стандартів та за звітність організації.

Наступна функція, яку виконує Правління, полягає у розв'язанні конфліктних ситуацій, що виникають усередині організації. Соціокультурні організації є коаліціями, що репрезентують інтереси різних категорій людей, а саме: донорів, персоналу, волонтерів, тому Правління має виступати в ролі арбітра, котрий може вирішувати спірні питання.

У свою чергу, штатний персонал відповідає за підтримку процесу розробки стратегії і за її впровадження після узгодження з Правлінням, за

втілення рішень Правління у дію та за адміністрування систем і процедур, необхідних для отримання результатів.

Гармонійне поєднання відповідальності між Правлінням і менеджментом залежить від обставин.

Організації, у яких персонал працює ефективно і поділяє спільні цінності, потребують меншого втручання з боку Правління.

Організації з сильним Правлінням і слабким менеджментом частіше матимуть справу з втручанням з боку Правління, яке зменшуватиме функції управління.

В організаціях з професійним персоналом і слабким Правлінням існує ризик, що у довгостроковій перспективі знизиться прозорість і підзвітність діяльності персоналу.

Організації зі слабким Правлінням і персоналом мають найсерйозніші труднощі: якщо ніхто не може ефективно вирішувати робочі питання, може утворитися спіраль занепаду організації. Змінити ситуацію можна шляхом призначення кваліфікованого виконавчого директора, залучення компетентного Голови Правління чи зовнішнього консультанта [104, с. 26–28].

Безпосереднє керівництво регіональним земляцтвом здійснює виконавчий директор, який призначається Правлінням або обирається відповідно до Статуту організації. У деяких випадках ця посада може називатися по-іншому.

Основними функціями виконавчого директора є: забезпечення виконання рішень Правління; керівництво роботою штатного персоналу організації; репрезентація організації у державних контролюючих органах; координація договірних процесів; контроль за поточним фінансовим станом організації та якістю проведених компаній і окремих заходів тощо. Виконавчий директор несе персональну відповідальність за діяльність організації як перед Правлінням, так і перед державними органами, які мають право здійснювати контроль діяльності організації. Ця

відповідальність трансформується у право директора без доручення підписувати договори та інші цивільно-правові документи і здійснювати інші дії від імені організації [104, с. 116–117].

Як доведено у попередньому підрозділі, досліджувані нами регіональні земляцтва належать до типу організацій, побудованих за «цеховою» ознакою. Однак, їхня внутрішня структура може бути досить складною і налічувати об'єднання за ознакою «інтересу».

До таких об'єднань, що діють у земляцьких організаціях, належать: молодіжні об'єднання; жіночі клуби; об'єднання ветеранів; спортивні об'єднання (футбольні, волейбольні, туристичні клуби); об'єднання майстрів прикладного мистецтва; об'єднання за професійною ознакою (лікарів, працівників освіти тощо).

Кожен структурний підрозділ має свій менеджмент та волонтерів, характер взаємодії яких з дирекцією та Правлінням земляцтва відображається на управлінні організації в цілому.

Слід зауважити, що управління регіональним земляцтвом, як і будь-якою громадською організацією, дещо відрізняється від управління прибутковим чи державним сектором. Є певні відмінності у досягненні цілей соціокультурних організацій.

Існують вісім характеристик, які разом здатні перетворити управління цими організаціями у надзвичайно складне завдання:

1. Значний ризик сформулювати нечіткі цілі.

Досить складно встановити конкретні цілі, пов'язані із соціальним благополуччям, здоров'ям, освітою, захистом навколишнього природного середовища, духовним розвитком. Соціокультурні організації повинні чітко визначати свої стратегічні цілі.

2. Важко визначити вплив.

Позаяк складно конкретизувати цілі, нелегко виміряти вплив від здійснених заходів.

Наскільки ефективним є консультування? Чи завдяки діяльності організації зростає національна свідомість? Чи підвищується авторитет тієї чи іншої області в результаті соціокультурної діяльності земляцтва? На ці питання не так просто відповісти. Здобутки тут рідко бувають такими очевидними, як, наприклад, досягнення цілей, орієнтованих на обсяг продажу, фінансових надходжень тощо.

3. Соціокультурні організації підзвітні різним партнерам.

Члени організації, інституційні й фізичні донори, штатний персонал, волонтери мають різноманітні запити до громадської організації. Часто вони неабияк впливають на саму організацію, маючи при цьому різні погляди на пріоритети, а інколи й на політику організації.

4. Складна структура управління.

Необхідність дотримуватися балансу інтересів призводить до комплексної організаційної структури управління. У ній можуть бути виконавчі органи, комітети, групи клієнтів і донорів, кожна з яких має легітимне становище у структурі. У комплексі це створює складний механізм організації управління.

Щоб забезпечити успішну діяльність, необхідно ефективно здійснювати обмін інформацією, координацію та управління. Навіть ті організації, що максимально спростили свою оргструктуру, часто мають складніші взаємозв'язки, ніж такі самі за кількістю персоналу організації приватного сектору.

5. Добровільність є невід'ємною складовою.

У більшості соціокультурних організацій члени Правління працюють на громадських засадах. Це ускладнює залучення фахівців до роботи у ньому. Часто членами Правління стають люди, які досягли значного успіху у культурній сфері, проте не мають управлінського досвіду.

Крім того, багато соціокультурних організацій покладаються на волонтерську працю і волонтерську відданість працівників. Необхідно вміти підтримувати мотивацію волонтерів без фінансових стимулів. Часто

люди очікують, що за свою волонтерську діяльність їхня точка зору буде вислухана, і вони братимуть активну участь у прийнятті рішень.

6. Мета суттєво впливає на підходи у менеджменті.

Ідеологія організації може сильно впливати на припущення людей щодо того, яким чином потрібно управляти організацією.

Наприклад, люди з організацій, чийм пріоритетом є проведення різноманітних культурних заходів, мають тенденцію до дещо політичного підходу у менеджменті. Вони радше створюватимуть коаліції спільників, ніж застосовуватимуть формальні методи прийняття рішень.

На противагу їм, працівники організацій, спрямованих на соціальну діяльність, практикують дуже посередницький стиль менеджменту. Вони бачать проблему з різних боків, і їм нелегко дається швидке прийняття рішень.

7. Цінності – основний мотиваційний чинник участі у громадській діяльності.

Соціокультурна організація досягає найвищої ефективності, коли працівники поділяють цінності й припущення щодо необхідності існування організації. Інтенсивна девальвація цінностей призводить до різкого зниження мотивації і тривалих суперечок. Йдеться не про те, що організації з інших секторів не мають власних цінностей, а про те, що цінності є основним мотиваційним чинником для людей, які працюють у соціокультурних організаціях.

8. Фінансові межі не завжди визначають пріоритети.

При плануванні пріоритетних напрямів діяльності й інвестицій, працівники соціокультурних організацій рідко можуть керуватися такими фінансовими інструментами, як точка беззбитковості чи дисконтування інвестиційних вкладень. Ці організації змушені більше покладатися на складний процес переговорів для узгодження пріоритетної діяльності з усіма зацікавленими сторонами.

Крім наведених вище особливостей організаційної політики, існує ще й так званий людський чинник. Це необхідно мати на увазі, щоб отримати повну картину потенційних проблем, з якими можна зіткнутися у процесі управління. Такі питання рідко обговорюються відкрито, проте вони є ключовими для розуміння специфіки управління соціокультурними організаціями [104, с. 19-21].

Фактично всі, хто витрачає свій час і зусилля на соціокультурні організації, мають тверді альтруїстичні й філантропічні мотиви. Очевидно, що третій сектор загалом не зміг би існувати без таких людей.

Водночас, люди керуються іншими, «корисливими» мотивами у підтримці соціокультурних організацій:

1) можливістю стати членами Правління (особливо, якщо це невелика і престижна організація), що забезпечує визнання, повагу, можливість налагодити контакти з потрібними особами на високих посадах, збільшити власний вплив і статус;

2) дехто з донорів жертвує свої кошти, щоб здобути загальне визнання – для самореклами і зв'язків або для заспокоєння власного сумління. Інколи це допомагає їм збільшити свій вплив на діяльність організації;

3) волонтери витрачають свій час через потребу у дружніх зв'язках і соціальній активності, щоб набути необхідних навичок або мати перспективу подальшого працевлаштування тощо;

4) дехто влаштовується на роботу в третій сектор, бо відчуває себе некомфортно в умовах комерційної ідеології або державної служби.

Перелічене не є аргументами того, що альтруїзму не існує взагалі. Він притаманний більшості осіб, які працюють в організаціях громадського сектору. Проте, варто мати на увазі, що люди керуються й іншими мотивами.

Наведені особливості створюють певні умови в організації. Це пояснює, чому політика управління соціокультурними організаціями повинна базуватися на розумінні їхньої природи [104, с. 22].

У даному дослідженні слід також вказати на типові проблеми в управлінській діяльності керівника неприбуткової громадської організації в Україні:

1) задалегідь неможливо передбачити зміни у нормативних документах, що регламентують діяльність громадських організацій, а, отже, своєчасно внести зміни до стратегічних і тактичних завдань;

2) лівова частка робочого часу припадає на підписання різних документів, а також на вирішення другорядних питань і конфліктів серед працівників неприбуткової організації;

3) важко знайти кваліфікованого працівника;

4) ситуація у соціально-економічному середовищі змінюється так швидко, що методи, які спрацьовували раніше, не дають бажаних результатів [104, с. 118].

Що стосується матеріально-фінансового забезпечення соціокультурних організацій, у тому числі земляцтв, то В. Сладкевич та А. Чернявський зазначають, що у їх власності може перебувати рухоме і нерухоме майно, кошти, необхідні для здійснення статутної діяльності [174].

Щоб стабільно залучати кошти для неприбуткових організацій, у тому числі регіональних земляцтв, необхідно призначати для ведення цієї складної справи відповідальну кваліфіковану особу. Проблема залучення коштів для неприбуткових організацій має трактуватися системно, логічно з тим, щоб суттєво впливати на фінансове становище організації. Зазвичай, залученням коштів займається штатний працівник. До цього процесу може бути залучений також керівник організації, який прямо чи опосередковано сприяє залученню фінансування під час своїх зустрічей чи ділових переговорів.

У більшості соціокультурних організацій для залучення коштів використовуються волонтери. Як правило, їхня робота є ефективною лише у тому разі, коли групу волонтерів очолює координатор, який керує ними, готує і обговорює з ними плани залучення коштів для того чи іншого проекту, контролює надходження, а також набирає нових добровольців. У якості координатора може виступати член Правління.

Таким чином, систематична діяльність соціокультурної організації із залучення фінансово-матеріальних ресурсів розпочинається з призначення відповідальних осіб, а також розподілу обов'язків між ними [104, с. 119].

Як правило, земляцька організація набуває права власності на кошти та майно, передані їй членами земляцтва або державою у власність в установленому законом порядку, придбане за рахунок коштів безповоротної фінансової допомоги, добровільних пожертвувань громадян, підприємств, установ та організацій, а також інше майно, придбане за рахунок власних коштів чи на інших підставах, не заборонених діючим законодавством України (додаток А).

Право власності регіональні земляцтва реалізують через свої вищі органи управління (загальні збори) у порядку, передбаченому законодавством України, та статутними документами. Функції щодо господарського управління майном можуть бути покладені на Голову, Правління (Раду) та дирекцію земляцтва, а також створені земляцтвом місцеві осередки. У разі ліквідації земляцтва його майно не може бути розподілено між членами організації і підлягає використанню для виконання статутних завдань або на благодійні цілі.

З даного дослідження випливає, що громадські організації діють у рамках правового режиму, встановленого державою. Якщо держава – це суверенна політична організація всього народу, то громадські організації – лише учасники здійснення політичної влади. Вони виражають волю своїх членів, груп людей, певних верств суспільства, діють у рамках закону і не мають державно-владних повноважень.

Як ми уже зазначали у підрозділі 1.2, до універсальних характеристик ролі держави у створенні передумов для становлення громадянського суспільства та подальшого розвитку громадянської ініціативи належить формування нормативно-правової бази для діяльності громадських організацій.

Перейдемо до аналізу державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Даючи оцінку рішенням вищої законодавчої і виконавчої влади за друге півріччя 2008 року, фахівці Українського незалежного центру політичних досліджень прийшли до висновку, що серед ухвалених рішень немає системних актів законодавства, які суттєво покращать умови діяльності організацій громадянського суспільства. Поки що не ухвалені нові закони про громадські організації, про доступ до публічної інформації, про благодійну діяльність тощо [108, с. 7].

Крім того, слід звернути увагу на те, що в жодному Законі України про вибори народних депутатів України (1993, 1997 та 2002 року) соціокультурні громадські організації не визнавалися суб'єктами висування кандидатів до законодавчих органів влади [116, с. 185].

Очевидно, що перехід з 2004 року до пропорційної системи виборів депутатів усіх рівнів, коли суб'єктами виборчого процесу являються виключно політичні партії, остаточно позбавили непартійного типу об'єднання громадян, до яких відносяться усі соціокультурні організації, можливості бути суб'єктом виборчого процесу.

У вересні 2001 року було прийнято Розпорядження Президента України №252 / 2001 – рп «Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств» з метою координації діяльності органів виконавчої влади у цій сфері, де є вказівка Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям разом із відповідними органами місцевого самоврядування:

1) розглянути можливість безоплатного надання будівель і споруд, що перебувають у державній та комунальній власності, для проведення національно-культурними товариствами культурологічних, освітніх, науково-просвітницьких та інших заходів;

2) вивчити питання та здійснити в установленому порядку заходи щодо встановлення відповідно до законодавства мінімального розміру плати за оренду державного та комунального майна, що використовується зазначеними товариствами для забезпечення своєї діяльності [17].

На нашу думку, виконання цих положень значною мірою сприяло б розвитку соціокультурних організацій та активізації їх діяльності.

Крім того, в українському законодавстві не вистачає нормативного включення земляцьких організацій як суб'єктів політики. Не визначено документів, які б фіксували місце і роль регіональних земляцтв у громадянському суспільстві. Натомість, кілька положень узагальнено позначають суспільно-політичну функцію «представників громадських організацій» чи «інститутів громадянського суспільства».

Як відомо, одним з інструментів пристосування урядової машини до демократичних стандартів державного та місцевого правління є впровадження публічної політики. Вона складається з аналізу політики та консультацій з легітимними зацікавленими сторонами, до яких також відносяться соціокультурні спільноти та організації [159, с. 10].

Намагання зробити владу прозорою пов'язане з необхідністю публічного тиску з боку громади на державну владу і спрямоване на послідовну участь громадськості в обговоренні проектів нормативних актів, вимірювання їх ефективності, здійсненні обґрунтованого, аргументованого та об'єктивного аналізу державної і муніципальної політики [48, с. 5].

Так, Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» визначає порядок проведення консультацій з громадськістю з

питань формування та реалізації державної політики, у тому числі діяльність громадських рад при центральному і місцевих органах виконавчої влади [14].

На окрему увагу заслуговує «Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства», прийнята Розпорядженням Кабінету Міністрів України, мета якої – удосконалення нормативно-правової бази з питань розвитку громадянського суспільства, створення належних умов для розвитку та діяльності його інститутів.

Концепцією визначаються напрями удосконалення законодавчих актів, що передбачають:

- спрощення процедури легалізації та реєстрації зазначених інститутів;
- створення умов для розвитку благодійництва і меценатства;
- запровадження механізму державного замовлення на надання інститутами громадянського суспільства окремих послуг на конкурсних засадах;
- підтримку суб'єктів господарювання та громадян, які надають фінансову допомогу чи здійснюють добровільні пожертвування інститутам для розв'язання проблем, що мають важливе суспільне значення;
- спрощення вимог до установчих документів інститутів та ліцензування їх діяльності з надання соціальних послуг;
- удосконалення правового регулювання участі неурядових громадських організацій у прийнятті рішень органами виконавчої влади, діяльності громадських рад та інших консультативно-дорадчих органів;
- здійснення органами виконавчої влади моніторингу громадської думки з питань їх діяльності тощо [16].

Підняті питання є досить актуальні, проте на сьогоднішній день практично не здійснюється реалізація положень цієї Концепції.

Наступний документ – Програма діяльності Уряду «Український прорив: для людей, а не політиків».

У частині «Громадянське суспільство» Уряд зобов'язується вдосконалити нормативно-правову базу з питань діяльності громадських організацій, що передбачає розробку таких проектів законодавчих актів:

- а) про внесення змін до Закону України «Про об'єднання громадян» (спрощення процедур створення і реєстрації громадських організацій);
- б) про відкритість та прозорість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- в) про неприбуткові організації [15].

Проте, питання про практичну реалізацію вкотре задекларованих намірів держави щодо сприяння розвитку громадянського суспільства, і зокрема діяльності громадських організацій, поки що лишається відкритим.

Загалом, фахівці М. Лациба, О. Вінніков, Л. Сідельнік, Д. Український відмічають, що в Україні сьогодні існують несприятливі умови для діяльності різних організацій громадянського суспільства.

Сучасне державне регулювання є дискримінаційним по відношенню до організацій третього сектору. В Україні гарантовано право на свободу об'єднань, однак реалізацію цього права занадто ускладнено державою.

Ні органи державної влади, ні громадські організації не мають достатнього досвіду і навичок використання процедур публічної політики й консультацій, що призводить до неефективних рішень та незрозумілої політики.

Крім того, українська держава не бачить у неурядових організаціях реальних партнерів.

Наявне державне регулювання не створило необхідних стимулів для громадян та бізнесу фінансово підтримувати громадські соціальні проекти й діяльність благодійних організацій [158, с. 7].

Хоча, вже доведено на практиці, що громадські організації – це партнер держави не лише у поширенні благодійництва. Громадські

організації є тими посередниками, які у змозі адресно доносити благодійну допомогу саме до тих людей, які її потребують.

В особі громадських організацій держава має партнера у проведенні консультацій та виробленні ефективних рішень, у наданні соціальних послуг громадянам, у здійсненні громадського контролю й боротьбі з корупцією [109, с. 5].

Сьогодні соціокультурні громадські організації ще не стали реальними суб'єктами публічної політики, хоча наразі цей процес виглядає динамічним.

Для того щоб покращити ситуацію, потрібна комплексна система заходів та рішень.

З одного боку, самі соціокультурні організації мають підвищити рівень фаховості, системності та активності.

З іншого боку, органам влади потрібно прислухатися до порад і пропозицій громадськості в межах консультацій та інформування про свої рішення.

Без системної державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства процес становлення соціокультурних організацій буде відбуватися повільно.

Але він багато в чому залежатиме й від позиції самих організацій, від їх впливовості та активності [197, с. 345].

Важливо не лише реформувати законодавство у частині нормативного регулювання та фіксації місця і ролі регіональних земляцтв у громадянському суспільстві, але й на практиці впроваджувати задекларовані заходи щодо підтримки та розвитку цих організацій, з огляду на важливість впливу земляцтв на формування громадянської культури.

2.3. Тенденції та специфіка впливу регіональних земляцьких організацій на формування громадянської культури в Україні

Як випливає з попередніх підрозділів даного дослідження, регіональні земляцькі організації залучають широкий соціальний спектр суспільства до комплексного формування компонентів громадянської культури на основі українських національних цінностей і пов'язаних з політичною сферою національних компонентів культури при одночасному формуванні поваги до культури народів, що населяють територію України.

Оскільки до основних рис політичної нації відносять єдність на основі спільної історичної долі, мови, культурних традицій, приналежність до України як спільної батьківщини, консолідованої інститутом громадянства, високу свідомість своєї політичної мети – побудови незалежної, економічно міцної, соціальної, демократичної, правової держави, – то можемо стверджувати також, що діяльність регіональних земляцтв сприяє формуванню української політичної нації.

Переходячи до визначення специфіки впливу регіональних земляцьких організацій на формування громадянської культури, зазначимо, вона полягає у формуванні таких її компонентів: підвищення довіри громадян до державних інститутів; стимулювання громадянської активності членів земляцтв; формування «соціального капіталу»; виховання громадянськості на основі демократичних та національних цінностей, національної культури, зокрема виховання громадсько-патріотичного самоусвідомлення молоді; турбота про екологічний стан спільної території проживання; формування системи благодійництва і меценатства. Не менш важливим є вдосконалення взаємовідносин між центром та регіонами, а також вплив на розвиток і консолідацію регіональних еліт.

Розглянемо більш детально визначені компоненти.

1. Підвищення довіри громадян до державних інститутів регіональні земляцькі організації здійснюють, виступаючи формою публічного діалогу і зворотнього зв'язку з владою, забезпечуючи більшу прозорість державного управління.

Частково вони виконують функцію «резонатора» соціальних та культурних проблем, забезпечують ненасильницьке і правове вирішення соціальних конфліктів, тим самим знижуючи соціальну напругу та протестний потенціал населення.

Хоча нестабільність політичної ситуації в цілому у державі та в регіонах негативно позначається на співпраці земляцьких організацій і місцевої влади, їм все ж вдається вибудовувати партнерські відносини. Доволі часто комунікація влади і земляцтва набуває особистісного характеру, що, однак не заважає земляцтвам досягати позитивних результатів у розгляді органами влади скарг чи пропозицій від членів земляцької організації.

Більшість регіональних земляцтва уклали довгострокові Угоди про співробітництво з обласними державними адміністраціями та радами, міськими радами своїх областей. Крім того, укладена Угода про співпрацю між Київською міською радою, виконавчим органом міської ради (Київською міською державною адміністрацією) та регіональними земляцтвами міста Києва на 2007-2010 рр.

Ці Угоди передбачають співробітництво у виконанні державних та регіональних програм соціально-економічного і культурного розвитку областей і столиці, практична реалізація якого консолідує земляцьку спільноту та підвищує довіру громадян до владних інститутів.

2. Стимулювання громадянської активності членів земляцьких організацій відбувається шляхом посилення мотивації їх участі в проектах, спрямованих на вирішення соціально- та культурно-значимих проблем, утвердження у суспільній свідомості участі у діяльності

громадських організацій як ефективного засобу розвитку особистості та важливої складової громадянського суспільства.

При цьому, як уже зазначалося, кожна земляцька організація має внутрішню структуру, визначену її статутними документами, яка дозволяє якомога ширше залучати представництво земляцької спільноти до участі у реалізації суспільних проектів, залежно від персоналізованого інтересу. Не останню роль тут відіграє система врахування різних мотиваційних чинників членів земляцтв.

3. Формування «соціального капіталу» – тих невід’ємних рис особистості, завдяки яким вона стає здатною до соціальної кооперації та ефективних солідарних дій.

Як відомо, здатність людини до співпраці заради спільних інтересів – це характерна риса громадянської спільноти. У виконанні цієї функції основна відмінність регіональних земляцтв від інших громадських організацій полягає в тому, що об’єднавчим чинником тут виступає спільність не приватних інтересів осіб, а саме цінності громадянської культури: збереження та відтворення історичних традицій регіонів України, національного характеру і менталітету, системи духовних цінностей.

Як ми уже зазначали у підрозділі 2.1, це пояснюється тим, що регіональні земляцькі організації побудовані за «цеховою» ознакою, а не за ознакою «інтересу» – основним об’єднавчим принципом є місцева ідентичність, що проявляється у стимулюванні громадянської активності.

Крім того, земляцтва виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, служать опорою у їх можливому протистоянні з державою.

Слід зазначити, що значну частину суспільно важливих питань земляцькі організації вирішують самотужки, за рахунок власних ресурсів, полегшуючи виконання державою її функцій. Регіональні земляцтва вирішують не лише соціальні та культурологічні, але й економічні

проблеми земляцької спільноти, що проживає у м. Києві, та земляків у кожній окремо взятій області України.

На підтвердження можна навести шефську роботу, яку здійснює Полтавське земляцтво у Великосорочинській школі для дітей з малими та затухаючими формами туберкульозу, що передбачує значну фінансову та матеріальну допомогу цьому закладу; встановлення коштом членів Чернігівського земляцтва пам'ятника народному артисту Миколі Яковченку та створення меморіального музею «Ганнина Пустинь» на Чернігівщині тощо.

4. Виховання громадянськості на основі демократичних та національних цінностей, національної культури.

У регіональних земляцтвах створені умови, при яких кожен член організації може задовольнити своє прагнення глибше пізнати свою Батьківщину, досягнути її політичні, економічні, наукові, освітні та культурні здобутки і проблеми. Для цього функціонує ціла мережа поширення інформації між земляцькими організаціями різних регіонів; постійно відбуваються виставки досягнень областей, на які запрошуються члени усіх земляцьких спільнот; земляцтва організують екскурсійні поїздки до регіонів України з метою ознайомлення з їх економічним потенціалом та культурною спадщиною.

Основні компоненти поняття громадянськості – почуття патріотизму, причетності до історичної долі своєї вітчизни та її народу, усвідомлення себе як повноправного громадянина своєї країни – у земляцьких організаціях відбувається через виховання таких складових:

а) громадянської ерудиції (обізнаності в українознавстві, географії, історії України, прав людини тощо);

б) громадянської свідомості (усвідомлення себе як виразника національних інтересів своєї держави, гордість за її славу та вболівання за трагічні сторінки історії, шанобливе ставлення до державної мови, символіки);

в) громадянських почуттів (любові до рідної землі, до свого народу, відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизму тощо) [103, с. 124].

Практичну діяльність земляцтв у цьому напрямку, здійснену об'єднаними зусиллями членів цих організацій, можна класифікувати таким чином:

1) сприяння процесу духовного та культурного розвитку своїх регіонів, шляхом проведення різноманітних мистецьких заходів, збереження і відбудови пам'яток культури, у т.ч. сакральної, підтримки закладів культури;

2) збереження та популяризація традицій свого регіону;

3) публікація робіт з історії, культури своїх регіонів.

Виховання земляцтвами громадянськості має вагоме значення, якщо взяти до уваги те, що ця своєрідна соціально-психологічна якість людської поведінки перебуває у тісному взаємозв'язку із загальним рівнем громадянської культури і є одним з показників демократичності та цивілізованості суспільства.

5. Виховання громадсько-патріотичного самоусвідомлення молоді, участь у громадянській освіті підростаючого покоління, прививання йому патріотизму, моралі та інших цінностей громадянської культури, насамперед, національної свідомості, належності до рідної землі, народу на основі засвоєння рідної мови, родинних звичаїв, традицій, фольклору, мистецтва. Це відбувається у процесі включення молоді в активну творчу діяльність, спрямовану на розбудову власної держави, вивчення історії України, відновлення різних елементів української культури у власній життєдіяльності, розвитку самобутності кожної особистості тощо.

Ця особливість тісно пов'язана з попередньою, проте системність роботи у цьому напрямку та деякі специфічні риси спонукали до її виділення в окрему категорію.

Так, у всіх регіональних земляцьких організаціях діють молодіжні об'єднання, діяльність яких регулюється загальними статутними документами організації. На молодіжні об'єднання покладена виховна функція, націлена на формування у молоді моральної, політичної, правової культури, відповідальності за свою справу і свою поведінку, свідому трудову дисципліну; виховання ініціативності, творчого підходу.

Робота молодіжних об'єднань здійснюється відповідно до загального плану діяльності того чи іншого земляцтва.

Члени цих об'єднань систематично проводять зустрічі з керівництвом областей та Правлінням земляцтва, екскурсійні поїздки у свої області та по Україні, різноманітні спортивні змагання, беруть участь в організації фольклорних фестивалів, інших мистецьких проєктів своїх земляцтв.

Крім того, регіональні земляцтва проводять шкільні олімпіади у селах та містах своїх рідних областей, наповнюють книгами шкільні та сільські бібліотеки, ведуть шефську роботу у школах, дитячих будинках, організовують екскурсійні поїздки школярів зі своїх областей у місто Київ та по видатних історичних місцях України.

При залученні молоді до збереження та популяризації традицій своєї області враховується той факт, що виховання самосвідомості молоді неможливе без вивчення, збереження та примноження національних надбань, зокрема фольклору.

Через фольклор здійснюється глибоке засвоєння особистістю значної частини історико-культурних традицій і надбань рідного народу. Фольклор орієнтує людину на засвоєння загальних життєвих цінностей, створює бар'єр для негативних впливів як вербального, так і невербального характеру. Фольклорні жанри є регуляторами суспільної свідомості, оскільки виступають соціальною цінністю, відображаючи норми, ідеали, оцінки про прекрасне, належне, справедливе, та сприяють їх формуванню [130, с. 182–183].

Виховання молоді ускладнюється тим, що дедалі більше зростає кількість молодих людей, які, навіть знаючи українську мову та національні звичаї, обирають при цьому інші культурні та цивілізаційні орієнтації. Ця обставина становить значну загрозу для формування єдиної політичної нації, засновану на спільності соціокультурних чинників [49, с. 32–34].

Як зазначають Н. Копач, Т. Лазаренко, О. Панасюк та ряд інших науковців, проблема формування національної свідомості молоді набула сьогодні особливої актуальності. Від рівня сформованості цього базового утворення залежить не лише глибина й стійкість поглядів, переконань і патріотичних почуттів, а й громадянська позиція, соціальна активність особистості, усвідомлення нею місця та ролі у політичному, соціальному й культурному житті своєї держави [99; 107; 142].

6. Формування системи благодійництва і меценатства.

Необхідно враховувати, що провідним мотивом у діях і вчинках благодійників виступає любов до Вітчизни і рідної землі, прагнення знати свою історію та примножувати її добрими справами, глибоко гуманістичні почуття і готовність до жертвності в ім'я людського блага.

Отже, у своєму базовому підґрунті меценатство і спонсорство мають соціально-регулятивний гуманізуючий характер, пов'язаний із громадянською турботою про майбутнє.

Меценатство є соціально-культурним явищем, яке викликане не тільки економічними надприбутками, але й важливими соціально-культурними потребами епохи, особливо у часи національних та інших культурних зрушень, коли меценат стає всебічним культурним діячем. У такі часи меценатство набуває своєї національно-культурної самовизначеності і самобутності, маніфестуючи рівень розвитку культури даного суспільства [193, с. 64–65].

У зв'язку з цим слід зазначити, що джерелом фінансування діяльності регіональних земляцтв є благодійні внески.

Крім того, усі соціальні та культурні проекти земляцтв реалізуються за рахунок благодійних коштів членів цих організацій.

Благодійність та меценатство являються показовою демонстрацією глибокого усвідомлення своєї належності до своєї держави, відповідальності за збереження її самобутності, культурних цінностей, здатності відстоювати суспільно-державні цілі в складних ситуаціях.

Відомо, що на сучасному етапі для українських державних органів є проблематичним повне фінансування соціальної інфраструктури, закладів культури, творчих колективів і діячів культури та мистецтв. Але держава може створити правові та економічні умови для стимулювання недержавної матеріальної підтримки культури, залучення приватного капіталу, відродження традицій меценатства.

Крім того, за прикладом розвинених країн, бажано б запровадити спеціальні податкові пільги для тих, хто фінансово підтримує розвиток культури та мистецтва [209, с. 155].

7. Турбота про екологічний стан спільної території проживання.

Враховуючи, що важливим компонентом творення політичної культури громадянського суспільства в Україні є уявлення про територіальну спільність як об'єктивну історичну даність для населення держави, ґрунтом для формування цього компонента громадянської єдності може стати діяльність регіональних земляцьких організацій, спрямована на збереження екології спільної території проживання як умову біологічного самозбереження населення.

Бережливе ставлення до навколишнього середовища виявляється в особистій причетності й відповідальності членів регіональних земляцтв за збереження й примноження природних багатств, у виробленні вміння співіснувати з природою, в усвідомленні особливостей і основних екологічних проблем навколишнього середовища.

Зокрема, Волинське братство здійснило екологічне дослідження Волинських озер (Світязь, Пулемецьке та ін.). Члени Чернігівського

товариства посадили 10-гектарний сад у своїй області. Члени Одеського земляцтва заклали кілька садів фруктових дерев разом з вихованцями дитячих будинків Одеської області тощо.

8. Вдосконалення взаємовідносин між центром та регіонами характеризується, у першу чергу, спільною діяльністю земляцьких організацій у Києві та органів виконавчої влади і місцевого самоврядування відповідних областей щодо реалізації державних і регіональних програм соціально-економічного розвитку тієї чи іншої області, стабілізації економіки і життєвого рівня населення, збереження і відродження культури тощо.

Тут слід зауважити, що зміна виборчої системи в Україні значно ослабила позиції областей у Верховній Раді та центральних органах виконавчої влади. Цей фактор істотно вплинув на ефективність просування регіональних проектів та захист інтересів областей у центральних органах влади.

Зменшити негативні наслідки цих обставин регіонам України вдається за рахунок співпраці зі своїми земляцькими організаціями, що функціонують у місті Києві.

Найбільшої ефективності у лобюванні своїх інтересів досягли ті регіони, які створили свої представництва у столиці.

Так, протягом кількох років діють офіційні представництва Сумської (з 2001-го року), Луганської (з 2002-го року), Донецької (з 2003-го року), Харківської (з 2007-го року), Дніпропетровської (з 2008-го року) областей.

Основними завданнями Представництв є:

- залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в економічний розвиток областей;
- встановлення прямих контактів між організаціями бюджетної сфери, підприємницькими структурами Києва та регіонів;
- координація співробітництва в обміні досвідом та інформацією в таких сферах: розвиток міст, житлова політика, громадський транспорт,

молодіжна політика, соціальне забезпечення, управління комунальної власності та ін.;

– участь підприємств та організацій відповідних областей у зустрічах з іноземними делегаціями, зацікавленими у співробітництві з юридичними особами різних форм власності в регіонах, виставках і ярмарках, у міжнародних програмах технічної і фінансової допомоги Україні;

– популяризації історичного, культурного, наукового потенціалу областей, здобутків та досвіду кращих товаровиробників з використанням можливостей центральних засобів масової інформації;

– проведення у м. Києві представниками органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадських організацій областей України культурно-мистецьких заходів, у тому числі фестивалів, конференцій, зустрічей, днів культури, виставок тощо.

Як свідчить досвід роботи вищевказаних представництв регіонів у м. Києві, така модель співпраці значною мірою збалансовує державне управління в частині врахування регіональних інтересів. Адже земляцькі організації та створені на їх основі офіційні представництва у Києві, завдяки тісним зв'язкам зі своїми регіонами, володіють об'єктивною інформацією про ситуацію в регіонах, можуть узагальнювати всі пропозиції щодо регіонального розвитку і виносити їх на розгляд центральних органів.

Однак, на законодавчому рівні питання створення регіональних представництв у м. Києві поки що не врегульовано.

Як правило, нині діючі представництва створюються на основі рішень сесії обласної ради чи шляхом включення до Програми регіонального розвитку області, але цей механізм має ряд суперечностей.

Співпраця Ради земляцтв Автономної республіки Крим та областей України з Управлінням регіонального розвитку Кабінету Міністрів України дозволила у 2004 році напрацювати Проект «Розпорядження КМУ

про створення представництв областей України у місті Києві», однак, з ряду причин, практичного втілення він не знайшов.

9. Розвиток та консолідація регіональних еліт. Коли ми говоримо про особливості впливу досліджуваних земляцьких організацій на характер розвитку регіональних еліт то, перш за все, маємо на увазі діяльність членів земляцтв:

а) представників великого бізнесу та капіталу, вихідців з певних областей України, які проживають у столиці, але тісно пов'язані з місцем народження через власний бізнес.

Це найбільш активна частина регіональної еліти, бо саме її представники є реальними виробниками валового національного продукту, до того ж саме вони сплачують податки.

Ця категорія громадян ініціює основні економічні зрушення в регіоні, фінансово підтримує його соціальну інфраструктуру та розвиток культури, забезпечує втілення на місцях соціокультурних проектів земляцьких організацій;

б) політичні діячі центрально-регіонального масштабу, тобто ті, хто працюють і в регіоні, і в Києві. Здебільшого це – депутати Верховної Ради України, вихідці з регіону, обрані за партійними списками та лідери деяких партій, що не втратили зв'язків зі своїм регіоном. Ці лідери спілкуються та співпрацюють з центральним керівництвом, активно відстоюють у центрі регіональні інтереси.

Зазначимо, що відхід від мажоритарної та змішаної системи виборів практично позбавив регіональні еліти можливості гідно представляти інтереси свого регіону в парламенті. Тож у цьому випадку лобювання інтересів своєї області через членів земляцьких організацій у владних структурах набуває виняткової актуальності.

Розглядаючи цю особливість, слід врахувати думку дослідників Т. Татаренко та Л. Харченко про те, що регіональна еліта, з одного боку, є втіленням оточуючого середовища, носієм певних, спільних для

представників даного регіону цінностей, норм, правил моралі, традицій, а з іншого боку, на неї покладена відповідальність за вдосконалення і поширення громадянської культури у соціальний простір [198; 207].

З огляду на це, залучення представників регіональної еліти до діяльності земляцьких організацій, їх участь у формуванні єдиної політичної нації, свідчать про те, що саме регіональні особливості могли б визначати загальну модель української громадянської культури. В умовах нестачі консолідуючих елементів в українському політичному просторі та наявності не співпадаючого геополітичного тяжіння окремих регіонів України, «регіональна бахрома» громадянської культури могла б стати важливим елементом у формуванні толерантності як на рівні політичної еліти, так і на рівні громадян.

Характерно, що розглянута нами специфіка впливу земляцьких організацій на формування громадянської культури в Україні останнім часом доповнюється стійкими тенденціями до посилення індивідуальної ініціативи громадян, розширення механізмів громадської участі, стимулювання консолідаційних процесів в українському суспільстві, формування толерантності у міжконфесійних відносинах та розвитку соціального партнерства.

Розкриємо більш детально сутність кожної з перерахованих тенденцій.

1. Посилення індивідуальної ініціативи громадян, що проявляється у зростанні кількості членів регіональних земляцтв.

Ці організації стали сьогодні помітним явищем у суспільстві. Позитивним є збільшення кількості їх членів, що свідчить про посилення індивідуальної ініціативи.

Тут слід мати на увазі, що участь кожної особистості в громадському житті є унікальною за мотивами, потребами в реалізації інтересів. Говорячи про загальні закономірності формування політичної культури

громадянського суспільства, слід віднести до них також і особистісний фактор [27, с. 89].

Основна кількість регіональних земляцьких організацій зареєстрована у місті Києві в кінці 90-х років ХХ століття, що зумовлено, як ми вже зазначали, активізацією громадської ініціативи на початку незалежності України (див. таблицю 2.1). На 1997-1999 роки припадає найвища активність створення земляцьких організацій. У 2004-му році було зареєстровано останнє з сьогодні діючих обласних земляцтв – Одеське.

Таблиця 2.1

**Динаміка зростання чисельності
регіональних земляцьких організацій в Україні**

Показник	Роки							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2004
Кількість земляцтв	2	3	11	13	19	21	24	26

В останні роки спостерігається динаміка росту чисельності земляцьких організацій (додаток Б). Так, чисельність двох земляцтв – Івано-Франківського і Чернігівського переважає за тисячу чоловік. Чисельність лише трьох земляцтв – Київського, Одеського і «Слобожанщини» налічує до трьохсот членів. Це не є показником кількості вихідців з цих регіонів, які в даний час проживають у столиці, скоріше, це результат відсутності системної роботи в самих земляцьких організаціях по залученню нових членів. Кількість членів більшості земляцтв знаходиться у межах 350-1000 чол., і цей показник має стійку тенденцію до зростання.

2. Розширення механізмів громадської участі.

Досвід розвинутих демократій та вимоги часу переконують, що громадська участь – це необхідний, корисний та вкрай важливий механізм

позитивного впливу громадськості на діяльність державної влади в інтересах громадян [206, с. 9].

Останнім часом спостерігається загальна тенденція до розширення регіональними земляцькими організаціями механізмів громадської участі:

а) використання механізму звернення громадян, що дає можливість у певній мірі впливати на діяльність органів публічної влади, відстоювати свої права та інтереси. Земляцькі організації направляють колективні звернення до органів державної влади з приводу клопотань про нагородження членів земляцтва державними відзнаками, отримання дозволу на встановлення меморіальних дошок видатним землякам, підтримки мистецьких колективів, виділення державних субсидій і дотацій малозабезпеченим верствам населення, роз'яснення окремих положень законодавчо-нормативних актів тощо;

б) участь у роботі громадських рад. Так, представник від Ради земляцтв автономної республіки Крим та областей України бере участь у роботі Громадської Ради при Кабінеті Міністрів України. Хоча цього представництва вкрай недостатньо для врахування інтересів земляцьких спільнот, однак, сам факт цієї участі свідчить про поживавлення ініціативи регіональних земляцтв у використанні цього механізму;

в) проведення «круглих столів», прес-конференцій, семінарів, що лишається головним різновидом участі земляцьких організацій у публічній політиці.

Наприклад, вперше у широкому колі відомих науковців, митців, політиків, видавців відбулося обговорення діяльності регіональних земляцтв щодо утвердження української мови в усіх сферах життя сучасного суспільства під час круглого столу «Земляцький рух і розвиток української мови в суспільному житті. Сучасність і перспективи» 30 жовтня 2007 року. Учасники круглого столу висловили ряд ініціатив, реалізація яких сприятиме розвитку державної мови: звернутися до Верховної Ради України про необхідність термінового прийняття Закону

про українську мову як державну та врегулювання законодавства про меценатство; за ініціативи громадськості створити Комітет захисту української мови, який би вів мовну політику в державі; створити мовну службу при Київській міській державній адміністрації тощо.

Досвід діяльності регіональних земляцтв, основні тенденції та перспективи їх розвитку керівники земляцьких організацій, науковці, інші відомі державні та громадські діячі обговорили 16 вересня 2008 року під час круглого столу «Актуальні проблеми земляцького руху в умовах формування громадянського суспільства в Україні (історія, досвід, теорія, перспективи розвитку)».

3. Стимулювання консолідаційних процесів в українському суспільстві.

Як форма громадської взаємодії, консолідація веде до об'єднання зацікавлених груп для досягнення спільних цілей, є основою консенсусу і характеризує стан відносин у суспільстві та рівень розвитку громадянської культури.

Процес консолідації регіональних земляцтв можна визначити через дію таких чинників, як консолідація земляцької еліти навколо своїх земляцьких організацій; підвищення соціальної активності лідерів земляцьких товариств, соціальної самовизначеності цих організацій стосовно громадянського суспільства (здатність відображати його інтереси загалом та інтереси окремих суспільних груп); залучення до участі в роботі земляцьких організацій широкого соціального спектру суспільства, незалежно від рівня доходів, освіти, віку, політичних переконань; підвищення ефективності впливу на процеси прийняття рішень у державі; спроможність до співпраці з іншими громадськими організаціями.

Умовами успішності процесу консолідації земляцтв є взаємна толерантність земляцьких еліт, підвищення рівня громадянської культури, кроки назустріч до реалізації об'єднавчих принципів.

У консолідації сучасного українського суспільства значну роль відіграє «Рада земляцтв автономної республіки Крим та областей України» – добровільне об'єднання регіональних земляцьких організацій, що діє з 2000-го року. Об'єднання набуває ознак формалізації, діє на основі узгоджених правил, які викладені у «Положенні про Раду регіональних земляцьких організацій України».

Так, суспільного значення набули поїздки делегації представників регіональних земляцтв у кожену область, зустрічі з місцевою владою і громадськістю.

З 2008 року за підтримки Президента і Прем'єр-Міністра України започатковано відзначення у Києві Дня регіональних земляцтв, під час якого проводяться виставки, що інформують про діяльність земляцьких організацій, а також економічний стан, туристичні можливості, культурну спадщину областей України.

Значною мірою позитивний вплив на консолідаційні процеси має співпраця регіональних земляцтв з діаспорою. Враховуючи, що тринадцять земляцтв мають статус міжнародних організацій, вони поширюють свою діяльність на територію інших країн.

Найбільш активно спостерігається співпраця з українцями, що проживають у Росії. Кілька регіональних земляцтв (Полтавське, Херсонське, Одеське) мають свої представництва у місті Москві.

Херсонське земляцтво здійснює спільні культурні проекти з вихідцями з Херсонської області, що проживають у Німеччині, Канаді, Сполучених Штатах Америки.

Рівненське земляцтво Києва співпрацює із земляками, які у даний час проживають у Канаді.

Львівське товариство залучає до земляцьких проектів вихідців зі своєї області, що проживають у Польщі, Італії, Іспанії.

Відбувається обмін мистецькими делегаціями, спільне дослідження невідомих історичних подій, що відбувалися на території України.

4. Формування толерантності в міжконфесійних відносинах. Як відомо, культура міжконфесійних відносин великою мірою залежить від структур, які впливають на суспільну свідомість, у тому числі від соціокультурних організацій.

Так, значного громадського значення в українському суспільстві набули зустрічі керівників регіональних земляцьких організацій з Предстоятелем Української Православної Церкви Київського Патріархату, Патріархом Київським та всієї Русі-України Філаретом, з Предстоятелем Української Православної Церкви Московського Патріархату, Митрополитом Київським і всієї України Володимиром (Сабоданом), з Предстоятелем Української Греко-Католицької Церкви Кардиналом Любомиром Гузаром.

Під час усіх трьох зустрічей підкреслювалась роль Церкви і патріотичних громадських об'єднань у становленні громадянської культури в Україні, вихованні членів суспільства, особливо молоді, на принципах християнської моралі, патріотизму й усвідомленої любові до Батьківщини. Сторони уклали спільні меморандуми, в яких задекларували свою підтримку державотворчим процесам, що здійснюються усіма гілками влади, зусиллям, спрямованим на консолідацію і розвиток українського суспільства, етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин.

5. Розвиток соціального партнерства, що полягає у налагодженні конструктивної взаємодії між трьома силами, які діють на загальній арені, – державними структурами, комерційними підприємствами та земляцькими організаціями.

З урахуванням різних місій регіональних земляцтв, влади і бізнесу та на підставі діяльного підходу соціальне партнерство можна визначити як умову ефективної соціальної та культурної діяльності за рахунок взаємодоповнюваності у способах дій і ресурсах цих трьох сторін, які, хоча

й мають різні місії, але діють на спільній території, визначають свободу вибору, унікальність, впливовість один одного.

Дослідники стверджують, що джерелом соціального партнерства є певні моральні якості особистості – людяність, порядність, обов'язок перед собою і суспільством, спрямованість на пошук консенсусу тощо [125, с. 235].

Для реалізації соціальної діяльності за умов партнерства суб'єкти узгоджують мету. Як правило, поставлена мета є недосяжною для кожного окремо, або досяжна лише частково, з великими витратами ресурсів. Саме розуміння того, що досягнути потрібного можна спільними зусиллями, сприяє започаткуванню та підтримці спільної діяльності [125, с. 233].

Важливу роль при цьому відіграє чіткий розподіл дій і операцій між учасниками, кероване їх виконання. При розподілі дій та операцій вбачається корисним використати визначені О. Безпалько сильні та слабкі сторони влади, бізнесу, громадських об'єднань:

1. Сильні стони різних секторів:

1) у влади – стабільність; система соціокультурних інституцій; наявність ресурсів; кваліфіковані кадри;

2) у бізнесу – наявність ресурсів і висока ефективність їх використання; здатність швидко реагувати на зміни; орієнтація на результати; високий професіоналізм;

3) у громадських організацій – довіра пересічних членів громади; генерація соціокультурних ініціатив; згуртованість людей, які прагнуть змін; надання послуг відповідно до пріоритетних потреб клієнтів.

2. Слабкі сторони різних секторів:

1) у влади – нездатність швидко реагувати на зміни; бюрократія та корупція; неефективне використання ресурсів;

2) у бізнесу – упереджене ставлення членів громади; відсутність прямої зацікавленості працювати на соціальні та культурні проблеми громади;

3) у громадських організацій – брак матеріальних і фінансових ресурсів; недостатня професійність в окремих питаннях [30, с. 81].

Для досягнення успіху в соціальному партнерстві, до роботи в громаді необхідно залучати людей та організації на багатьох рівнях. Одним із способів подання цих рівнів є модель, яку можна зобразити у вигляді п'яти складових:

1. Пересічні громадяни, які взяли на себе обов'язок працювати разом над поліпшенням стану своєї громади.

2. Волонтери – члени об'єднання або фахівці, які добровільно беруть активну участь у вирішенні проблем громади.

3. Люди та організації, які працюють безпосередньо з першою і другою складовими, щоб стимулювати і підтримувати процеси розвитку громади (соціальні працівники, працівники культури, місцеві чи обласні органи виконавчої влади, а також регіональні недержавні організації, роль яких полягає у навчанні ініціативних груп і пересічних громадян першої складової, а також громадських організацій шляхом надання підтримки, інформації й технічної допомоги).

4. Регіональні та загальнодержавні владні та економічні структури, що створюють середовище для процесів розвитку громади через законодавство, визначення політичного курсу та бюрократичні процеси.

5. Міжнародні сили та зовнішні умови, що впливають на розвиток суспільства (наприклад, тенденції до формування глобальної економіки, до приватизації та структурних змін, а також вплив культури та цінностей міжнародних агенцій-донорів) [39, с. 23].

Слід зауважити, що роль держави у посиленні соціального партнерства в умовах громадянського суспільства, що тільки формується, лишається провідною. Вона повинна забезпечити умови, при яких державна влада спільно з іншими суб'єктами громадянського суспільства напрацьовує стратегію і пріоритети соціокультурної політики, організовує їх практичну реалізацію за участю соціальних партнерів і за

встановленими правилами. Проте, громадські організації повинні усвідомлювати, що соціальне партнерство передбачає професійність, самостійність і високий ступінь відповідальності за якість вирішення проблем і повноту виконання взятих на себе зобов'язань. Відповідність цим принципам повинно бути предметом оцінки і контролю у процесі їх взаємодії з державними структурами [216, с. 144–145].

Як приклад вдалого соціального партнерства наведемо Всеукраїнський мистецький тур «Духовні скарби Полтавщини», який пройшов у п'ятнадцяти областях і став результатом співпраці п'ятнадцяти регіональних земляцьких організацій, полтавських бізнес-структур та органів виконавчої влади і місцевого самоврядування п'ятнадцяти областей України. Біля десяти тисяч глядачів побували на цих заходах, тур висвітлили біля ста засобів масової інформації.

Другим прикладом є поєднання зусиль, організаційних та фінансових можливостей Волинського братства, представників бізнесу та органів влади Волинської області у створенні на території міста Луцька Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки.

Наступний приклад – проведення Всеукраїнського відкритого конкурсу акторської майстерності імені Миколи Яковченка спільно Міністерством культури і туризму України, Чернігівським земляцтвом та бізнесменами – вихідцями з Чернігівщини, що в даний час проживають у місті Москві.

Однак, незважаючи на перераховані тенденції, на нашу думку, потенціал регіональних земляцтв у формуванні політичної культури громадянського суспільства реалізується не в повній мірі. Це обумовлено кількома факторами:

- 1) земляцькі організації можуть ефективно розвиватися, коли в суспільстві сформовано попит на їхню діяльність. На сьогодні більшість населення не знає про їхнє існування, крім того, у суспільній свідомості на

побутовому рівні збереглося спрощене розуміння діяльності громадських організацій, які, наче б то, займаються другорядними справами. Неістотно відрізняються від цього й уявлення про земляцтва апарату місцевих органів влади, редакційних колективів засобів масової інформації. Тому земляцтвам необхідно запровадити більш ефективний механізм розповсюдження інформації про свою діяльність;

2) проблеми з фінансування громадських організацій. Існує ціла низка чинників, що негативно впливають на пошук земляцтвами джерел фінансування. Для іноземних донорів діяльність регіональних земляцтв щодо зміцнення української національної культури та традицій є поки що нецікавою. А вітчизняним благодійникам стає на заваді недосконале податкове законодавство, яке не заохочує бізнесменів до філантропії. Крім того, для отримання державних коштів громадськими організаціями не запроваджено прозорих механізмів;

3) недостатня розвиненість горизонтальних зв'язків між регіональними земляцтвами та іншими організаціями третього сектору (обмін інформацією, проведення спільних заходів), слабкість неконсолідованих зусиль;

4) маловпливовість – реальну змогу впливати на рішення Уряду та місцевих органів влади має лише обмежене коло земляцьких організацій;

5) брак професіоналів високої кваліфікації. Зараз немає достатньої кількості спеціалістів, які можуть залучатися земляцтвами до співпраці на громадських засадах, а послуги необхідних фахівців потребують високого рівня оплати (наприклад, маркетологів, дизайнерів тощо);

6) недостатня увага до земляцьких організацій з боку держави. Державні структури частіше сприймають їх як небажаного прохача, а не як рівноправного партнера, не виявляють бажання до співпраці взагалі або, в кращому разі, відводять цим організаціям роль другорядного партнера;

7) теоретична нерозробленість проблематики, пов'язаної з участю громадськості у діяльності регіональних земляцтв та суспільної ролі цих організацій.

Результати нашого дослідження засвідчили, що подоланню цих перешкод на шляху до повноцінного включення регіональних земляцьких організацій у систему третього сектору громадянського суспільства та посилення їх ролі у формуванні громадянської культури сприяло б здійснення деяких заходів та конкретних дій з боку:

1. Верховної Ради України:

– прийняття закону «Про громадські організації» з урахуванням усіх пропозицій від громадськості щодо усунення вад чинного Закону «Про об'єднання громадян» (див. 123 с. дисертації);

– внесення поправок до Податкового кодексу і Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», встановлення альтернативної податкової бази для безповоротної допомоги донорів-юридичних осіб у розмірі 0,2-0,3% їх валових доходів або їх витрат на оплату праці.

2. Кабінету Міністрів України:

– прийняття «Постанови про створення представництв областей України у м. Києві», які, крім представницьких, можуть виконувати функції культурних центрів, та врегулювання відповідних механізмів фінансування представництв;

– створення постійно діючої мережі інформаційно-консультаційних центрів для менеджерів громадських організацій з питань менеджменту і маркетингу, PR-технологій, управління колективом, ефективної соціальної політики, методів і форм організації соціального партнерства, особливостей бухгалтерського обліку неприбуткових організацій тощо.

3. Київської міської ради та адміністрації:

– сприяння створенню Центру земляцьких об'єднань та представництв областей України, Автономної Республіки Крим, зокрема, виділення приміщення для центрального офісу;

- залучення регіональних земляцьких організацій до підготовки та реалізації поточних і довгострокових програм співпраці столичної влади з регіонами;

- сприяння розповсюдженню інформаційних матеріалів, висвітленню у комунальних ЗМІ діяльності регіональних земляцтв шляхом встановлення графіку виступу земляцьких лідерів на телебаченні, започаткування спеціальних рубрик у газетах «Хрещатик» та «Вечірній Київ».

4. Органів виконавчої влади та місцевого самоврядування областей України:

- створення своїх представництв у м. Києві на основі земляцьких організацій, вирішення питання фінансування їх поточних витрат;

- запровадження систематичного висвітлення у місцевих ЗМІ діяльності земляцтв своїх областей у м. Києві;

- визначення у структурі районних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування посадових осіб, відповідальних за забезпечення координації діяльності із регіональними земляцтвами у м. Києві та спільна розробка системи залучення громадян до діяльності у земляцтвах.

5. Ради земляцтв Автономної республіки Крим та областей України:

- формалізація об'єднання та створення «Асоціації регіональних земляцьких організацій України»;

- розробка комплексної програми діяльності на 3 роки, яка стосується партнерських відносин з органами влади, місцевого самоврядування, представниками бізнесу, громадського сектору та ЗМІ;

- звернення з проханням включити представників від Ради земляцтв до складу Громадських рад (чи Громадських колегій) до органів влади: Міністерства культури та туризму, Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки, Міністерства юстиції, Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства регіонального розвитку та

будівництва, Державного комітету інформатизації України, Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва, Київської міської державної адміністрації;

- систематизація роботи зі ЗМІ шляхом створення відповідної робочої групи, яка забезпечить постійне поширення інформації про діяльність цього об'єднання та окремих організацій, підготує та забезпечить видання довідника узагальненого досвіду регіональних земляцтв;

- проведення всеукраїнських проєктів, конкурсів, опитувань громадської думки тощо, з більш повним використанням розгалуженої системи зв'язків регіональних земляцтв зі «своїми» областями;

- проведення «круглих столів» з актуальних питань формування громадянської культури в Україні за участю інших громадських організацій, широкого залучення фахівців з різних галузей, які є членами земляцтв, з подальшим впровадженням напрацьованих висновків та пропозицій у своїй діяльності та донесення їх до органів влади;

- запровадження системи обміну досвідом між регіональними земляцтвами та іншими соціокультурними організаціями стосовно менеджменту, фінансування проєктів, залучення нових членів, видання власних ЗМІ, використання Інтернет-технологій у поширенні інформації про діяльність земляцтв тощо;

6. Регіональних земляцьких організацій:

- удосконалення співпраці з донорами та дружніми бізнес-структурами на принципах взаємної відповідальності, взаємовигідної співпраці, з урахуванням мотивів та взаємних очікувань партнерів у справах, де перетинаються громадські і приватні інтереси;

- оптимізація менеджменту та організаційної структури земляцьких організацій шляхом розподілу функціональних обов'язків у відповідності з особистісним потенціалом та особливостями учасників, делегування відповідальності членам земляцтва (наприклад, створення у складі

Правління комітетів з фінансування діяльності земляцтва, з впровадження соціально-культурних проєктів, по зв'язках з громадськістю та ЗМІ тощо);

– налагодження співпраці з іншими громадськими організаціями шляхом розширення форм комунікації та партнерства, участь у роботі Всеукраїнського форуму організацій громадянського суспільства, Коаліції громадських організацій, Громадській асамблеї України тощо.

Отже, ми визначили, специфіку впливу регіональних земляцьких організацій на формування громадянської культури в Україні та сформулювали ряд ініціатив, практична реалізація яких матиме суттєвий позитивний вплив на подальшу діяльність регіональних земляцтв та виконання ними основних функцій.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Таким чином, у другому розділі ми довели належність регіональних земляцьких організацій до соціокультурних спільнот та визначили їх роль у формуванні політичної культури громадянського суспільства. Створення і діяльність регіональних земляцтв пов'язано з розвитком різноманітних форм громадської самодіяльності, захищеної від прямого втручання і регламентації з боку органів державної влади.

Порівняльний аналіз утворення, функціонування та інституалізації діаспорних спільнот і регіональних земляцтв дав можливість виявити у земляцтв деякі ознаки етнічних спільнот, однак віднесення їх саме до цього типу потребує додаткових уточнень і досліджень.

Вагоме значення соціокультурних організацій у розвитку суспільства обумовлена, перш за все, їх основним напрямком діяльності – соціокультурною сферою. Поряд з мовно-освітньою і культурно-інформаційною складовою діяльності, вони забезпечують етнокультурний

діалог та формують атмосферу міжетнічної толерантності, що, в свою чергу, є важливою складовою зміцнення громадянської культури.

Досліджувані земляцтва відповідають усім критеріям організацій «третього сектору», тому, крім соціокультурних функцій, вони виконують роль інститутів громадянського суспільства.

Соціокультурні організації, у тому числі регіональні земляцтва, функціонують відповідно до своїх Статутів і користуються правами юридичних осіб. Проте, значною мірою їх діяльність гальмується через непрозорість та неузгодженість законодавства у даній сфері. У подальшому також потребує оптимізації організаційна та функціональна структура земляцьких організацій, оскільки ефективність їх управління залежить від врахування особливостей у досягненні цілей, підзвітності, альтруїстичних і філантропічних мотиваційних чинників членів цих організацій.

Специфіка впливу регіональних земляцтв на формування політичної культури громадянського суспільства полягає у тому, що в основу розвитку компонентів громадянської культури покладено консолідацію земляцьких спільнот навколо національних цінностей, сприяння соціальному, економічному, культурному розвитку та збереження традицій регіонів України. Незважаючи на стійкі позитивні тенденції у діяльності регіональних земляцтв, найбільш знакові події в третьому секторі поки що відбуваються при низькій ініціативності цих організацій.

ВИСНОВКИ

У «Висновках» містяться результати теоретичного і практичного характеру. Автором поставлені і вирішені проблеми дослідження сутності регіональних земляцтв як різновиду соціокультурних організацій та складової «третього сектору» громадянського суспільства, діяльність яких впливає на формування громадянської культури в Україні.

1. Обґрунтовано, що громадянська культура визначається правовими і моральними чинниками політичної діяльності конкретно-історичного суспільства. Вона включає базові переконання, установки, орієнтації, символи, звернені на політичну систему, передбачає знання й визнання громадянами суспільних норм і законів та готовність їх дотримуватися, усвідомлення власних прав і здатність ставати на їх захист. Особливості запропонованої моделі демократичної політичної культури сучасної України визначені співіснуванням українських національних цінностей з російськими та радянськими, що комбінуються з ліберальними, соціал-демократичними та іншими європейськими орієнтаціями, стійкою преференцією «територіально-географічної орієнтації» в уявленнях громадян про Батьківщину.

2. Доведено, що у політико-культурологічному аспекті становлення громадянського суспільства в Україні, його функціональні та структурні особливості зумовлені впливом Західної і Східної цивілізаційних культурних моделей. Зважаючи на неоднорідність суспільства, в Україні найбільш доцільним вважається перехід до демократії на основі політично-культурної консолідації. Дослідження показали, що взаємодія громадянського суспільства та громадянської культури здійснюється завдяки спроможності громадян впливати на політичні процеси, їх схильність і готовність до розуміння, підтримки та впровадження ідей, цінностей, відповідної політичної поведінки.

3. На основі морфологічного і функціонального аналізу громадянської культури відтворено загальний механізм і головна тенденція її

самоорганізації, як результату двох протилежних тенденцій поведінки її складових – непередбачуваності і взаємозалежності. Громадянська культура розглядається як складний, відособлений феномен, що має свій склад і структуру, виконує певні функції. Показано її системний характер і велику складність, постійний обмін структуроутворюючими елементами з державою. Обґрунтовано висновок про важливість і перспективність громадянської культури сучасної України, як сфери наукових інтересів, через невисвітленість багатьох питань, геополітичні впливи, актуальність завдань розвитку соціуму.

4. Доведено, що земляцтва, разом з іншими соціокультурними організаціями, сприяють нарощенню соціального капіталу. До найважливіших їх функцій відносять опозиційну, регулятивну, трансформативну, а також соціалізацію, захист інтересів членів земляцьких спільнот, формування громадянської культури. Аргументовано, що потреба суспільства в адаптаційній та захисній ролі земляцтв зумовлена умовами на кордоні двох соціальних середовищ з різним рівнем модернізації, коли люди традиційної культури, які потрапляють у велике місто, намагаються відтворити елементи звичного способу життя, і тяжіють до земляцьких спільнот. Характер діяльності регіональних земляцтв значною мірою обумовлений територіальною ознакою їх формування. Порівняльний аналіз умов і механізмів утворення, функціонування та інституалізації діаспорних спільнот і регіональних земляцьких організацій дав можливість виявити у земляцтв деякі ознаки етнічних спільнот, однак, віднесення земляцтв до останніх потребує додаткового вивчення.

5. Дослідження підтвердили недостатність законодавчо-нормативних документів, які б фіксували місце і роль регіональних земляцьких організацій у громадянському суспільстві. Аргументована подальша потреба оптимізації організаційної і функціональної структури земляцтв, оскільки ефективність їх діяльності залежить від врахування особливостей

у досягненні цілей та визначенні прямого впливу від здійсненої діяльності, наявності об'єднань за ознакою «інтересу», альтруїстичних і філантропічних мотиваційних чинників членів організацій та спільних цінностях людей, які беруть участь у роботі організації.

6. Обґрунтовано, що формування регіональними земляцтвами громадянської культури носить консолідаційний характер для українського суспільства, сприяє розвитку об'єднувачих процесів у ньому та становленню української політичної нації. Аналіз тенденцій засвідчив, що діяльності земляцьких організацій у механізмі розвитку громадянського суспільства поки що не достає системності, і ця проблематика потребує подальших досліджень. Визначені актуальні проблеми земляцтв, які полягають у неврегульованості механізмів фінансування, недостатності горизонтальних зв'язків та несформованому попиті на їх діяльність у сучасному українському суспільстві.

За підсумками дослідження обґрунтовано ряд практичних пропозицій, втілення яких сприятиме подоланню перешкод на шляху до повноцінного включення регіональних земляцьких організацій у систему третього сектору громадянського суспільства та посиленню їх ролі у формуванні громадянської культури. Зокрема, вносяться пропозиції щодо:

- прийняття закону «Про громадські організації» з урахуванням усіх пропозицій від громадськості та внесення відповідних поправок до Податкового кодексу і Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» на предмет спрощення процедур надання благодійної допомоги;

- прийняття «Постанови Кабінету Міністрів України про Представництва областей України у м. Києві» та створення постійно діючої мережі інформаційно-консультаційних центрів для менеджерів громадських організацій;

- визначення у структурі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування м. Києва і регіонів України посадових осіб,

відповідальних за координацію співпраці з регіональними земляцтвами та спільна розробка системи залучення громадян до участі у їх діяльності;

– створення «Асоціації регіональних земляцьких організацій України» та розробка комплексної програми на 3 роки щодо партнерських відносин з органами влади, місцевого самоврядування, представниками економічного і громадського секторів та ЗМІ; проведення всеукраїнських проектів, конкурсів, круглих столів, інших громадських заходів з більш повним використанням розгалуженої системи зв'язків регіональних земляцтв зі «своїми» областями; запровадження системи обміну досвідом між регіональними земляцтвами та іншими соціокультурними організаціями;

– удосконалення співпраці з донорами та дружніми бізнес-структурами на принципах взаємної відповідальності, взаємовигідної співпраці; оптимізація менеджменту та організаційної структури земляцьких організацій шляхом розподілу функціональних обов'язків у відповідності з особистісним потенціалом та особливостями учасників; розширення форм комунікації та партнерства з іншими соціокультурними організаціями.

Вироблені практичні пропозиції спрямовані на системну державну політику сприяння розвитку громадянського суспільства завдяки процесу становлення регіональних земляцьких організацій, підвищенню їх впливовості та активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – С. 141 із змінами, внесеними згідно Закону України № 2222-IV // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 2. – С. 44.
2. Загальна декларація прав людини. Генеральна Асамблея ООН. Док.ООН/PES/217 А від 10.12.1948 р. Режим доступу до документу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Генеральна Асамблея ООН. Док.ООН/PES/2200 А (XII) від 16.12.1966р. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII від 19.10.1973 р. Режим доступу до документу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи. № ETS № 005 від 04.11.1950 р. Ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. Режим доступу до документу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.
5. Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» № 703/97-ВР від 09.12.1992 р. // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 14. – С. 56.
6. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» № 802-IV від 15.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 30. – С. 259.
7. Закон України «Про об'єднання громадян» № 2460-XII від 16.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 34. – С. 504.
8. Закон України «Про національні меншини в Україні» № 2495-XII від 25.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради . – 1992. – № 36. – С. 529.
9. Закон України «Про державну статистику в Україні» № 2614-XII від 17.09.1992 р. // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 43. – С. 608.

10. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» №334/94-ВР від 28.12.1994 р. // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 4. – С. 28.

11. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» № 755-IV від 15.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 31–32. – С. 263.

12. Декларація прав національностей України. Верховна Рада України, №1771–XII від 01.11.1991 р. // Право України. – 1992. – № 1. – С. 5–6.

13. Постанова Кабінету Міністрів України № 140 від 26.02.1993 р. «Про затвердження Положення про порядок легалізації об'єднань громадян». – Режим доступу до документу:

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=140-93-%EF>

14. Постанова Кабінету Міністрів України №1378 від 15.10.2004 р. «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». – Режим доступу до документу: <http://uazakon.com/document/fpart47/idx47833.htm>.

15. Постанова Кабінету Міністрів України № 14 (14-2008-п) від 16.01.2008 р. «Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків». – Режим доступу до документу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=104231107&cat_id=47292901.

16. Розпорядження Кабінету Міністрів України №1035-р від 21.11.2007 р. «Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства». – Режим доступу до документу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98211034&cat_id=98210732.

17. Розпорядження Президента України №252 / 2001 – рп від 21.09.2001 р. «Про заходи щодо підтримки діяльності національно-

культурних товариств». – Режим доступу до документу: <http://uazakon.com/document/spart24/inx24815.htm>.

18.Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: зб. наук. праць / відп. ред. Ю. Кононенко. – Черкаси: Видавництво Черкаського Національного університету ім. Б.Хмельницького, 2008. – 337 с.

19.Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис, 1992. – № 4. – С. 122–134.

20.Андреєва О. Теорія та практика формування української національної ідеї / О. Андреєва, О. Власюк; Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки, НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Кураса. – К.: Фоліант, 2008. – 299 с.

21.Андреєва Т. Громадянське суспільство: еволюція поняття, структура, шляхи становлення / Т. Андреєва, С. Дрожжина // Матеріали XIII Харківських міжнародних сквородинівських читань «Демократичні цінності громадянського суспільства і держава». – Харків: ТОВ «Прометей-Прес», 2005. – 328 с.

22.Андрущенко В. Гуманітарна політика України. Філософія політики: хрестоматія / В. Андрущенко. – К.: «Знання України», 2003. – 429 с.

23.Ануфрієв О. Етнокультура в системі національної культури / О. Ануфрієв. – К.: Київський державний інститут культури, 1995. – 53 с.

24.Афонін Е. Інституціональні особливості та технології сучасних політичних процесів: курс лекцій і метод. матеріалів до модуля навч. дисципліни / Е. Афонін. – К.: НАДУ, 2008. – 107 с.

25.Бабін Б. Громадські об'єднання в Україні: [навч.-метод. посіб. з курсу для курсантів, студ. та слухачів (за кредитно-модульною системою)] / Б. Бабін, О. Кудлай. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2008. – 34 с.

26.Балабін В. Міжнародні неурядові організації: навч. посіб. / В. Балабін; Військ. ін-т Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К.: Інфодрук, 2008. – 117 с.

27.Баришполец О. Культура участі в політичному процесі / О. Баришполец // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [«Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні»], (Київ, 26–27 лютого 1998 р.). – К., 1998. – С. 88–92 с.

28.Бибик В. Наша політична культура / В. Бибик // Політологічні читання. – 1992. – №1. – С. 11–37.

29.Бевзенко Л. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Бевзенко. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.

30.Безпалько О. Особливості підготовки та реалізації соціальних проектів у територіальній громаді / О. Безпалько// Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 2. – С. 75–82.

31.Бердяев Н. Царство Духа и Царство Кесаря. / Н. Бердяев. – М.: Республика, 1995. – 375 с.

32.Бесчастний В. Громадські об'єднання в Україні: навч. посіб. / [В. Бесчастний, О. Філонов, В. Субботін та ін.] – К.: Знання, 2007. – 415 с.

33.Беляев О. Вплив інституціональних факторів на економічну політику / О. Беляев, А. Бебело, М. Дмба. Режим доступу до статті: <http://library.if.ua/book/130/8573.html>.

34.Білик Б. Етнокультурологія: [навч. посіб.] / Б. Білик. – К.: ДАКККіМ, 2005. – 160 с.

35.Білоусов О. Інституалізація громадянської ініціативи в Україні: світовий досвід та національні особливості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. Білоусов. – Одеса, 2008. – 19 с.

36.Бляхман Б. Гражданское общество: теоретическая конструкция или практическая реальность? / Б. Бляхман // Вестник МГУ «Социология и политология» [сер. 18]. – 2005. – № 4. – С. 32–41.

37.Бойко М. Гуманістичний аспект формування національної культури України в умовах глобалізації (в контексті ідей Кирило-

Мєфодіївського товариства, Д. Донцова, М. Драгоманова) / М. Бойко. – Дніпропетровськ: ДДТУ, 2008. – 260 с.

38.Бойко Т. Етнонаціональний чинник становлення громадянського суспільства (соціально-філософський аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії»/ Т. Бойко. – Львів, 2008. – 18 с.

39.Боп Дж. Модель соціального партнерства / Дж. Боп // Матеріали семінару «Форми та методи соціальної роботи у громаді», 14-16 жовтня 2003 р., Київ / [укладач Дж. Боп]. – К.: ХДФ, 2003. – 33 с.

40.Бородін Є. Державна молодіжна політика в Україні: процес формування та розвитку (1991-2004 рр.): [монографія] / Є. Бородін. – Дніпропетровськ: Пороги, 2008. – 429 с.

41.Борщ Н. Все об учете и организации неприбыльных организаций / Н. Борщ, В. Кузнецов, М. Казанова. – 4-е изд., перераб. и доп. – Х.: Фактор, 2008. – 398 с.

42.Брегеда А. Основи політології: навч. посіб. / А. Брегеда. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К.: КНЕУ, 2000. – 312 с.

43.Бурдяк В. Політична культура, ідеологія, психологія: [навч. посіб.] / В. Бурдяк. – Чернівці. Рута, 2000. – 104 с.

44.Буцевицький В. Проблеми політичної культури в Україні в процесі державотворення / В. Буцевицький // Нова політика. – 1999. – № 1. – С. 41–52.

45.Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М., 1990.

46.Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций / Дж. Вико. – Москва-Київ, 1994.

47.Вільчинська І. Політологічні характеристики етнічної ідентичності / І. Вільчинська // Політологічний вісник. [вип. 9]. – К. – 2001. – С. 189–196.

48.Воронін В. Регуляторна політика для неурядових організацій: путівник / В. Воронін, Р. Куйбіда, Д. Ляпін. – К.: Інститут Конкурентного Суспільства, 2008. – 42 с.

49.Воронкова В. Формування національної ідентичності в умовах глобалізації / В. Воронкова // Збірник тез доповідей Шостої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених [«Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації»], (Тернопіль, 27-28 лютого 2009 р.) – Тернопіль: Екон. думка, 2009. – С. 32–34.

50.Всемирная энциклопедия: Философия / [ред. и сост. А. Грицианов]. – М.: АСТ, Мн.: Современный литератор, 2001. – 1312 с.

51.Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. – М., 1979. – 259 с.

52.Гавриленко І. Соціологія організацій: [навч. посіб.] / І. Гавриленко. – К.: АПВ, 2005. – 304 с.

53.Гавриленко І. Соціологія організацій : [навч. посіб.] / І. Гавриленко, В. Кузьменко, О. Скідін. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2007. – 402 с.

54.Галактіонова І. «Помаранчева революція» – що далі? Громадянське суспільство, відносини «громадянин – держава» в Україні – сценарії розвитку / І. Галактіонова // Кроки до громадянського суспільства. Постмайданове громадянське суспільство України: уроки для країни та світу: науковий альманах / [ред. В. Рубцов, А. Шестакова, В. Рябенко]. – К.: Українська Всесвітня Координаційна Рада, 2006. – С. 146–158.

55.Галкин А. Становление политической науки: от философии и политики к политическому моделированию / А. Галкин, Д. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – 576 с.

56.Гердер И. Идеи к философии истории человечества / И. Гердер; [перевод и примечания А. Михайлова]. – М.: Издательство «Наука», 1977. – 705 с. (Серия «Памятники исторической мысли»).

57.Гибсон Дж. Организации: Поведение. Структура. Процессы: [учеб. для вузов] / Дж. Гибсон, Дж. Иванцевич, Дж. Доннелли; [пер. с англ. М. Штернгарц] – 8-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 660 с.

58.Грива О. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / О. Грива. – К., 2008. – 32 с.

59.Грищенко З. Концепція політичної дієвості громадян і можливості її використання в Україні / З. Грищенко // Вісник ХНУ ім. В. Каразіна «Питання політології». – 2001. – № 518. – С. 40–45.

60.Горбачова О. Громадські організації в Україні другої половини 80-х – початку 90-х ХХ ст.: процес становлення та розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Горбачова. – К., 2008. – 16 с.

61.Громадські організації в Україні: нормат.-правове регулювання: зб. док. / [упоряд. О. Роїна]. – К: КНТ, 2007. – 143 с.

62.Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / [ред. С. Бобровник]. – К.: Логос, 1997. – 122 с.

63.Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 577 с.

64.Данилевский Н. Россия и Европа / Н. Данилевский. – М., 1991.

65.Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні / О. Дергачов // Політична думка. – 2000. – № 1. – С. 3–24.

66.Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії / [І. Кресіна, О. Скрипнюк, А. Коваленко та ін.]; Ін-т держави і права ім. В. Корецького. – К.: Логос, 2007. – 313 с.

67.Джамалов П. Общественно-культурные объединения как фактор гражданского общества (на примере Казахской региональной национально-культурной автономии Москвы) / П. Джамалов // Россия и

Казахстан: проблемы истории (XX- начало XXI века). М., 2006. – С. 397–418.

68.Дмитренко М. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період / М. Дмитренко. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова, 2006. – 191 с.

69.Добропас І. Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / І. Добропас. – Л.: Львівський Національний університет імені Івана Франка, 1999. – 384 с.

70.Доган М. Сравнительная политическая социология / М. Доган, Д. Пеласси. – М., 1994. – 272 с.

71.Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О. Донченко, Ю. Романенко: [монографія]. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

72.Дослідження соціологічної служби Центру Разумкова 20 квітня – 12 травня 2006 року. Режим доступу до док.:

www.ucseps.org/img/st_img/table/812/social_id.pdf.

73.Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм. – М.: Наука, 1991.

74.Енциклопедія етнокультурознавства. Ч.1. Кн.2 / [ред. Ю. Римаренко]. – К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2001. –

Ч.1: Особа, нація, культура, кн.2: Е – Н. – 2001. – 521 с.

75.Етнічний довідник: [у 3 ч.] / [ред. Л. Аза, Е. Афонін та ін]. – К.: Інститут етніч., регіон. та діаспорозн. студій, 1997. –

Ч.1: Поняття та терміни. – 1997. – 140 с.

76.Єрохін К. Актуально про неприбуткові організації / К. Єрохін. – К.: Книги для бізнесу, 2008. – 128 с.

77.Іова В. Формування громадянської культури особистості: [навч.-метод. посіб.] / В. Іова, Т. Люріна. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. – 172 с.

78.Зайцева К. Менеджмент в общественных организациях: учеб. пособ. / К. Зайцева, В. Дорофиев. – Донецк: ДонГАУ, 2003. – 192 с.

79.Здіорук С. Гуманітарна політика Української Держави в новітній період: [монографія] / С. Здіорук. – К. : НІСД, 2006. – 403 с.

80.Зеленько Г. Політична «матриця» громадянського суспільства: [досвід країн Вишеградської групи та України] / Г. Зеленько. – К.: Знання України, 2007. – 336 с.

81.Кавалеров А. Наука XX століття: методологія, трансформації, епістемологія / А. Кавалеров, О. Погорелова. – Одеса: Астропринт, 2008. – 135 с.

82.Калініченко М. Влада громадянського суспільства: [монографія] / М. Калініченко. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 175 с.

83.Камбур А. Зміна ціннісних пріоритетів у суспільстві перехідного типу в контексті соціальної адаптації особистості / А. Камбур. – Чернівці: Рута, 2009. – 207 с.

84.Карась А. Етика свободи і солідарності у громадянському суспільстві / А. Карась // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – № 21. – С. 110–139.

85.Карась А. Громадянське суспільство: національна культура / А. Карась // Гуманізм та утвердження громадянського суспільства в Україні: зб. наук. праць. [вип.32]. – Львів: Львівська обласна книжкова друкарня, 1995. – С. 43–51.

86.Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: [монографія] / А. Карась. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.

87.Карнаух А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні / А. Карнаух // «Персонал». – 2007. – № 9. – С. 11–23.

88.Карнаух А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства: автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / А. Карнаух. – К., 2006. – 20 с.

89. Кейзеров Н. Политическая и правовая культура: методологические проблемы / Н. Кейзеров. – М., 1993. – 14 с.

90. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Дж. Кін; [переклад з англ.] – Київ: «К.І.С.» / «АНОД», 2000. – 344 с.

91. Князева Е. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Князева, С. Курдюмов. – СПб.: Алетейя, 2002. – 414 с.

92. Коваленко В. Громадські організації в Україні: взаємодія між трьома секторами / В. Коваленко, О. Юлдашев. – К.: МАУП, 2007. – 219 с.

93. Кокарська О. Політична культура: теорія, проблеми, перспективи / О. Кокарська, В. Кокарський. – К.: ПАРАПАН, 2004. – 224 с.

94. Колодій А. Становлення громадянського суспільства в Україні / А. Колодій // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – № 22. – С. 21–53.

95. Консолидация демократии и осуществления демократических реформ: роль неправительственных организаций: Украина – Российская Федерация – Беларусь / [ред. А. Евгеньева]. – К.: Юстиниан, 2008. – 152 с.

96. Корені трави: Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку / упоряд.: І. Підлуська, Г. Усатенко, О. Боронь. – К.: Фонд «Європа ХХІ», 2003. – 288 с.

97. Корж С. Політична культура українського суспільства: типологія та зміст / С. Корж // Політологічний вісник: зб. наук. праць. [Вип. 19] – К.: ТОВ «ХХІ століття: діалог культур», 2005. – С. 158–166.

98. Короткий оксфордський політичний словник; пер. з англ. [ред.-упоряд. І. Маклін, А. Макмілан]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с.

99. Корпач Н. Формування громадянської позиції підлітків у молодіжних організаціях: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед.

наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Н. Корпач. – Тернопіль, 2008. – 20 с.

100. Кохан В. Синергетичний погляд на соціальні процеси як розширення горизонтів сучасної науки // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. / [відп. ред. В. Бакіров В. та ін.] – Х.: Видавничий центр Харківського Національного університету імені В. Н. Каразіна, 2007. – С. 62–63.

101. Кравченко Ю. Політична культура та політична свідомість як детермінанти розвитку демократично орієнтованої держави / Ю. Кравченко. – К.: НІСД, 2003. – 323 с.

102. Кравчук В. Місце і роль громадських організацій у громадянському суспільстві / В. Кравчук // Підприємництво, госп-во і право. – 2003. – № 9. – С. 102–104.

103. Кузічкіна К. Морально-етичне виховання особистості / К. Кузічкіна // Матеріали XXIV Міжнар. наук.-практ. конф. [«Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості»], (Донецьк, 28 листоп. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Донец. обл. держ. адмін., Держ. ун-т інф-ки і штучного інтелекту. – Донецьк: Наука і освіта, 2008. – С. 123–126.

104. Кузьмінський В. Управління неприбутковою організацією / В. Кузьмінський. – К.: Логос, 2006. – 167 с.

105. Культура и культурология: словарь / [сост. и ред. А. Кравченко]. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 928 с.

106. Куренной В. Земляк земляка видит издалека: Как приспособиться к миру «чужих» / В. Куренной // Политический журнал. – 2005. – № 29. – С. 64–68.

107. Лазоренко Т. Мораль і етика в минулому й сучасному суспільстві: [навч.-метод. посіб.] / Т. Лазоренко. – К.: Вадим Карпенко, 2008. – 60 с.

108. Лациба М. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: оцінка рішень. Перше півріччя 2008 р. / М. Лациба /

Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: Агентство «Україна», 2008. – 80 с.

109. Лациба М. Коли буде новий закон «Про громадські організації» // Громадянське суспільство. – 2009. – № 2. – С. 2–5.

110. Лациба М. Чому нам потрібен новий закон «Про громадські організації» / М. Лациба, О. Винников, М. Слюсаревський; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: Агентство «Україна», 2008. – 40 с.

111. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс / [перевод. з франц.] – М.: Ред. восточн. литературы изд. «Наука», 1983. – 535 с.

112. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – К.: Філадельфія, 1995. – 470 с.

113. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика / В. Лісовий. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1997. – 352 с.

114. Лісовий В. У багатоголосі політичних дискусій / В. Лісовий. – К.: Києво-Могилянська академія. – 2007. – 242 с.

115. Лобань Т. Особливості українського менталітету та його вплив на процес державного будівництва в Україні // Людина і політика. – 2004. – № 4. – С. 106–112.

116. Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: [монографія] / Л. Лойко. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 634 с.

117. Лукашевич М. Земляцтва як елемент структури громадянського суспільства в Україні: політичний дискурс / М. Лукашевич, М. Бурмака // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Вип. 10; Укр. акад. політ. наук, Ін-т політ. дослідж. ім. І. Кураса НАН України, Укр. центр політ. менедж. – К., 2007. – С. 370–379.

118. Любарська О. Основи соціалізації особистості: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О. Любарська. – Миколаїв: Іліон, 2008. – 211 с.

119. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли. – М., 1990. – 69 с.

120. Мадіссон В. Текст лекцій з курсу соціології «Соціальні організації, інститути і соціальне управління» / В. Мадіссон. – К.: Державна академія легкої промисловості України, 1996. – 16 с.

121. Мала енциклопедія етнодержавознавства / [ред.-упоряд. Ю. Римаренко] / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. Корецького. – К.: Довіра і Генеза, 1996. – 942 с.

122. Малий етнополітологічний словник [уклад. О. Антонюк, В. Волобуєв, М. Головатий]. – К.: МАУП, 2005. – 288 с.

123. Малиновський Б. Магія, наука и религія / Б. Малиновский / [перевод с англ.] – М.: Рефл-бук, 1999. – 304 с.

124. Матвійчук А. Громадські організації як чинник становлення громадянського суспільства: автореф. на здобуття наук. ступеня дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / А. Матвійчук. – К., 2008. – 20 с.

125. Менеджмент громадських організацій: вибрані питання теорії та практики / А. Жулавський, О. Дегтяренко, Є. Кірсанова та ін. – Донецьк: ТОВ «Цифр. типографія», 2007. – 261 с.

126. Мізерна Г. Основи функціонування громадських неприбуткових організацій: навч. посіб. / Г. Мізерна. – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – 171 с.

127. Мішина Н. Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи / Н. Мішина. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2008. – 238 с.

128. Мормуль О. Сущностные аспекты функционирования культуры / О. Мормуль. – Керчь: Керченское городское издательство, 2008. – 158 с.

129. Москва многонациональная: истоки, эволюция, проблемы современности / [сост. Н. Бугай] / Институт российской истории РАН. – М.: Гриф и К. – 2007. – 420 с.

130. Навозняк Л. Український фольклор як фактор формування національної свідомості / Л. Навозняк // Матеріали круглого столу [«Актуальні проблеми формування національної самосвідомості під час

навчання у вищих навчальних закладах»], (Донецьк, 10 жовт. 2008 р.) / М-во внутр. справ України [та ін.]. – Донецьк: Норд-Комп'ютер, 2008. – С. 179–184.

131. Нагорна Л. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. Нагорна / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К.: Стилос, 1998. – 278 с.

132. Нагорний В. Методологічні аспекти вивчення політичної культури України / В. Нагорний // Стратегічна панорама. – 2006. – № 1. – Режим доступу до журн.: <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2006-1>.

133. Настільна книга неприбуткових організацій / [А. Ткачук, В. Артеменко, С. Шовкошитна та ін.]. – К.: Ін-т громад. сусп-ва: ІКЦ «Леста», 2005. – 281 с.

134. Недбай В. Громадські об'єднання України : [навч. посіб.] / В. Недбай, Д. Шелест / М-во освіти і науки України, Одес. нац. юрид. акад. – О.: Фенікс, 2007. – 149 с.

135. Новак В. Розвиток демократії та демократична освіта в Україні / В. Новак // Доповіді III міжнародної наукової конференції [«Розвиток демократії та демократична освіта в Україні»], (Одеса 20-22 травня 2005 р.). – Режим доступу до статті:

http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005/section_15/Novak.doc.

136. Новейший философский словарь / [сост. А. Грицианов]. – 2-е изд., перераб. и дополн. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный дом, 2001. – 1279 с. (Мир энциклопедий).

137. Обушинський М. Політологія: довідник / М. Обушинський, А. Коваленко, О. Ткач. – К.: Довіра, 2004. – 599 с.

138. Основи демократії: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. // [М. Безсонова, О. Бірюков, С. Бондарчук та ін.]. – К.: Вид-во «Ай Бі», 2002. – 684 с.

139. Осовська Г. Менеджмент організацій: для самост. вивч. [навч.

посіб. для студ. вищ. навч. закл., викл. екон. вузів і ф-тів] / Г. Осовська, О. Осовський. – К.: Кондор, 2009. – 376 с.

140. Остапенко М. Політична культура суспільства: навч. посіб. / М. Остапенко. – К.: МАУП, 2008. – 93 с.

141. Павленко Ю. Україна у світовому цивілізаційному процесі / Ю. Павленко // Вісн. НАН України. – 2002. – № 3. – С. 18–26.

142. Панасюк О. Формування моральних цінностей у студентів: виховний аспект / О. Панасюк / Ін-т пед. технологій (м. Луцьк). – Луцьк: Твердиня, 2008. – 163 с.

143. Пасько Я. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння / Я. Пасько. – К.: ПАРАПАН, 2008. – 270 с.

144. Пахомов Ю. Політична культура посттоталітарної доби / Ю. Пахомов // Політологічні читання. – 1992. – № 2. – С. 40–51.

145. Петрова І. Проектування в соціально-культурній сфері: [навч. посіб.] / І. Петрова. Режим доступу до підручника:
http://www.culturalstudies.in.ua/2008_petrova_i_v_menu.php.

146. Пірен М. Основи політичної психології / М. Пірен. – К.: Міленіум, 2003. – 418 с.

147. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні: аналіт. звіт / [І. Жадан, С. Кисельов, О. Кисельова та ін.] / Ін-т громадянської освіти НаУКМА. – К.: Тандем, 2004. – 74 с.

148. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії / [А. Кудряченко, В. Бебик, В. Бортніков та ін.]. – К.: НІСД, 2007. – 395 с.

149. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти / [ред. Ф. Рудич]. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – 327 с.

150. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: навч. посіб. / [Ф. Рудич, Р. Балабан, Ю. Ганжуров та ін.] – К.: Либідь, 2008. – 440 с.

151. Політичний словник / [ред. В. Врублевський, Л. Кравчук, А. Кудрицький]. – 4-е вид., перероб. і доп. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1987. – 876 с.

152. Політологічний енциклопедичний словник / [упоряд. В. Горбатенко; ред. Ю. Шемшученко, В. Бабкін, В. Горбатенко]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

153. Політологія: навч. посіб. для студ. / [ред. О. Бакалець]. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1998. – 100 с.

154. Політологія: підручник / [ред. О. Бабкіна, В. Горбатенко]. – 3-тє вид., перероб., доп. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 568 с.

155. Политическая культура населения Украины: результаты социологического исследования / Е. Головаха, Н. Панина, Ю. Пахомов, Н. Чурилов. – К.: Наук. думка, 1993. – 135 с.

156. Политология: Энциклопедический словарь / [ред. и сост. Ю. Аверьянов]. – М.: Издательство Московского коммерческого университета, 1993. – 431 с.

157. Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі: зб. нормат. актів України / [уклад. Ю. Шайгородський, К. Меркотан]. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2007. – 440 с.

158. Пріоритети розвитку громадянського суспільства України / [М. Лациба, О. Вінніков, Л. Сідельнік, Д. Український та ін.]. – К.: Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2008. – 187 с.

159. Публічна політика для громадських організацій: практичні рекомендації щодо організації робіт у сфері публічної політики / [упоряд. В. Нікітін] / Міжнар. центр перспект. дослідж. – К.: Оптима, 2007. – 90 с.

160. Розвиток етнонаціональних відносин в Україні: Стан. Тенденції. Перспективи / Д. Табачник, Г. Попов, В. Воронін, Т. Пилипенко. – Львів: Світ, 2007. – 525 с.

161. Рубцов В. Всеукраїнський Майдан як віха у становленні українського громадянського суспільства / В. Рубцов // Кроки до громадянського суспільства. Постмайданове громадянське суспільство України: уроки для країни та світу: наук. альманах / [ред. В. Рубцов, А. Шестакова, В. Рябенко]. – К.: Українська Всесвітня Координаційна Рада, 2006. – С. 72–104.

162. Рудакевич О. Політико-культурна модернізація – важливий напрям цивілізаційного поступу України / О. Рудакевич // Політичний менеджмент, 2001. – № 1 – С. 32–34.

163. Рудакевич О. Політичне відродження українського народу: Шляхи формування новітньої української політичної культури / О. Рудакевич, М. Готор. – Тернопіль: Поліграфіст, 1998. – 52 с.

164. Рудич Ф. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку: [монографія] / Ф. Рудич. – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 412 с.

165. Рудич Ф. Політологія: підручник / Ф. Рудич. – К.: Либідь, 2004. – 480 с.

166. Рудницька Т. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін / Т. Рудницька. – 2-ге вид. – К.: Інститут соціології НАН України, 1998. – 176 с.

167. Рущенко І. Загальна соціологія: підручник / І. Рущенко. – Х.: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2004. – 524 с.

168. Рябов С. Політична культура: теоретичні й практичні аспекти / С. Рябов // Практична філософія. – 2001. – № 3. – С. 115–125.

169. Рябчук М. Від «Малоросії» до «Індоевропи»: українські автостереотипи / М. Рябчук // Політологічні читання. – 1994. – № 2. – С. 120–144.

170. Рябчук М. Дві України / М. Рябчук // Критика. – 2001. – № 10. – С. 28–32.

171. Сеницын В. Ценности неразменные: духовность, культура, образование : [кн. для учителя] / В. Сеницын. – Винница: Эдельвейс и К, 2008. – 127 с.

172. Ситник Й. Менеджмент організацій: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / Й. Ситник. – Львів: Тріада плюс, 2008. – 455 с.

173. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: [монографія] / О. Скрипнюк / Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України. – К., 2000. – 600 с.

174. Сладкевич В. Сучасний менеджмент організацій: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. Сладкевич, А.Чернявський. – К.: МАУП, 2007. – 487 с.

175. Словарь иностранных слов и выражений / [сост. и ред. Е. Зенович]. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Олимп, 2000. – 581 с.

176. Смирнов Э. Теория организации: учеб. пособие / Э. Смирнов. – М.: Инфра-М, 2004. – 247 с.

177. Сокурянська Л. Студентство на шляху до іншого суспільства: ціннісний дискурс переходу / Л. Сокурянська / Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – Режим доступу до журналу:

<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=51&c=1097>.

178. Солдатенко В. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Солдатенко. – К.: Парлам. вид-во, 2009. – 535 с.

179. Сорока Ю. Методологія дослідження культури в соціології: культурно-аналітичний підхід // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : [зб. наук. пр.] / [відп. ред. В. Бакіров та ін.] – Х.: Видавничий центр Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2007. – С. 113–116.

180. Соціальний простір життя як суб'єктивна символічна реальність / [О. Злобіна, І. Мартинюк, Н. Соболева, В. Тихонович]. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 299 с.

181. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / [ред. В. Городяненко]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 560 с.
182. Соціологія: Терміни. Поняття. Персоналії: навч. слов-довідн. для студ. / [ред. В. Пічі]. – К.: «Каравела»; Львів: «Новий світ-2000», 2002. – 480 с.
183. Социологическая энциклопедия: [в 2 т.] / [гл. ред. В. Иванов]. – М.: Мысль. – 2003. – Т. 2. – 2003. – 694 с.
184. Спенсер Г. Синтетическая философия / Г. Спенсер / [в сокращенном изложении Г. Коллинза]. – К.: Ника-Центр, Вист-С, 1997. – 512 с.
185. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / [О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко та ін.] – К.: Фонд «Європа ХХІ», 2002. – 312 с.
186. Створення та реєстрація громадських організацій: метод. посіб. / [упорядн. М. Менджул, М. Яцков] / Карпат. агентство прав людини «Вестед». – Ужгород: Видавництво О. Гаркуші, 2007. – 61 с.
187. Степаненко В. Громадянське суспільство в Україні: від практики «агенцій впливу» до політики громадянської участі / В. Степаненко // Національна безпека України. – К.: Стилос, 2004. – С. 106–120.
188. Степико М. Сучасний етап становлення української політичної нації: характерні особливості / М. Степико // Стратегічна панорама – 2004. – № 1. – Режим доступу до журналу: http://niurr.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=s-pp0&issue=2004_1.
189. Степико М. Філософсько-методологічний аналіз становлення та буття етнонаціональних спільнот: автореф. на здобуття наук. ступеня дис. д-ра філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / М. Степико. – К., 1999. – 34 с.

190. Стеценко С. Методологія наукових досліджень: навч.-метод. комплекс / С. Стеценко. – К.: Національна академія прокуратури України, 2009. – 19 с.

191. Стрижнева М. Политическая культура в различных интерпритациях: анализ специального понятия / М. Стрижнева // Общественные науки и современность. – 2002. – № 5. – С. 141–155.

192. Сурмін Ю. Майстерня вченого: підручник для науковця / Ю. Сурмін. – К.: Навчально-методичний центр «Консорціум з удосконалення менеджмент освіти в Україні», 2006. – 302 с.

193. Суровцева І. Теоретико-методологічні підходи до вивчення меценатства і благодійності як феноменів культури / І. Суровцева // Матеріали круглого столу [«Актуальні проблеми формування національної самосвідомості під час навчання у вищих навчальних закладах»], (Донецьк, 10 жовт. 2008 р.) / М-во внутр. справ України [та ін.]. – Донецьк: Норд-Комп'ютер, 2008. – С. 60–66.

194. Сухина І. Понятие «культуры» как философская проблема // Матеріали XXIV Міжнар. наук.-практ. конф. [«Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості»], (Донецьк, 28 листоп. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Донец. обл. держ. адмін., Держ. ун-т інф-ки і штучного інтелекту. – Донецьк: Наука і освіта, 2008. – С. 215–220.

195. Сюмар В. Третій сектор на третьому плані / В. Сюмар. – Режим доступу до статті:

<http://www.civicua.org/library/view.html?topic=917205&folder=4091>.

196. Тайлор Э. Миф и обряд в первобытной культуре / Э. Тайлор / [пер. с англ. Д. Коропчевского]. – Смоленск: «Русич», 2000. – 624 с.

197. Тарахонич Т. Громадянське суспільство: теоретико-правові проблеми / Т. Тарахонич, О. Тарахонич // Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю [«Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні»], (Київ, 30 трав. 2001 р.). – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – С. 341–344.

198. Татаренко Т. Регіональний фактор у політичному житті України (політико-правові аспекти): [монографія] / Т. Татаренко; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – Луганськ: Видавництво Східноукраїнського Національного Університету імені В. Даля», 2005. – 416 с.
199. Український соціум / [О. Власюк, В. Крисаченко, М. Степико та ін.]. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.
200. Украина и Россия на пути к демократии: особенности переходного периода / Ф. Барановский, А. Гарань, В. Головченко и др. – К.: Институт трансформации общества, 2007. – 207 с.
201. Філософія політики: Короткий енцикл. словник / [авт.-упоряд. В. Андрущенко та ін.]. – К.: Знання України, 2002. – 670 с.
202. Філософський енциклопедичний словник / [ред. В. Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
203. Філософський словник / [ред. В. Шинкарук]. – 2 вид., перероб. і доп. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1986. – 800 с.
204. Філософський словник соціальних термінів / [ред. В. Андрущенко та ін.] – Х.: «Корвін», 2002. – 672 с.
205. Философский энциклопедический словарь / [ред. С. Аверинцев, Э. Араб-Оглы, Л. Ильичев и др.] – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
206. Форми та методи залучення громадськості: навч. посіб. / [ред. В. Артеменко] / Інститут громад. суспільства. – К.: ІКЦ «Леста»; 2007. – 240 с.
207. Харченко Л. Політична культура регіональних політичних еліт: можливі підходи до вивчення (на прикладі Львівської області) / Л. Харченко // Стратегічні пріоритети, 2007. – № 4(5). – С. 27–29.
208. Хилько М. Політична культура населення України: аналіз ступеня консенсусу, інтегрованості, міжнаціональної згоди / М. Хилько // Вісник

Харківського Національного університету: Питання політології: [зб. наук. праць]. – 2006. – № 493. – С. 197–209.

209. Хобта Л. Ю. Суспільна значущість меценатства, благодійності та спонсорства: світовий контекст // Укр. Історичний журнал. – 2006. – № 2. – С. 154–158.

210. Ходаківський Є. Методологія наукових досліджень в парадигмі синергетики / Є. Ходаківський, В. Данилко, Ю. Цал-Цалко. – Житомир: Житомирський державний технологічний університет, 2009. – 336 с.

211. Ходаківський М. Суспільство в контексті культури (етнополітологічний аналіз) 1998 року: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / М. Ходаківський. – К., 1998. – 16 с.

212. Цимбалістий Б. Політична культура українців / Б. Цимбалістий // Сучасність. – 1994. – № 4. – С. 95–105.

213. Чернова К. Українська діаспора як соціокультурна система / К. Чернова. – Київ. Нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К.: ДАКККиМ, 2007. – 346 с.

214. Чувардинський О. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку: [монографія] / О. Чувардинський. – Київ-Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 276 с.

215. Шимченко Л. Демократична культура: вплив на процес українського націобудування / Л. Шимченко // Нова парадигма. – 2006. – № 59. – С. 93–103.

216. Шинелева Л. Общественные неправительственные организации и власть / Л. Шинелева. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2002. – 220 с.

217. Штанько В. Соціокультурні трансформації в процесі становлення інформаційної цивілізації в Україні / В. Штанько. – Х.: ХНУРЕ, 2009. – 175 с.

218. Щедрова Г. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян / Г. Щедрова / Ін-т системних досліджень освіти. – К., 1994. – 109 с.

219. Щедрова Г. Громадянське суспільство: прагнення та реалії / Г. Щедрова // наук. зап. [сер. «Політологія і етнологія»]. – К.: ІПіЕНД, 2004. – С. 237–247.

220. Энциклопедический социологический словарь / [ред. Г. Осипов] – М.: ИСПИ РАН, 1995. – 939 с.

221. Ярошенко О. Чинники діаспори у формуванні та здійсненні зовнішньої політики України / О. Ярошенко // Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції [«Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації»], (Львів, 18-20 черв. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. політехніка», Міжнар. ін-т освіти, культури та зв'язків з діаспорою; [редкол.: М. Галік, Н. Гумницька, О. Палінська]. – Львів: Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – С. 159–161.

222. Almond G., Verba S. The Civil Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. Almond, S. Verba. – 1963.

223. Rosenbaum W. Political Culture / W. Rosenbaum. – N.Y.: Praeger, 1975. – P. 153.

224. Sorokin P. Social and Cultural Dynamics / P. Sorokin / Vol. I-IV. – N.Y., 1941.

ДОДАТКИ

Додаток А

СТАТУТ

Міжнародної громадської організації

«Полтавське земляцтво»

1. Загальні положення

1.1. Міжнародна громадська організація «Полтавське земляцтво» (далі – Земляцтво) є міжнародною громадською організацією, яка створена на основі спільності інтересів громадян, що народились, навчалися чи працювали на Полтавщині, або вихідцями з Полтавщини були їх батьки, прабатьки для спільної реалізації мети та завдань, передбачених цим Статутом.

1.2. Земляцтво у своїй діяльності керується Конституцією України, Законом України «Про об'єднання громадян», законодавством України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та цим Статутом.

1.3. Земляцтво має міжнародний статус і поширює свою діяльність на території України, Росії, Сполучених Штатів Америки та інших держав світу.

2. Мета, завдання і напрямки діяльності земляцтва

2.1. Головна мета Земляцтва – об'єднання вихідців із Полтавщини для консолідації зусиль у захисті їх національно-культурних, економічних, соціальних інтересів, використання інтелектуальних та інших можливостей у сприянні будівництву незалежної демократичної, соціальної Української держави, соціально-економічного розвитку Полтавщини, збереженню і пропаганді її славетної історії, культури та традиції, задоволення та захист законних інтересів своїх членів.

2.2. Основні завдання Земляцтва:

- 1) сприяння реалізації інтелектуального та творчого потенціалу членів Земляцтва та вихідців з Полтавщини;
- 2) сприяння процесу економічного, соціального, духовного та культурного розвитку Полтавщини шляхом розробки програм, відбудови, реставрації, відновлення і захисту пам'яток культури, традицій Полтавщини, збереження екології, проведення спортивних та лікувально-оздоровчих заходів тощо;
- 3) сприяння освіті підростаючого покоління, вихованню у нього патріотизму, національної свідомості, любові до рідної землі;
- 4) сприяння підвищенню авторитету України на міжнародній арені шляхом поширення інформації та пропаганди історичної, культурної спадщини, сучасних досягнень української держави, у тому числі її невід'ємної культурно-історичної частки – Полтавщини;
- 5) сприяння зміцненню економічних, соціальних, культурних, освітніх контактів між вихідцями з Полтавщини, що проживають за межами України, зв'язків між Полтавщиною.

3. Міжнародні зв'язки

3.1. Земляцтво, відповідно до цього Статуту, може засновувати або вступати в міжнародні громадські (неурядові) організації, утворювати міжнародні спілки об'єднань громадян, підтримувати прямі міжнародні контакти і зв'язки, укладати відповідні угоди, а також брати участь у здійсненні заходів, що не суперечать міжнародним зобов'язанням України.

4. Членство у земляцтві

4.1. Членство в Земляцтві є індивідуальним та може бути колективним.

4.2. Індивідуальними членами Земляцтва можуть бути громадяни України, інших держав, незалежно від національності, віросповідання, політичних переконань, які досягли 18-річного віку, визнають Статут Земляцтва та дотримуються його вимог, активно приймають участь у діяльності Земляцтва.

4.3. Колективними членами Земляцтва можуть бути колективи підприємств, установ та організацій усіх форм власності, які фінансово чи іншим шляхом беруть участь у виконанні статутних завдань Земляцтва.

4.4. Прийом у члени Земляцтва здійснюється на підставі: індивідуальних - письмової заяви особи; колективних – рішення зборів колективу підприємства, установи чи організації. Добровільний вихід із членів Земляцтва здійснюється у тому ж порядку, що і вступ.

5. Статутні органи земляцтва

5.1. Вищим керівним органом Земляцтва є Загальні Збори Земляцтва (в особі делегатів чи членів Земляцтва), а в період між Загальними Зборами – Рада Земляцтва, яку очолює Голова Земляцтва.

5.2. Загальні Збори Земляцтва:

- 1) приймають Статут та вносять зміни і доповнення до нього;
- 2) заслуховують звіти Голови Земляцтва, Ради Земляцтва та Ревізійної комісії про виконання програм і проектів;
- 3) обирають Почесного Голову Земляцтва, Голову Земляцтва, його Заступників, членів Ради та Ревізійної комісії терміном на 4 роки;
- 4) приймають рішення про припинення діяльності Земляцтва, призначають Ліквідаційну комісію.

Загальні Збори скликає Рада Земляцтва по мірі необхідності, але не рідше одного разу на 4 роки.

5.3. Керівним органом між Загальними Зборами є Рада Земляцтва (далі – Рада). До складу Ради входять: Почесний Голова з дорадчим голосом, Голова Земляцтва, його заступники та члени Ради.

5.4. Рада Земляцтва:

- 1) розглядає та затверджує поточні напрямки діяльності Земляцтва;
- 2) здійснює господарське управління майном та коштами Земляцтва, затверджує бюджет;

3) затверджує зразки символіки, печатки, штампів та бланків, приймає рішення про створення та припинення діяльності місцевих осередків Земляцтва, затверджує Положення про їх діяльність.

5.5. Організаційною формою роботи Ради є засідання, які проводяться за потребою, але не рідше, ніж один раз на півроку.

5.8. Очолює Земляцтво Голова, який:

- 1) забезпечує вирішення всіх питань поточної діяльності Земляцтва;
- 2) має право першого підпису фінансових документів;
- 3) затверджує штатний розпис Дирекції, кошторис витрат на утримання Дирекції та умови оплати праці її працівників, приймає на роботу та звільняє штатних працівників;
- 4) здійснює оперативне управління коштами і майном; приймає рішення з питань фінансового забезпечення діяльності Земляцтва;

5.10. Голова представляє Земляцтво у відносинах з державними органами України та іноземних держав, всеукраїнськими та міжнародними організаціями, іншими земляцтвами з питань, пов'язаних з діяльністю Земляцтва.

5.11. Для організаційного забезпечення діяльності Земляцтва Голова створює Дирекцію Земляцтва на чолі з Генеральним директором. Голова або Генеральний директор відкривають рахунки в установах банків, підписують фінансові документи.

5.12. Генеральний директор:

- 1) забезпечує виконання рішень Загальних Зборів та Ради Земляцтва;
- 2) вирішує всі питання поточної діяльності Земляцтва, за винятком тих, що віднесені до компетенції Загальних зборів, Голови та Ради Земляцтва;
- 3) забезпечує ведення оперативного, бухгалтерського обліку та звітності, має право підпису фінансових документів;
- 4) розглядає пропозиції, заяви та звернення членів Земляцтва з питань діяльності Земляцтва; поширює досвід його роботи;

5) діє від імені Земляцтва, представляє його інтереси у відносинах з державними органами, іншими організаціями та установами, в т. ч. за кордоном;

б) виконує інші функції згідно з цим Статутом.

5.13. На штатних працівників Земляцтва поширюється дія законодавства про працю та соціальне забезпечення і соціальне страхування в порядку і на умовах, передбачених законодавством України.

5.14. Ревізійна комісія Земляцтва, яка обирається Загальними Зборами у кількості 3-ох осіб, здійснює контроль за фінансовою діяльністю Земляцтва, і не рідше одного разу на 4 роки звітує перед ними.

5.15. У Земляцтві можуть створюватись місцеві осередки, які діють на підставі цього Статуту та своїх положень, що приймаються відповідно їхніми вищими керівними органами та затверджуються Радою Земляцтва.

6. Власність, кошти та майно земляцтва

6.1. У власності Земляцтва може перебувати рухоме і нерухоме майно, кошти, необхідні для здійснення його статутної діяльності. Земляцтво набуває права власності на кошти та майно, передані йому членами Земляцтва або державою у власність в установленому Законом порядку, набуто за рахунок коштів безповоротної фінансової допомоги, добровільних пожертвувань громадян, підприємств, установ та організацій, а також інше майно, придбане за рахунок власних коштів чи на інших підставах, не заборонених діючим законодавством України.

6.2. Джерела формування майна та коштів Земляцтва складають:

1) безповоротна фінансова допомога громадян, фізичних та юридичних осіб;

2) добровільні пожертвування фізичних та юридичних осіб, незалежно від їх громадянства та місця реєстрації, на розвиток Земляцтва та під індивідуальні програми і проекти Земляцтва;

3) благодійні внески, інші добровільні пожертвування громадян, підприємств, установ та організацій;

4) кошти, які надійшли в результаті господарської діяльності створених госпрозрахункових підприємств, інші надходження, не заборонені законодавством України.

6.5. Розпорядником коштів Земляцтва є Голова Земляцтва, який діє в межах кошторису (балансу) затвердженого Радою Земляцтва.

6.6. Земляцтво є одноосібним розпорядником своїх коштів. Кошти та майно Земляцтва використовуються для реалізації статутних завдань, а також на покриття затрат, пов'язаних зі статутною діяльністю Земляцтва, утримання його приміщення та штатного апарату.

6.7. Земляцтво не відповідає за зобов'язаннями своїх членів, так само як і члени Земляцтва не відповідають за його зобов'язаннями.

6.8. Земляцтво, а також створені Земляцтвом установи й організації та засновані ним підприємства самостійно і окремо ведуть оперативний та бухгалтерський облік, статистичну звітність, реєструються в органах державної податкової інспекції, подають декларації про доходи та витрати і вносять до бюджету платежі у порядку та розмірах, передбачених законодавством.

8. Порядок припинення діяльності земляцтва

8.1. Припинення діяльності Земляцтва може бути проведено шляхом його реорганізації або ліквідації (саморозпуску, примусового розпуску).

8.2. Реорганізація здійснюється на підставі рішення Загальних Зборів чи на підставі рішення суду.

8.3. Ліквідацію Земляцтва здійснює Ліквідаційна комісія, яка призначається органом, що прийняв рішення про ліквідацію Земляцтва.

8.4. У разі ліквідації Земляцтва його активи, відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» передаються іншій неприбутковій організації, відповідного виду або зараховуються до доходу бюджету.

Додаток Б

Таблиця Б.2.1

Система регіональних земляцьких організацій в Україні

Назва області України	Назва та статус земляцтва	Кількість членів земляцтва			Виборні органи правління	Осередки на території України
		01.06.2005	01.06.2007	01.06.2009		
1	2	3	4	5	6	7
Автономна Республіка Крим	Громадська організація «Земляцтво «Крим–Севастополь»	289	320	350	Голова Правління, Правління	
Вінницька область	Міжнародна громадська організація «Вінницьке земляцтво в м. Києві»	434	450	700	Голова Ради, Рада	
Волинська область	Міжнародне громадське об'єднання «Волинське братство»	301	318	350	Президент, Правління	м. Полтава
Дніпропетровська область	Міжнародна громадська організація «Земляцтво Придніпров'я»	114	380	554	Голова Правління, Правління	м. Дніпропетровськ, м. Нікополь, смт Петриківка
Донецька область	Міжнародна громадська організація «Асоціація Донеччина»	481	504	650	Президент, Правління	м. Вінниця, м. Луцьк, м. Полтава м. Сімферополь, м. Тернопіль
Житомирська область	Громадська організація «Земляцтво Житомирян»	430	457	750	Голова, Рада	м. Вінниця, м. Львів, м. Миколаїв

Продовження Таблиці Б.2.1

1	2	3	4	5	6	7
Закарпатська область	Громадська організація «Закарпатці в Києві»	541	547	650	Президент, Рада	
Запорізька область	Міжнародна громадська організація «Асоціація «Запоріжжя»	56	56	300	Голова, Рада	м. Запоріжжя
Івано-Франківська область	Громадська організація «Земляцтво Івано-Франківців»	650	896	1120	Голова, Рада	
Київська область	Міжнародна громадська організація «Київське земляцтво»	184	250	250	Президент, Правління	
Кіровоградська область	Громадська організація «Земляцтво Кіровоградщини»	300	300	350	Голова, Правління	
Луганська область	Міжнародна громадська організація «Луганське земляцтво»	600	650	691	Президент, Правління	м. Луганськ
Львівська область	Громадська організація «Львівське товариство»	650	700	820	Голова Правління, Правління	м. Дніпропетровськ, м. Чернігів
Миколаївська область	Громадська організація «Земляцтво Миколаївщини»	300	350	464	Президент, Рада	
Одеська область	Міжнародна громадська організація «Одещина»	80	154	206	Президент, Правління	м. Одеса
Полтавська область	Міжнародна громадська організація «Полтавське земляцтво»	286	360	386	Голова, Рада	м. Миколаїв, м. Полтава

Продовження Таблиці Б.2.1

2	3	4	5	6	7	8
Рівненська область	Міжнародне громадське об'єднання «Рівненське земляцтво»	580	686	700	Голова Ради, Рада	м. Львів, м. Сімферополь
Сумська область	Громадська організація «Сумське земляцтво»	610	735	750	Голова, Рада	м. Сімферополь, м. Харків
Тернопільська область	Громадська організація «Тернопільське земляцтво»	420	457	514	Голова, Рада	м. Житомир, м. Львів
Харківська область	Міжнародна громадська організація «Слобожанщина»	98	100	100	Голова, Правління	
Харківська область	Міжнародна громадська організація «Харківське земляцтво»	478	500	538	Голова Ради, Рада	м. Херсон
Херсонська область	Міжнародна громадська організація «Херсонське земляцтво»	520	570	740	Президент, Правління	м. Сімферополь, м. Херсон
Хмельницька область	Громадська організація «Хмельницьке земляцтво»	560	640	764	Голова, Рада	м. Запоріжжя
Черкаська область	Громадська організація «Черкаське земляцтво»	380	425	500	Голова, Рада	
Чернівецька область	Громадська організація «Земляцтво «Буковина»	300	330	410	Голова Ради, Рада	м. Чернівці
Чернігівська область	Громадська організація «Чернігівське земляцтво»	1607	2400	2711	Голова Ради, Рада	